

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**İSLAM HUKUKU AÇISINDAN OTİZMLİ BİREYLERİN
HAKLARI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Eric İNAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ**

HAZİRAN 2025, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“İslam Hukuku Açısından Otizmli Bireylerin Hakları” adlı “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

ERİC İNAN

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Program Adı : Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı : İslam Hukuku Açısından Otizmli Bireylerin Hakları

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 122 sayfalık kısmına ilişkin 18/06/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı %15'tir.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 18/06/2025

Danışman: Dr. Öğr. Üy. Mehmet GAYRETLİ

Öğrenci: Eric İNAN

KILAVUZA UYGUNLUK

“İslam Hukuku Açısından Otizmli Bireylerin Hakları” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Eric İNAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üy. Mehmet GAYRETLİ danışmanlığında **Eric İNAN** tarafından hazırlanan “**İslam Hukuku Açısından Otizmli Bireylerin Hakları**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

18/06/2025

JÜRİ:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KİSBET (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜNER (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2025 tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2025

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Dezavantajlı bireyler, yaşadıkları sosyal, ekonomik, kültürel, fiziksel veya zihinsel koşullar nedeniyle toplumun diğer kesimlerine göre çeşitli zorluklarla karşılaşan ve eşit fırsatlara erişimde kısıtlılık yaşayan kişilerdir. Bu durum, onların toplumsal hayata tam ve etkin katılımını engelleyebilir. Dezavantajlı bireyler, çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedirler; bunlar arasında hakları ve hukuki süreçler hakkında bilgi eksikliği, hukuki hizmetlere erişimde fiziksel ve iletişimsel sorunlar, mali yetersizlikler, önyargılar nedeniyle ayrımcılık ve damgalanma, ihtiyaçlarını ve hukuki durumlarını ifade etmede güçlükler, yeterli yasal temsil sorunları ve bakım verenler tarafından ihmal ve istismara maruz kalma riski bulunmaktadır. Temel insan hakları prensiplerine dayanan ve ulusal ile uluslararası mevzuatla güvence altına alınan hakları ise şunlardır: eşitlik ve ayrımcılık yasağı, yaşam hakkı, onurlu yaşam hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, erişilebilirlik hakkı, adalete erişim hakkı, katılım hakkı ve ihmal ile istismardan korunma hakkı.

Bu haklar, dezavantajlı bireylerin toplumsal hayata tam ve etkin katılımını sağlamayı, karşılaştıkları eşitsizlikleri gidermeyi ve onurlu bir yaşam sürmelerini amaçlar. Devletin ve toplumun bu hakların hayata geçirilmesi için gerekli düzenlemeleri yapma ve destek mekanizmalarını oluşturma sorumluluğu bulunmaktadır.

"İslam Hukuku Açısından Otizmli Bireylerin Hakları" isimli bu çalışma, İslam dininin temelini oluşturan adalet ve merhamet ilkelerinin, toplumun en hassas ve özel gereksinimleri olan bireylerine yönelik nasıl bir anlayış sunduğunu derinlemesine inceleme gayesiyle ortaya çıkmıştır. İslam'ın, yaratılış gayesi ve temel prensipleri doğrultusunda tüm insanlığın onurunu ve haklarını gözetme sorumluluğu, dezavantajlı grupların korunması ve desteklenmesi konusunda da belirgin bir hassasiyet yaratmıştır. Özellikle bedensel veya zihinsel farklılıkları nedeniyle çeşitli zorluklarla karşılaşan bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak ve toplumsal hayata katılımlarını desteklemek, İslam'ın şefkat ve merhametinin en somut göstergelerinden biridir.

İslam fıkhi literatüründe dezavantajlı bireylerin hakları farklı başlıklar altında ele alınmış olsa da, otizm gibi modern dönemde daha fazla tanınan ve karmaşık ihtiyaçları olan bir gruba yönelik sistematik ve kapsamlı bir çalışmanın eksikliği hissedilmektedir. Bu tez, işte bu önemli boşluğu doldurmayı amaçlayarak, İslam hukukundaki dağınık

bilgileri bir araya getirmeyi, otizmlili bireylerin haklarını ve özel ihtiyaçlarını detaylı bir şekilde incelemeyi ve bu alandaki İslami perspektifi bilimsel bir metotla ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, modern hukuk sistemlerinde engelli bireylere yönelik geliştirilen düzenlemelerin İslam hukukundaki potansiyel köklerini ve bu alandaki yüzyıllardır süregelen İslami yaklaşımın önemini vurgulamak da bu çalışmanın temel etkenlerinden birini oluşturmaktadır.

Bu uzun ve meşakkatli süreçte, değerli rehberliği ve engin bilgisiyle çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren, kıymetli danışmanım Sayın Mehmet Gayretli Hocama en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisinin akademik tecrübesi ve yapıcı eleştirileri, bu tezin olgunlaşmasında hayati bir rol oynamıştır. Ayrıca, tezimi değerlendirme nezaketini gösterecek olan değerli jüri üyelerine de şimdiden şükranlarımı arz ederim. Alanlarındaki uzmanlıkları ve değerli katkılarıyla bu çalışmanın daha da zenginleşeceğine inanıyorum.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki en önemli motivasyon kaynaklarından biri, otizmlili bir çocuğa sahip olmamdır. Oğlum Mehmet Akif'in ve dolayısıyla bizlerin toplum tarafından yeterince anlaşılamamasından kaynaklanan deneyimlerimiz, bu konuyu derinlemesine ele alma ihtiyacını doğurmuştur. Aynı zamanda bu çalışmayla, özel gereksinimli bireylerin ailelerinin de toplumun diğer kesimleri tarafından daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemekteyiz.

Son olarak, bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük destekçim olan, her zaman yanımda duran ve beni koşulsuz seven başta eşim Ahmet İNAN olmak üzere aile fertlerime sonsuz teşekkür ederim. Onların sabrı, anlayışı ve manevi desteği olmadan bu noktaya ulaşmam mümkün olmazdı. Bu tez, aynı zamanda otizmlili bireylerin ve onların fedakâr ailelerinin yaşadığı zorluklara dikkat çekmek ve bu konuda toplumsal farkındalığın artmasına katkıda bulunmak arzusunun bir ürünüdür. Umarım bu çalışma, İslam hukukunun bu önemli konuya getirdiği bakış açısını aydınlatır ve ilgili tüm paydaşlara faydalı olur.

Eric İNAN, Erzincan, 2025

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN OTİZMLİ BİREYLERİN HAKLARI

Eric İNAN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2025

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GAYRETLİ

ÖZET

“İslam Hukuku Açısından Otizmlî Bireylerin Hakları” adlı bu tez, İslam dininin temel prensipleri doğrultusunda dezavantajlı grupların haklarını koruma anlayışını merkeze alarak, özelde otizmlî bireylerin İslam hukukundaki haklarını sistematik bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. İslam fıkıhında bu konunun dağınık bir şekilde ele alınmış olması ve modern dönemdeki artan farkındalık, bu alanda kapsamlı bir çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, İslam hukukundaki ilgili bilgileri bir araya getirerek, otizmlî bireylerin haklarını ve ihtiyaçlarını detaylı bir şekilde ele alacak ve modern hukuk sistemlerindeki benzer düzenlemelerin İslam hukukundaki köklerini bilimsel bir metotla ortaya koyacaktır. Tezin temel hedefleri, otizmlî bireylerin haklarının İslam hukukundaki önemini ve bağlayıcılığını açıklamak, bu konuda aileler, toplum ve devlet nezdinde farkındalık ve sorumluluk bilinci oluşturmak, hakların teslim edilmesiyle otizmlî bireylerin toplumsal katılımına katkı sağlamak ve İslam hukukunun bu konudaki kapsamlı yaklaşımını vurgulamaktır. Araştırmanın temel problemi, günümüzde sayıları artan ve karmaşık ihtiyaçlara sahip otizmlî bireylerin haklarının İslam hukuku çerçevesinde nasıl ele alındığı ve bu hakların neler olduğunun belirlenmesidir. Bu amaçla tûmdengelsel ve analitik yöntemler uygulanacak, şer’î metinler incelenecek, fıkıh mezheplerinin görüşleri karşılaştırılacak, deliller değerlendirilecek ve fıkıh kuralları çerçevesinde çözümler üretilecektir. Bu çalışma, İslam hukukunda otizmlî bireylerin haklarını detaylı bir şekilde inceleyerek literatürdeki boşluğu doldurmayı, farkındalığı artırmayı ve hem İslami ilimler hem de sosyal politika ve hukuk alanlarına değerli katkılar sunmayı amaçlamaktadır. İslam’ın dezavantajlı bireylere yönelik merhametli yaklaşımını bilimsel bir zeminde yeniden değerlendirerek, günümüzdeki benzer sorunlara İslami perspektiften çözüm önerileri sunma potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Engelli Birey, Bireysel Haklar, Engelli Hakları, Otizm.

RIGHTS OF INDIVIDUALS WITH AUTISM IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Eric İNAN

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis/February 2025

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Mehmet GAYRETLİ

ABSTRACT

This thesis, titled “Rights of Individuals with Autism in Terms of Islamic Law” aims to systematically examine the rights of individuals with autism within the framework of Islamic law, centering on the Islamic principles of protecting the rights of disadvantaged groups. The scattered treatment of this issue in Islamic jurisprudence and the increasing awareness in the modern era highlight the necessity of a comprehensive study in this field. This research will consolidate relevant information within Islamic law, address the rights and needs of individuals with autism in detail, and scientifically reveal the roots of similar regulations in modern legal systems within Islamic law. The primary objectives of the thesis are to clarify the significance and binding nature of the rights of individuals with autism in Islamic law, to foster awareness and a sense of responsibility among families, society, and the state regarding this issue, to contribute to the social inclusion of individuals with autism through the recognition of their rights, and to emphasize the comprehensive approach of Islamic law in this regard. The fundamental research problem is to determine how the rights of individuals with autism, whose numbers are increasing and who have complex needs, are addressed within the framework of Islamic law and what these rights entail. To achieve this, deductive and analytical methods will be employed, religious texts will be examined, the views of different schools of Islamic jurisprudence will be compared, evidence will be evaluated, and solutions will be generated within the rules of Islamic jurisprudence. The research encompasses all individuals diagnosed with autism and is based on a theoretical investigation. By examining the rights of individuals with autism in Islamic law in detail, this study aims to fill the gap in the literature, raise awareness, and make valuable contributions to both Islamic sciences and the fields of social policy and law. By re-evaluating Islam's compassionate approach towards disadvantaged individuals on a scientific basis, this research has the potential to offer solutions to similar problems in the contemporary world from an Islamic perspective.

Keywords: Islamic Law, Individual Rights, Disabled Individual, Disability Rights. Autism

İÇİNDEKİLER

İSLAM HUKUKU AÇISINDAN OTİZMLİ BİREYLERİN HAKLARI	
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAK VE OTİZM

1.1. Hak Kavramının Tanımı	8
1.2. Otizm Kavramının Tanımı	9
1.3. Otizmin Ortaya Çıkışı	14
1.4. Otizmin Yaygınlık Oranı	15
1.5. Otizmin Nedenleri	16
1.6. Otizme Eşlik Eden Bozukluklar	18
1.7. Otizmin Belirtileri ve Özellikleri	19
1.8. Otizm Türleri.....	21
1.9. Otizmin Düzeyleri	22

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA OTİZMLİ BİREYLERİN HAKLARI

2.1. Otizmli Bireyin Rehabilitasyonu ve Bakımı	25
2.1.1. Rehabilitasyon ve Bakım Kavramları	25
2.1.2. Otizmli Bireyin Bakımı ve Yetiştirilmesinin Hükümü	26
2.1.3. Otizmli Bireyin Yükümlülük ve Eda Ehliyeti.....	27
2.2. İslâm’da Otizmli Bireylerin Temel Hakları	28
2.2.1. Yaşama Hakkı	29
2.2.2. Özgürlük Hakkı	32
2.2.3. Dinî İnanç ve İbadet Özgürlüğü Hakkı	33
2.2.4. Düşünce Özgürlüğü Hakkı	34
2.2.5. Adalet ve Eşitlik Hakkı	36
2.2.6. Onur Hakkı	39
2.2.7. Güven İçinde Yaşama Hakkı.....	40
2.3. Sağlık Hakları.....	41
2.3.1. Sağlık, Tedavi ve Rehabilitasyon Hakkı	41
2.3.2. Erken Müdahale ve Tanı Hakkı.....	48
2.4. Sosyal Haklar	52
2.4.1. Sağlıklı Bir Sosyal Çevrede Yaşama Hakkı.....	52
2.4.2. Evlilik ve Aile Kurma Hakkı.....	57
2.4.3. Kaynaştırma ve Kabul Edilme Hakkı.....	61
2.5. Otizmli Bireylerin Eğitim Hakkı.....	72
2.5.1. İslam’da Eğitimin Yeri.....	72
2.5.2. Otizmli Bireyin Eğitim Alabilme İmkânı.....	74
2.5.3. Otizmli Çocuklar İçin Eğitim Türleri.....	75
2.5.4. Uzman Eğitimcilere Duyulan Şiddetli İhtiyaç	75
2.6. Otizmli Bireylerin Çalışma Hakkı	77

2.6.1. İslam’da Çalışma Hakkı ve Önemi	77
2.6.2. Mesleki Rehabilitasyonun Kavramsal Çerçevesi ve Önemi	79
2.7. Otizmli Bireyin Oyun Hakkı	80
2.7.1. Oyun Hakkı ve İslam’daki Önemi.....	81
2.7.2. Otizmli Çocukların Oyun Hakkı	85
2.8. Otizmli Bireylerin Korunma Hakkı	86
2.8.1. İslam'da Çocuğun Korunma Hakkı	87
2.8.2. Çocuğun Korunmasının Boyutları.....	88
2.8.3. Otizmli Çocuğun Özel Korunma İhtiyacı ve Bunun Sebebi	90
2.9. Otizmli Bireylerin Malî Hakları.....	91
2.9.1 Otizmli Bireyin Temlik ve Temellük Hakkı	91
2.9.2. Otizmli Bireyin Malını Koruma ve Geliştirme Hakkı.....	98
2.9.3 Bağış ve Vakıf Hakkında Ayrım ve Tahsis Hakkı	100
2.9.4. Nafaka ve Sosyal Yardım Fonlarından Yararlanma Hakkı.....	103
2.9.5. Vergi ve Harçlardan Muafiyet Hakkı	106
2.10. Manevi Haklar.....	110
2.10.1. Saygı ve İtibar Hakkı.....	110
2.10.2. İyi Muamele ve Şefkat	112
2.10.3. Alay Edilmeme ve Dışlanmama Hakkı	114
2.10.4. Küçümseyici Sıfatlarla Hitap Edilmeme ve Nitelenmeme Hakkı.....	116
2.10.5. Kolaylık Sağlama ve Güçlüğü Kaldırılması Hakkı	117
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	123
ÖZ GEÇMİŞ	131

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	Adı geçen eser
b.	İbn, bin
Bk.	Bakınız
c.	cilt
Dğr.	Diğerleri
Haz.	Yayına hazırlayan
Ö.	Ölüm tarihi
R.a.	Radiyallahu anhu
s.	Sayfa/sayfalar
S.a.v.	Sallallahü Aleyhi ve Sellem
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz

GİRİŞ

İslam dini, yaratılış gayesi ve temel prensipleri itibarıyla, toplumun tüm katmanlarını kuşatan bir adalet ve merhamet anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışın en belirgin yansımalarından biri, dezavantajlı grupların haklarının korunması ve gözetilmesidir. Yaşadıkları bedensel veya zihinsel engellerin bireylerin hayatlarında oluşturduğu dezavantajları en aza indirmek, İslam'ın şefkat ve merhametinin derinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye'de bu hususa dair pek çok ilke ve düzenleme bulunmaktadır.

Otizm, modern tıbbın ve sosyal bilimlerin son yıllarda daha fazla dikkatini çeken, iletişim ve sosyal etkileşimde belirgin zorluklara yol açan nörogelişimsel bir farklılıktır. Nedenleri henüz tam olarak anlaşılamamış ve kesin bir tedavi yöntemi bulunmamasına rağmen, otizmlili birey sayısındaki hızlı artış, bu konuya yönelik bilimsel ve hukuki çalışmaların ivediliğini gözler önüne sermektedir. İslam fıkhi da tarihsel süreç içerisinde dezavantajlı bireylerin haklarını çeşitli başlıklar altında ele almış ve bu bireylerin toplumsal hayata katılımlarını kolaylaştıracak bir dizi hüküm tesis etmiştir. Ancak klasik fıkıh literatüründe bu önemli konu, belirli bir sistematik ve bütünlük içerisinde müstakil bir başlık altında incelenmemiş, farklı konuların arasında dağınık bir şekilde ele alınmıştır. Bu durum, modern dönemdeki artan farkındalık ve ihtiyaçlar göz önüne alındığında, konuya özgü kapsamlı bir çalışmanın gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu tez çalışması, işte tam da bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. İslam fıkhiındaki dağınık bilgileri bir araya getirerek, otizmlili bireylerin haklarını ve ihtiyaçlarını sistematik bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın önemi sadece güncel bir soruna İslami bir perspektif sunmasından ibaret değildir. Aynı zamanda, modern hukuk sistemlerinde engelli bireylere yönelik nispeten yeni ortaya çıkan hukuki düzenlemelerin İslam hukukundaki dayanaklarını ve konumunu bilimsel bir metotla ortaya koyacaktır. Böylece, İslam'ın bu alandaki öncü yaklaşımı ve yüzyıllardır süregelen hassasiyeti akademik düzeyde belgelenmiş olacaktır. Bu durum, hem İslam hukukunun evrenselliğini ve çağın ihtiyaçlarına cevap verebilme kapasitesini göstermesi açısından önem arz etmekte, hem de modern hukuk sistemlerine ilham kaynağı olabilecek zengin bir birikimi sunmaktadır.

Özet olarak bu tez, otizmli bireylerin hakları ve ihtiyaçları gibi hayati bir konuyu İslam fıkı çerçevesinde detaylı bir şekilde ele alarak, alandaki mevcut bilgi boşluğunu doldurmayı, farkındalığı artırmayı ve hem İslami ilimler alanına hem de sosyal politika ve hukuk alanına değerli katkılar sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, İslam'ın dezavantajlı bireylere yönelik merhametli ve kapsayıcı yaklaşımını bilimsel bir zeminde yeniden değerlendirerek, günümüz dünyasındaki benzer sorunlara çözüm önerileri sunma potansiyeli taşımaktadır.

Bu tez çalışması, temel olarak aşağıdaki hedefleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır:

1. *Otizmli Bireylerin Haklarının Açıklanması ve Önemi*: Otizmli bireylerin sahip olduğu hakların detaylı bir şekilde ortaya konulması ve bu hakların ne kadar önemli ve gerekli olduğunun vurgulanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda, söz konusu hakların sadece isteğe bağlı uygulamalar olmadığı, aksine aileler, toplum ve devlet için yasal ve ahlaki bir zorunluluk olduğu açıkça belirtilecektir.

2. *Farkındalık Oluşturma ve Sorumluluk Bilinci Geliştirme*: Tezin bir diğer önemli hedefi, ailelere, topluma ve devlete yönelik bir farkındalık mesajı iletmektir. Otizmli bireylerin ihtiyaçları ve hakları konusunda bilinç oluşturularak, her bir kesimin bu bireylere karşı üstlenmesi gereken sorumlulukların altı çizilecektir.

3. *Toplumsal Katılım ve Gelişime Katkı Sağlama*: Hakların bilincine varılması ve bu hakların sahiplerine eksiksiz bir şekilde teslim edilmesi durumunda, otizmli bireylerin topluma etkin bir şekilde kazandırılması ve tüm bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebileceği bir toplumsal gelişime katkı sağlanması hedeflenmektedir.

4. *İslam Hukukunun Kapsayıcılığını Vurgulama*: Çalışma aynı zamanda İslam hukukunun evrensel ve kapsamlı yapısını gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. İslam'ın, hiçbir ayırım gözetmeksizin toplumun tüm bireylerine eşit derecede özen gösterdiği ve dezavantajlı grupların haklarını koruma altına aldığı ilkesi vurgulanacaktır.

Özetle bu tez, otizmli bireylerin haklarını İslami bir perspektifle açıklayarak, bu konuda farkındalık yaratmayı, ilgili tüm kesimlerin sorumluluklarını hatırlatmayı ve nihayetinde otizmli bireylerin toplumsal hayata tam ve etkin katılımına katkıda

bulunmayı amaçlayan çok yönlü hedeflere sahiptir. Aynı zamanda İslam hukukunun bu konudaki kuşatıcı yaklaşımını da ortaya koymayı hedeflemektedir.

Günümüzde sayıları giderek artan ve karmaşık ihtiyaçlara sahip olan otizmlı bireylerin varlığı, bu nörogelişimsel farklılığın mahiyetinin, türlerinin, özelliklerinin ve alt gruplarının açıklanmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle erken rehabilitasyon ve çocukluk dönemindeki hızlı müdahalenin, otizmlı bireylerin gelişiminde ve topluma uyum sağlamasında kritik bir rol oynadığı bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel araştırma problemi, İslam hukukunun otizmlı bireylerin sahip olduğu hakları hangi çerçevede ele aldığı ve bu hakların neler olduğunun belirlenmesidir. Zira otizm olgusunun modern dünyada giderek daha fazla görünür hale gelmesi ve bu bireylerin özel ihtiyaçlarının anlaşılması, İslam hukukunun bu konudaki yaklaşımının sistematik bir şekilde incelenmesini ve güncel ihtiyaçlara cevap verecek çözümler üretilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu araştırmada, otizmlı bireylerin İslam hukukundaki haklarını kapsamlı bir şekilde incelemek amacıyla tümdengelimsel (istikrai) ve analitik yöntemler birlikte kullanılacaktır. Bu çerçevede izlenecek adımlar şunlardır:

1. *Şer'i Metinlerin İncelenmesi ve Analizi:* Konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan Kur'an-ı Kerim ayetleri ve hadis-i şerifler titizlikle incelenecek ve analiz edilecektir. Ayetlere sure adı ve numarası belirtilerek atıfta bulunulacak, hadislerin ise güvenilir sünnet kitaplarından (Kütüb-i Sitte ve diğer muteber hadis kaynakları) tahriçleri yapılacak ve mümkün olması durumunda hadislerin sıhhat dereceleri belirtilecektir. Bu aşama, konunun İslami temelini ve dayanaklarını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

2. *Fıkıh Mezheplerinin Görüşlerinin Tespiti ve Karşılaştırılması:* Otizmlı bireylerin haklarına dair fıkıh mezheplerinin (Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli) görüşleri, kronolojik bir sıra takip edilerek aktarılacaktır. Eğer mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunuyorsa, bu ayrılıkların nedenleri açıklanacaktır.

3. *Delillerin Sunulması ve Değerlendirilmesi:* Her bir mezhebin ileri sürdüğü görüşlerin dayandığı şer'i deliller (ayet, hadis, icma, kıyas vb.) açık bir şekilde belirtilecek ve bu delillerin gücü ve tutarlılığı analitik bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Mümkün olması halinde, deliller ışığında tercih edilen (racih) görüş belirtilecektir.

4. *Kıyas ve İlhak Yöntemlerinin Uygulanması*: Fıkıh âlimlerinin otizmli bireylerin haklarına dair açık bir hüküm belirtmediği durumlarda, mevcut şer'i prensipler ve benzer hukuki durumlar üzerinden kıyas ve ilhak yöntemleri kullanılarak çözümler üretilmeye çalışılacaktır.

5. *Fıkıh Kurallarının Temellendirmede Kullanılması*: Otizmli bireylerin bazı haklarının İslami hukuk sistemindeki köklerini ve meşruiyetini göstermek amacıyla, genel fıkıh kuralları (Kavaid-i Fıkhiyye) delil olarak sunulacak ve bu kurallar üzerinden hakların temellendirilmesi yapılacaktır.

Bu araştırmada veri toplama süreci, öncelikle temel kavramların açıklanması için lügat kitapları ve Cürçânî'nin *Kitâbü't-Ta'rifat* adlı eseri üzerinden yürütülmüştür. Ayrıca İslam'daki çocuk hakları ve insan hakları prensiplerini anlamak için ilgili literatür taranmıştır. İslam hukukundaki farklı mezheplerin (Hanefî, Maliki, Şafii, Hanbeli) görüşlerini derinlemesine incelemek amacıyla her mezhebin güvenilir ve temel fıkıh eserlerine başvurulmuştur. Bunlara ek olarak, otizm bozukluğunun çeşitli yönlerini (özellikleri, belirtileri, nedenleri, tedavisi vb.) anlamak için ilgili bilimsel kitaplar ve internet üzerindeki bilimsel kaynaklar da titizlikle incelenerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bu araştırma, otizm hastası tüm bireyleri ve onların İslam hukukundaki potansiyel haklarını kapsamaktadır. Araştırmada belirli bir örneklem seçimi yapılmamıştır. Bunun temel nedeni, çalışmanın teorik ve doktrinel bir inceleme üzerine kurulu olmasıdır. Amaç, otizmli bireylerin genel olarak İslam hukukundaki haklarını ve bu hakların dayanaklarını tespit etmek ve sistematik bir çerçeve sunmaktır.

Bu araştırma, otizmli bireylerin belirli bir kategorisine (örneğin, belirli bir yaş grubu, otizm spektrumunun belirli bir düzeyi vb.) veya belirli bir coğrafi bölgeye (örneğin, sadece Türkiye'deki otizmli bireyler) odaklanmamaktadır. Aksine, otizm tanısı almış tüm bireylerin, yaş, cinsiyet, sosyoekonomik durum veya yaşadığı ülke ayrımı olmaksızın, İslam hukukundaki haklarını ve bu hakların evrensel prensiplerini ele almayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, otizmli bireylerin insan olmaları hasebiyle sahip oldukları temel hakların İslam hukukunda nasıl temellendirildiğini ve bu hakların hayata geçirilmesi için genel çerçeveyi ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu bağlamda araştırma, diğer fiziksel, zihinsel ve duyuşal engelli bireylerin haklarını ele almamaktadır. Aynı zamanda, ibadetler ve cezalarla ilgili olarak otizmli

bireylere yönelik yükümlülükleri değil, bu konuların haklar kapsamında değerlendirilmesi nedeniyle dar bir çerçevede muamele ve kişisel hukuk hükümlerini incelemektedir.

Engelli bireylerin haklarını genel olarak ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar belirli bir gruba odaklanmamış, engellilik kavramını mutlak anlamda ele almış ve belirli yönlerine yoğunlaşmıştır:

1. *Hukûku'l-muâk fi's-Şerîati'l-İslâmiyye (İslam Hukukunda Engelli Hakları)*: Mervân el-Keddûmî tarafından yapılan bu araştırma, engellilik kavramını, hikmetini ve İslami bakış açısıyla engelli haklarını tanımlamayı amaçlamıştır. Özellikle sosyal dayanışma ve yardımlaşma konusuna odaklanmış ve İslam vakıflarının sosyal dayanışma ilkesinin bir göstergesi olduğunu ortaya koymuştur.

2. *Hukûku't-Tıfli'l-Mu'âk fi's-Şerîati'l-İslâmiyye ve'l Mavâsîki'd-Devliyye ve'l-İklîmiyye el-Mu'âsıra (İslam Hukukunda ve Çağdaş Uluslararası ve Bölgesel Sözleşmelerde Engelli Çocuğun Hakları)*: Ürdün, Aclun Koleji'nden araştırmacı Ahmed Muhammed ez-Zebûn'un çalışması, engelliliğin anlamlarını, türlerini ve İslam hukukuna ve uluslararası sözleşmelere göre engelli çocuğun haklarını incelemeyi hedeflemiştir.

3. *Hukûku li Zevi'l-İhtiyâcâtî'l-Hâssati fi'l-İslâmî (İslam'da Özel İhtiyaçları Olan Bireylerin Hakları)*: Sarî Zeyneddin Mehdi'nin araştırması, İslam'da özel ihtiyaçları olan bireylerin her türlü haklarını ele almakta ve Muaz bin Cebel ve İmam Razi gibi özel ihtiyaçları olan İslam büyüklerinden bahsetmektedir.

4. *Hukûku zevi'l-İhtiyâcâtî'l-Hâssati fi'l-Fıkhi'l-İslâm (İslam Fıkhi'nde Özel İhtiyaçları Olan Bireylerin Hakları)*: Suud b. Abdülaziz el-Avadi'nin Tanta Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans tezi, engelli haklarını ve İslam'daki sosyal dayanışmayı ele almakta ve bunu pozitif hukukla karşılaştırmaktadır.

5. *Ahkâmu'l-Mu'avvakîn ve Ri'âyetihim fi's-Şerîati'l-İslâmiyye (İslam Hukukunda Engellilerin Hükümleri ve Onlara Yönelik Bakım)*: Veria Nuruddin el-Melkani'nin Bingöl Üniversitesi'nde hazırladığı yüksek lisans tezi, özel ihtiyaçları olan bireylerin şer'i hükümlerini detaylı bir şekilde ve bu grubun şer'i haklarıyla ilgili konuları ele almaktadır.

6. *Ahkâmu Mardâ't-Tavahhud fi'l-Fıkhı'l-İslâmî İslam Fıkhında Otizm Hastalarının Hükümleri*: İbrahim Muhammed el-Cearine ve Ruba Mustafa Mikdadi tarafından Ürdün Üniversitesi'nde hazırlanan araştırma.

7. *Asaru't-Tavahûd 'ala'l-Ahkâmi't-Teklîfiyye fi's-Şerîati'l-İslâmiyye İslam Hukukunda Teklifi Hükümler Üzerine Otizmin Etkisi*: Dr. İman Hamza el-Habeşi.

8. *İslâm Hukukunda Otizimli Bireylere İlişkin Hükümler*: Dr. Öğr. Üyesi Fatiha BOZBAŞ On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

9. *İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik* Hilal ÖZAY, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1. Baskı, Ankara 2012.

10. *Din Eğitimi Bilim Dalı Engelli Bireylerin Din Eğitimi* (Doktora Tezi) İslam Musayev Uludağ, Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

11. *İslam Fıkhında Engellilerin İbadet Hukuku*: Neslihan Çetinkaya, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı.

Bu araştırma, İslam hukukunda otizimli bireylerin hakları konusunu ele alış biçimi ve derinliği açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Daha önceki çalışmalar genellikle engelli bireylerin haklarını genel bir çerçevede ele almış veya otizm konusuna yüzeysel bir şekilde değinmiştir. Bu tez ise, otizm spektrumundaki bireylerin özel durumlarını dikkate alarak, İslam hukukunun bu bireylerin haklarını nasıl temellendirdiğini ve onlara yönelik bakım sorumluluğunun hangi kişi ve kurumlara (ebeveynler, akrabalar, toplum, devlet) düştüğünü detaylı bir şekilde inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Çalışmanın özgünlüğü, sadece otizimli bireylerin haklarını tespit etmekle kalmayıp, aynı zamanda bu hakların İslam hukukundaki dayanaklarını derinlemesine araştırmasında ve bu hakların hayata geçirilmesi için gerekli olan sorumluluk mekanizmalarını net bir şekilde ortaya koymasında yatmaktadır. Modern hukuk sistemlerinde otizimli bireylere yönelik artan farkındalık ve hukuki düzenlemeler göz önüne alındığında, bu tez İslam hukukunun bu alandaki yaklaşımını sistematik bir şekilde inceleyerek, hem İslami ilimler alanına özgün bir katkı sunmakta hem de modern sosyal

politika ve hukuk tartişmalarına İşlami bir perspektif getirme potansiyeli taşımaktadır. Bu detaylı ve kapsamlı yaklaşım, tezi alandaki diğeri çalışmalardan ayırarak özgün bir konuma yerleştirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAK VE OTİZM

1.1. Hak Kavramının Tanımı

Bir çalışmanın okuyucu tarafından doğru anlaşılması, kullanılan temel kavramların açık ve net bir şekilde tanımlanmasına bağlıdır. Bu, çalışmanın tutarlılığını ve argümanların sağlamlığını doğrudan etkileyen kritik bir unsurdur. Bu nedenle, tezimizde ele aldığımız konunun temelini oluşturan "hak" ve "otizm" kavramlarına özel bir önem verilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda, "hak" kavramı, sadece hukuki bir terim olarak değil, aynı zamanda felsefi, ahlaki ve sosyal boyutlarıyla da incelenecektir. Farklı hukuk ekolleri ve düşünürlerin bu kavrama yüklediği anlamlar, tarihsel gelişimi ve günümüzdeki uygulamalarıyla birlikte ele alınacaktır. Otizm kavramı ise, tıbbi, psikolojik ve sosyolojik açılardan detaylı bir şekilde incelenecektir. Otizmin tanımı, sınıflandırılması, nedenleri, belirtileri ve bireylerin yaşamları üzerindeki etkileri gibi çeşitli boyutları ele alınarak, bu konudaki güncel bilimsel bilgiler sunulacaktır.

“Hak” kelimesi Arapça kökenlidir. Sözlükte “hak”, bâtılın zıddı olarak tanımlanır. Bazı âlimlere göre hak, Peygamber’in (s.a.v.) emri ve onun getirdiği Kur’an’daki hükümler anlamına gelir. "حق الأمر يحق حقًا وحقوقًا" ifadesi, bir şeyin hak haline gelmesi ve sabit olması anlamına gelir. Bu bağlamda Resûlullah’ın (s.a.v.) şu hadisi zikredilir: «هل

تدري ما حق العباد على الله؟» (Kulların Allah üzerindeki hakkı nedir biliyor musun?)¹

¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Sahîh* (Kahire: Dârü’t-Tasîl, 2012), *Kitâbü’l-Libâs*, 5967; Ebü’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim, *el-Câmi‘u’s-Sahîh* (Türkiye: Dârü’t-Tibâati’l-Âmire), 1334/1916; *Kitâbü’l-Îmân*, Bâb: Men Lekîye’llâhe bi’l-Îmân ve Huve Geyru Şâkkîn Dehale’l-Cenne ve Hurrima ‘Ale’n-Nâr, no: 30; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre Yezîd et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr., 2. bs., (Mısır: Mektebetü Matba‘ati Mustafa el-Bâbî el-

Buradaki “hak”, Allah’ın kullarına vaat ettiği sevaptır. Bu sevap, gerçekleştirilmesi gereken bir vaattir ve Allah’ın hak olan sözüyle sabit kılınmıştır. Ayrıca “Hak”, Allah Teâlâ’nın isimlerinden biridir.² Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmuştur: ﴿ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ﴾ “Sonra da gerçek Mevlâları olan Allah’a döndürüldüler.”³

“Hak” kelimesi terim olarak, şâri ‘in yetki veya yükümlülük belirlediği bir tahsis anlamına gelir. Bu tanım; Allah’ın kullarına yönelik namaz, oruç gibi ibadetleri kapsayan dinî hakları; mülkiyet hakkı gibi medenî hakları, babanın çocuğu üzerindeki, kocanın karısı üzerindeki itaati kapsayan edebî hakları; devletin halk üzerindeki bağlılık hakkını ifade eden kamu haklarını; nafaka gibi malî hakları ve nefis üzerindeki velayet gibi malî olmayan hakları kapsamaktadır. Bu tanımın dikkat çeken yönü, hakkın şahsîliğini açıkça ortaya koymasıdır. Yani hak, belirli bir kişiye tahsis edilmiş bir ilişki niteliği taşır. Örneğin; satıcının satış bedeli üzerindeki hakkı sadece ona aittir. Eğer belirli bir kişiye ait bir tahsis yoksa, bu hak olarak kabul edilmez. Örneğin; kamu hizmetlerinden yararlanmak, hak değil, genel bir ruhsat olarak değerlendirilir.

Yetki; ya bir kişi üzerinde olur (örneğin: velayet hakkı), ya da belirli bir nesne üzerinde olur (örneğin: mülkiyet hakkı). Yükümlülük ise; ya malîdir (örneğin: borcun ödenmesi), ya da belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere üstlenilmiş bir sorumluluktur (örneğin: işçinin işini yapması). Şâriin bu yetki veya yükümlülüğü tanınması zorunludur. Aksi takdirde, bu durum hak olarak değerlendirilmez.⁴

1.2. Otizm Kavramının Tanımı

Otizm, tarihte farklı şekillerde tanımlanmış ve anlaşılmıştır. 1700’lü yıllarda bilim insanları otizmlili bireyleri belirli bir tanı koymadan sadece "farklı bireyler" olarak

Halebî, 1975), *Ebvâbü’l-Îmân*, Bâb: Mâ Câ’e fî İftirâki hâzihi’l-Ümme, no: 2643; Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, (thk. Hasan Abdülmünim Şelebî, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), *Kitâbü ‘Ameli’l-Yevm ve’l-Leyle*, no: 9943; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Mısır: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye), *Kitâbü’z-Zühûd*, Bâb: Mâ Yurcâ min Rahmeti’llâh Yevme’l-Kıyâme, no: 4296.

² Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3. bs., (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 10/49.

³ el-En’âm, 6/26.

⁴ Vehbe Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletuhû*, (Şam: Dârü’l-Fikr, 12. bs.), 4/2839. Bu tanım, Mustafa ez-Zerkâ tarafından yapılmış olup, başta Vehbe ez-Zuhaylî olmak üzere birçok âlim tarafından tercih edilmiştir.

nitelendirmişlerdir. Bu durum, o dönemde otizmin henüz tam olarak anlaşılamadığını ve belirgin özelliklerinin fark edildiğini göstermektedir. "Otizm" kelimesi ilk kez 1911 yılında İsviçreli psikiyatrist Eugen Bleuler tarafından kullanıldı. Bleuler, bu terimi Yunanca "autos" (ben) kelimesinden türeterek, şizofreninin temel belirtilerinden biri olarak gözlemlediği benmerkezci düşünmeyi tanımlamak amacıyla kullandı. Onun için otizm, iletişimin reddedilmesi ve gerçeklikle ilişkinin bozulmasıyla ilişkili bir durumu ifade ediyordu. 1943 yılında ise çocuk psikiyatristi Leo Kanner, "Autistic disturbances of affective contact" (Duygusal Temasin Otistik Bozuklukları) başlıklı makalesiyle otizm anlayışına önemli bir katkıda bulundu. Kanner, diğer insanlara karşı belirgin ilgisizlikleri olan 11 çocuğun klinik özelliklerini detaylı bir şekilde tanımladı. Bu çocuklarda alışılmadık davranışlar, değişikliğe karşı direnç ve dil işlevlerinde bozukluklar gözlemledi. Kanner, bu tabloyu "erken bebeklik otizmi" (early infantile autism) olarak adlandırdı ve otizmi "aşırı yalnızlık" anlamında kullandı. Bu çalışma, otizmin ayrı bir sendrom olarak tanınmasında bir dönüm noktası olmuştur.⁵

Otizm kavramı, farklı disiplinler tarafından ele alındığında, o disiplinin odağındaki konulara göre çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu durum, otizmin çok boyutlu doğasından kaynaklanmaktadır. Örneğin yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

- Tıp alanında otizm, nörogelişimsel bir bozukluk olarak tanımlanır ve genellikle genetik ve nörolojik faktörlere odaklanılır. Bu alandaki tanımlar, otizmin biyolojik kökenlerini ve beyin üzerindeki etkilerini anlamaya yöneliktir.
- Psikoloji alanında otizm, bireyin sosyal etkileşim, iletişim ve davranışlarında görülen farklılıklar üzerinden tanımlanır. Bu alanda, otizmin bireyin bilişsel ve duygusal süreçleri üzerindeki etkileri incelenir.
- Sosyoloji alanında ise otizm, bireyin toplumsal katılımını etkileyen bir durum olarak ele alınır. Bu alandaki tanımlar, otizmlili bireylerin toplum içindeki yerini, karşılaştıkları engelleri ve toplumsal destek sistemlerini anlamaya odaklanır.

⁵ Ayçan akfıdan, *Otizm'de Görülen Duyusal Bozuklukların Gelişim Basamaklarına Olan Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul: Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Üsküdar üniversitesi, 2016), 4.

- Eğitim alanında, otizm, bireyin öğrenme süreçlerini ve eğitim ihtiyaçlarını etkileyen bir faktör olarak görülür. Bu alanda, otizmlı öğrencilerin eğitimine yönelik yöntemler ve stratejiler geliştirilir.⁶

Bu farklı tanımlar, otizmin karmaşıklığını ve farklı disiplinlerin bu durumu kendi perspektiflerinden nasıl ele aldığını göstermektedir. Bu nedenle, tezimizde otizm kavramını farklı açılardan ele alarak, konunun bütüncül bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlıyoruz.

Otizm, psikologlara göre, bireyin doğumdan itibaren kendine kapanması ve dış dünyayla sağlıklı iletişim kuramaması durumudur. Kahire Üniversitesi Psikiyatri Profesörü Prof. Dr. Yahyâ er-Rahâvî otizmi şöyle tanımlar: “Otizm, bireyin doğumdan itibaren kendine kapanmasıdır. Yeni doğan bir çocuk, annesiyle bile etkili iletişim kuramazken, maddi nesnelerle kısmi ilişkiler kurabilir. Bu nedenle dil, sosyal ve bilişsel gelişimi aksar.” Birçok uzman, otizmi belirtileri ve otistik bireylerde görülen özellikler üzerinden tarif etmiştir.⁷

Otizmlı birey kimdir sorusuna şu cevapları vermek mümkündür: Yaşlıtlarına göre dil ve iletişim gelişimi geride olan, sosyal ilişkilerde zayıf ve belirli tekrarlayıcı davranış kalıplarına sahip olan çocuktur.⁸

Fıkıh âlimlerine göre otizm hakkında şunları söylemek mümkündür: Otizm terimi modern bir kavramdır. Klasik fıkıh literatüründe bu hastalığa dair doğrudan bir tanım yer almamaktadır. Zira otizmin bir hastalık olarak tanımlanması ve özelliklerinin belirlenmesi ancak son yıllarda mümkün olmuştur. Bu nedenle, fıkıh âlimlerinin eksik ehliyet (nâkîsü'l-ehliyye) ve onun sebepleriyle ilgili olarak tanımladığı bazı hâlleri ele alarak, otizme benzeyen durumları incelemek ve otizmin fikhî karşılığını yaklaşık olarak ortaya koymak mümkündür.

Bu incelemenin amacı, otizmlı bireylerin İslâm fıkıhındaki haklarını ve hükümlere tâbi oluş şekillerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, ehliyeti tamamen ortadan

⁶ Nahit Motavalli Mukaddes, Dursun Ob, *Otizm Spektrum Bozukluklarında Tanım, Prevalans ve Klinik Özellikler, Nörogelişimsel Bozukluklar*, Editör, NM Mukaddes, Ercan Es, (İstanbul: Nobel Yayınevi, 2018), 12.

⁷ Savsan Şâkir Mecîd, *et-Tevahhüd esbâbuhi hızasuhu 'ilâcuhi*, 2. bs. (Amman: Dîbûno Yayınları, 2010), 28.

⁸ Belâlî Muhammed İdrîs, *et-Tevahhüd ve't-Tevâsul*, Muhammed Lemîn Debâğîn Üniversitesi, Menşurât Vahdeti'l-Bahs ve't-Tenmiyye, (Setife: el-Mevârid el-Beşeriyye2024), 6-7.

kaldırmayan ancak azaltan iki hâl olan gaflet ve sefâhet, ayrıca ehliyeti tamamen ortadan kaldıran iki hâl olan bunaklık (‘ateh) ve delilik (cünûn) üzerinde durulacaktır. Ardından, bu kavramlarla otizm arasındaki benzerlikler ele alınacaktır.

Gaflet sözlükte bir şeyi unutmak, ihmal etmek ve farkında olmamak anlamındadır. “el-Mugaffel”, yani gaflet sahibi kimse; fitraten keskin olmayan, dikkatsiz ve ihmalkâr kişidir.⁹

Terim anlamı olarak gaflet, fıkıh âlimlerince fetanetin zıddı olarak tanımlanır. Gaflet sahibi kişi; muhakemesi ve hafızası zayıf olan, kârlı işlemleri ayırt edemeyen, alım-satım işlerinde aldanan kimsedir. Bu durum, kalbinin temizliği ve düşünce gücünü kullanmaması nedeniyle ortaya çıkar.¹⁰

Sefâhet sözlükte aklın hafifliği, düşüncesizlik ve sabırsızlık anlamına gelir ve kişinin aklını ve düşüncesini kontrol edememesi anlamındadır. Sefâhet, hilmin (olgunluk) zıddıdır ve esas itibarıyla hafiflik, dikkatsizlik ve ölçsüzlükten kaynaklanır.¹¹

Terim anlamı olarak sefâhet; rüşdün zıddıdır. Yani, kişinin malını uygun olmayan yerlerde harcaması, israf ve saçıp savurma davranışı göstermesi, tasarruflarında hikmet ve düzen bulunmamasıdır.¹² Bazı âlimlere göre sefâhet, akılda bir eksiklik olup çocukluk haline benzer bir durumdur.¹³

‘Ateh (bunaklık) sözlükte delilik, şaşkınlık, zihinsel dağınıklık anlamına gelir. “Ma‘tûh” ve “maḥbûk” bazen “mecnûn” (deli), bazen de aklı eksik kimse için kullanılır.¹⁴ Terim olarak fıkıhta “ateh”, kişinin konuşmasının bazen akıllıların, bazen de delilerin sözlerine benzemesi hâlidir.¹⁵ Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre; ma‘tûh, aklında eksiklik olan ama delilik derecesine ulaşmamış kişidir.¹⁶ Cin çarpması

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1414/1993, “غفل” md., 11/497.

¹⁰ *el-Mavsû‘atü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*, 31/260.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “سفه” md., 13/497.

¹² Şemseddîn Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl Paşa, *Tefsîrü'l-Kur‘ânî'l-Kerîm*, thk. Mâhir Edîb Habûş, (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2018), 3/18.

¹³ Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlabî fî Dirâyeti'l-Mezheb*, thk. Prof. Dr. Abdü'l-Azîm Dîb, (Dârü'l-Minhâc, 2007), 7/60.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “عته” md., 13/512.

¹⁵ Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *et-Telvîh ‘alâ’t-Tavdîh li-Metnî’t-Tankîh fî Usûli'l-Fıkh* (Mısır: Mektebetü Matba‘ati Muhammed ‘Alî Subayh ve Evlâdihî bi'l-Ezher, 1957), 2/334.

¹⁶ Muhammed Emîn İbn ‘Âbidîn, *Hâşiyetü Reddî'l-Muhtâr ‘alâ’d-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Absâr*, 2. bs., (Mısır, Mektebetü Matba‘ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1966), 3/243; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa‘dî, *Tuhfetü'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc* (Mısır: el-

veya hastalık olmaksızın zihnen şaşkın olan kişidir.¹⁷ Bazı Hanbelîlere ve İmam Mâlik'e göre ise; ma'tûh, aklını tamamen yitirmiş kişidir ve bu durumda ateh ile cünûn arasında fark yoktur.¹⁸

Cünûn (delilik) sözlük anlamı: “Cünûn”, örtmek anlamındaki “cenne” fiilinden türemiştir. Kalp (جان) göğüs içinde gizli olduğu için bu adla anılır. “Cünne” zırh demektir. “Mecnûn” ise akli örtülmüş kişidir.¹⁹

Terim anlamı: Fıkıhta cünûn, iyi ile kötüyü ayırt etme gücünün kaybolması, muhakeme ve davranışların tamamen bozulmasıdır. Bu durum doğuştan gelen bir beyin bozukluğundan, mizacın değişiminden ya da hayalî etkilerden kaynaklanabilir. Mecnûn kişi, sebepsiz yere korkar, sevinir ve gerçeklikten kopar.²⁰

Fikhî açıdan ateh ile cünûn arasındaki fark ise şöyle izah edilebilir: Ma'tûh; az anlayan, düşüncesi karışık, ama saldırgan olmayan kişidir. Mecnûn ise, muhakemesi tamamen bozulmuş, tehlikeli ve kontrolsüz davranışlar sergileyen bireydir.²¹

Fıkıh âlimlerine göre, ateh, akılda meydana gelen bir bozukluktur. Buna karşılık, gaflet; unutkanlık, dalgınlık veya kişinin kârlı ve doğru işlemleri kavrayamaması gibi nedenlerle ortaya çıkan bir durumdur. Gaflet, akıl bozukluğundan değil; dikkat eksikliği ve yönlendirme eksikliğinden kaynaklanır.²²

Otizmin, çeşitli dereceleri ve farklı türleri bulunması nedeniyle, fikhî açıdan da detaylı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda, aşağıdaki gibi bir tasnif mümkündür:

Mektebetü't-Ticâriyye el-Kübrâ, 1983), 1/453; Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyrimî, *Tuhfetü'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 4/122.

¹⁷ Ebü'l-Hasan 'Alî b. Ahmed b. Mukrim el-'Adavî, *Hâşiyetü'l-'Adavî 'alâ Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*, (thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâ'î, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994), 2/98.

¹⁸ Sehnûn, 'Abdüsselâm b. Sa'îd et-Tenûhî, *el-Müdevvene el-Kübrâ 'ani'l-İmâm Mâlik b. Enes*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2/79; Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî v.dğr. 3. bs. (Riyâd: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1997), 11/417.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* “جنن” md.

²⁰ et-Teftâzânî, *et-Telvîh 'alâ't-Tevdîh li-Metni't-Tenkîh fî Usûli'l-Fıkıh* (Mısır: Mektebetu Matbaati Muhammed Ali Sabîh ve Evlâduhû bi'l-Ezher, 1957), 2/334.

²¹ Abdurrahman b. Muhammed el-'Asımî İbn Kasım, *Hâşiyetü'r-Ravzi'l-Murbi 'Şerhu Zâdi'l-Müstekni'*, (Beyrut: ts. 1397/1977), 6/255.

²² *el-Mavsû'atü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*, 31/260.

- Eğer otizm hafif düzeydeyse, bireyin yalnızca sınırlı alanlarda zorlandığı, ancak genel olarak akıl ve idrak yetisinin korunduğu bir durum söz konusuysa, bu kişi bâliğ, akıllı ve mükellef kabul edilir.
- Bu kişi, eğer ticarete veya finansal işlemlerde kolayca aldatılıyorsa, gâfil veya sefih sıfatlarıyla değerlendirilebilir.
- Eğer otizm, orta düzeyde zihinsel yetersizlikle birlikteyse ve bireyin anlama ve kavrama kapasitesi zayıflamışsa, bu kişi ma'tûh olarak değerlendirilir. Çünkü bu durumda akılda bir eksiklik söz konusudur.
- Eğer otizm şiddetli düzeydeyse ve bireyin algılaması ve düşünme kabiliyeti ciddi şekilde bozulmuşsa, neredeyse hiçbir şeyi kavrayamaz hâle gelmişse, bu durumda kişi mecnûn (deli) hükmünde değerlendirilir.

Fıkıh âlimleri, ma'tûh ile mecnûn arasındaki farkı; ma'tûhun şiddet eğiliminde bulunmaması, vurup sövme gibi davranışlar sergilememesi şeklinde açıklarlar. Ancak bu tanım, otizmlili bireyler için her zaman geçerli değildir. Çünkü otizmlili bireylerde, kendine zarar verme veya başkalarına vurma gibi davranışlar, sıkça görülebilir.

Bazı otizmlili bireyler, gayet sakin ve barışçıl olmalarına rağmen ağır zihinsel yetersizlik yaşarken; bazıları, gayet iyi bir algıya sahip olmalarına rağmen aşırı derecede saldırgan olabilir. Yine, fıkhıta meczupluk tanımı içinde geçen: “Sebepsiz yere sevinme, korkma, tepki verme” gibi ifadeler, otizmlili bireylerde de yaygındır. Otizmlili bireyler, görünürde bir neden olmaksızın sevinebilir, üzülebilir, korkabilir veya tamamen tehlikesiz şeylerden kaçabilir. Buna karşılık, gerçekten tehlikeli şeylerden ise hiç korkmayabilirler.

1.3. Otizmin Ortaya Çıkışı

Otizm ile ilgili zihinsel bozukluklar üzerinde ilk defa duran psikiyatrist olarak Maudsley, 1867 yılında çocuklarda görülen ağır akıl hastalıklarını incelemiş ve bu durumları psikoz olarak değerlendirmiştir.²³ Geçmişten günümüze, otizmlili çocuklara dair kullanılan adlandırmalar zamanla büyük bir değişim geçirmiştir. Çok sayıda kitap ve

²³ İbrahim H. Diken, Hatice Bakkaloğlu, *Zihin Yetersizliği ve Otizm Spektrum Bozukluğu* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 16.

çalışmada otizmlı çocuklar için şu tür ifadeler kullanılmıştır: “vahşiler”, “barbarlar”, “garip yaratıklar”, “çocuksuz çocuklar”, “çocukluk psikozu” vb.²⁴

Otizme ilişkin bilimsel araştırmalar ve klinik gözlemler, bu alandaki ilk tanımın Amerikalı psikiyatrist Leo Kanner tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır. Kanner, 1943 yılında birbirine benzer davranış ve belirtiler sergileyen bir grup çocuğu inceleyerek bu çocukları tanımlamak için ilk kez “otizm” terimini kullanmıştır.

Kanner’in incelediği bu çocuklarda şu ortak özellikler tespit edilmiştir:

1. Diğer bireylerle sosyal iletişim kurmada belirgin farklılıklar,
2. Doğal gelişime kıyasla alışılmadık davranış kalıpları,
3. Dili iletişim amacıyla kullanmada başarısızlık,
4. Sözcükleri veya cümleleri tekrar etme (ekolali),
5. Belirli davranışları tekrarlama,
6. Fiziksel görünümünün normal olması.

1977 yılında, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), otizmi bağımsız bir tanı kategorisi olarak kabul etmiştir. 1980 yılında, Amerikan Psikiyatri Derneği, üçüncü baskı *Zihinsel Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı (DSM-III)*'yi yayımlamış ve burada otizm şu temel ölçütlerle tanımlanmıştır: Belirtilerin çocuğun ilk 30 ayında ortaya çıkması, sosyal ilişkilerde yetersizlik, dil gelişiminde gecikme, hayal kurma becerisinde zayıflık.²⁵

1.4. Otizmin Yaygınlık Oranı

Cambridge Üniversitesi Araştırma Merkezi’nin yayımladığı bir raporda, otizmin yaygınlık oranının arttığına işaret edilmiştir. Rapora göre her 10.000 kişiden 75’i otizmlı birey olarak sınıflandırılmıştır. Bu oran, otizmin giderek daha yaygın hâle geldiğini ve vakaların arttığını göstermektedir. 2002 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde düzenlenen Ulusal Otizm Konferansı’nda ise şu veriler paylaşılmıştır:

- Her 1000 çocuktan 1’i klasik otizm teşhisi almıştır.

²⁴ Mustafâ Cihân Ahmed, *et-Tevahhüdu Esbâbuhi Hisasuhu ‘Îlâcuhû*, 19.

²⁵ Mahmud es-Seyyid el-Ferhati ve dğr. *İdtrabu't-Tevahhud Delilu'l-Muallim ve'l-Usreti fi't-Teşhis ve't-Tedahhul* (Mısır Vahdetu'l-İhtibarat en-Nefsiyye ve't-Terbeviyye bi Kısmi'l-Buhus el-Merkezu'l-Kavmi li'l-İmtihanat 2015) 11; İdrîs Bilâlî, *et-Tevahhud ve't-Tavâsul*, 8-9.

- Her 500 çocuktan 1'i otizm spektrum bozukluğu belirtileri göstermektedir.
- Her 200 vakadan 1'inde gelişimsel bozukluklar ve Asperger sendromu belirtileri dahil olmak üzere otizm benzeri belirtiler görülmektedir.

Otizm belirtileri ve vakaları sürekli olarak artmakta olup, bu artışın nedeni henüz kesin olarak bilinmemektedir. 2000–2012 yılları arasında Amerikan Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi (CDC) tarafından yürütülen araştırmalarda, otizm spektrum bozukluğunun yaygınlık oranlarında hızlı bir artış tespit edilmiştir.²⁶ Buna göre:

- 2000 yılında her 150 çocuktan 1'i,
- 2012 yılında ise her 68 çocuktan 1'i otizm spektrum bozukluğu tanısı almıştır.

Ayrıca araştırmalar, erkek çocuklarında otizm görülme oranının, kız çocuklarına oranla üç ila dört kat daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷

1.5. Otizmin Nedenleri

Otizmin kesin ve açık bir nedeni henüz tespit edilememiştir. Tıbbî araştırmalar, çocukların otizm ile doğuştan geldiğini, sonradan bu bozukluğa yakalanmadıklarını ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar, otizmin anne-baba sevgisinin eksikliği, özellikle annenin duygusal soğukluğu gibi psikolojik etkenlerle ilişkilendirilmesinin bilimsel bir temele dayanmadığını göstermiştir. Bu nedenle otizm, bir psikiyatrik hastalık değil; çoğunlukla biyolojik nedenlere dayanan bir nöro-gelişimsel bozukluk olarak kabul edilmektedir. Otizme etki edebilecek başlıca faktörlere şu örnekler verilebilir:²⁸

1. Genetik Faktörler: Otizm vakalarının yaklaşık %4'ü genetik bozukluklarla ilişkilidir. Otizmlili bireylerin çoğunda kromozomlarda belirgin bir anormallik gözlenmemekle birlikte, tek yumurta ikizleri üzerinde yapılan araştırmalar, bu bireylerin %96'sının birlikte otizm belirtileri gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca kardeşler

²⁶ Atilla Cavkaytar, *Otizm Spektrum Bozukluğu*, 2. bs. (Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015), 21-52; Yüksel Savucu, "Otizmlili Çocuklarda Erken Tanı, Eğitim ve Fiziksel Aktivitenin Önemi" *International Journal of IJSETS Sport, Exercise & Training Exercise*, 6 (3), 2020, 105-109.

²⁷ Mecid Sevsen, *et-Tevahhüd Esbâbuhû Hısasuhu 'Îlâcuhu*, 27; İdris Bilâlî, *et-Tevahhud ve't-Tevâsul*, 10-11; Nahit Motavalli Mukaddes, *Bebeklikten Erişkinliğe Otizm Spektrum Bozukluğu: Aileler İçin Kılavuz* (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2017), 22.

²⁸ Motavalli, *Bebeklikten Erişkinliğe Otizm Spektrum Bozukluğu*, 23; Dilan Aytaç, *Otizm Spektrum Bozukluğu Tanı Ölçütlerinin Klinik Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 10-12.

arasında otizm tekrar oranının %3 ile %9 arasında olması, otizmin genetik bir temele dayandığını desteklemektedir.

2. Organik (Fiziksel) Faktörler: Beyinle ilgili bazı hastalıklar otizme yol açabilir. Örneğin; çocuğun ilk üç yılında geçirilen beyin iltihabı, annenin gebelik döneminde kızamıkçık geçirmesi, doğum sırasındaki ciddi komplikasyonlar (özellikle oksijen yetersizliği) bu duruma neden olabilir. Çalışmalar, otizmlı çocuklarda doğum öncesi komplikasyonların, normal çocuklara göre daha yaygın olduğunu göstermiştir.

3. Biyokimyasal Faktörler: Bazı çalışmalarda, otizmlı çocukların yaklaşık üçte birinde kan serotonin düzeylerinin yüksek olduğu gözlenmiştir. Daha detaylı yapılan araştırmalar, kan serotoninini ile beyin omurilik sıvısındaki azalma arasında bağlantı olduğunu göstermektedir.²⁹

4. Sosyal Faktörler: Bazı araştırmacılar, otizmin sebebini çocuğun ebeveynleri tarafından reddedildiğini hissetmesine ve sevgisizlik ortamında büyümesine bağlamaktadır. Ancak bu görüş, hem bilimsel verilerle hem de gerçek yaşam gözlemleriyle çürütülmüştür.

5. Psikolojik Faktörler: Bu görüşü savunanlara göre, otizm; çocukluk döneminde başlayan ve yaş ilerledikçe otizm belirtileriyle sonuçlanan bir şizofreni türüdür. Ancak bu teori de tüm bilim çevrelerince kabul görmemiştir.³⁰

Otizmle ilişkilendirilen bazı diğer nedenler de vardır. Bunları da şöyle özetlemek mümkündür:

- Aşılar
- Virüsler ve ağır metaller
- Sindirim sistemi bozuklukları
- Kazein ve glüten hassasiyeti

²⁹ Halime Tuna Ulay, Aygün Ertuğrul, “Otizm spektrum bozukluğunda beyin görüntüleme bulguları: Bir gözden geçirme” *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 2009, 164-74.

³⁰ Mecîd Sevsen, *et-Tevahhüd Esbâbuhû Hısâsuhû ‘Îlâcuhû*, 63–64; Hüseyin Burak Baykara, “Otizm spektrum bozukluğunun etiyolojisinde genetik ve epigenetik etkenlerin rolü” *Türkiye Klin J Child Psychiatry*, 1(2), 1-16.

- Antibiyotik kullanımı³¹

Tüm bu sayılan nedenler hâlen araştırılmakta olup, otizmin kesin, evrensel olarak kabul edilmiş bir nedeni bulunmamaktadır.³² Bu nedenle yukarıda belirtilen faktörler, sadece muhtemel nedenler olarak değerlendirilmektedir. Ancak özellikle genetik faktörler konusunda bilimsel kanıtlar daha güçlüdür ve bu etkenin etkili olduğu yönünde genel bir kanaat oluşmuştur.³³

1.6. Otizme Eşlik Eden Bozukluklar

Otizimli bireylerde, beyinin işlevselliğini etkileyen otizm kaynaklı çeşitli bozukluklar görülebilir. Bu bozukluklardan bazıları şunlardır:

- Epilepsi (Sara): Otizmli çocukların yaklaşık %30'unda, belirli bir yaşta epilepsi gelişme riski bulunmaktadır.
- Zihinsel Gerilik: Otizmli bireylerin üçte biri, farklı düzeylerde zihinsel engel kategorileri içinde değerlendirilmektedir.
- Genetik Bozukluklar
- Sindirim Sistemi Problemleri
- Uyku Bozuklukları
- Psikiyatrik Bozukluklar: Özellikle obsesif kompulsif bozukluk (OKB) ve depresyon gibi durumlar otizmle birlikte görülebilmektedir.

Otizme en sık eşlik eden bozukluk, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) DEHB hastalığıdır. Bu durum otizmli bireylerde sıkça görülen bir bozukluktur; ancak bu bozukluk tek başına da çocuklarda sıkça ortaya çıkabilir. Bu bozukluk; dikkat dağınıklığı, düşük odaklanma süresi, aşırı hareketlilik, dürtüsel davranışlar gibi belirtilerle tanımlanır. Bazı vakalarda, bu duruma dil ve öğrenme güçlükleri de eşlik

³¹ Mahmûd eş-Şerkâvî, *el-Îâkatü'l-akliyye ve't-Tevahhud*, 50.

³² İdrîs Bilâlî, *et-Tevahhüd ve't-Tevâsul*, 17 ve devamı.

³³ Terrell, Colin ve Bassinger, Terry, *Otizm – Hiperaktivite – Disleksi ve Performans Bozukluğu*, çev. Marc (Riyâd: 'Abbûd, Kral Abdülazîz Bilim ve Teknoloji Şehri Yayınları, Dârü'l-Müellif, 2013), 63.

edebilir.³⁴ Bu eşlik eden bozukluklar, otizmin belirtilerini daha da ağırlaştırmakta ve bireyin rehabilitasyon sürecini zorlaştırmaktadır.³⁵

1.7. Otizmin Belirtileri ve Özellikleri

Otizm, geniş bir yelpazede görülebilen ve kişiden kişiye farklılık gösterebilen birçok belirtille kendini gösterir.³⁶ Bu belirtiler yalnızca örnek olarak sunulmakta olup, tüm otizmlili bireylerde aynı şiddette görülmez:

1. Sosyal iletişimde belirgin eksiklik ve isteksizlik; başkalarıyla iletişim kurma arzusu yoktur, genellikle yalnız kalmayı tercih ederler ve iletişim ihtiyaç temellidir.
2. Arkadaşlık kurmaya ilgi duymaz; başkalarının ilgilerine ortak olma girişimi göstermez.
3. Sosyal etkileşimleri düzenleyen jest ve mimik gibi bedensel davranışları kullanamaz.
4. Başkalarının ne düşündüğünün farkında değildir, duygularını anlamakta zorlanır.
5. Sözlü (konuşma) ve sözsüz (mimik, jest, yüz ifadeleri) iletişim kurmakta zorluk yaşar.
6. Konuşma genellikle gecikir; gramer hataları ve özellikle zamir kullanımı bozuklukları ve ekolali (söylenenleri tekrar etme) sık görülür.
7. Bazı otizmlili çocuklar hiç konuşmaz; bu bireyler "konuşmayan otistik" olarak adlandırılır.
8. Diyalog kurma ve sohbet etme yeteneği belirgin şekilde zayıftır.
9. İşaret dili veya yüz ifadelerini kullanma becerisi yoktur.
10. Deyimleri, esprileri veya mecazları anlayamaz; söylenenleri harfî anlamıyla yorumlar.

³⁴ el-Ferhâtî, *İtirâbü't-Tevahhüd. Delîlu'l-Muallim ve'l-Usra*, 66.

³⁵ İdrîs, *et-Tevahhüd ve't-Tevâsul*, 17.

³⁶ Nilüfer Darıca, Ülkü Abidoğlu, Şebnem Gümüşçü, *Otizm spektrum bozukluğu ve otistik çocuklar*. (İstanbul: Özgür Yayınları, 2017), 28; Amerikan Psikiyatri Birliği, *Ruhsal Bozuklukların Tanısal Ve Sayısal El Kitabı*, 5. bs., (DSM-5). Çev. Ertuğrul Köroğlu, (Hekimler Yayın Birliği, 2013).

11. Sorulara cevap vermekte büyük zorluk çeker.
12. Hayal kurma kapasitesi sınırlıdır.
13. Tekrarlayıcı hareketler: etrafında dönme, nesneleri döndürme gibi.
14. Değişime karşı direnç; aynı günlük rutine sıkı sıkıya bağlılık.
15. Göz teması kurmaz; konuşan kişinin gözlerine bakmaktan kaçınır.
16. Akranlarıyla oyun oynayamaz; oyuncaklarıyla uygun şekilde oynamaz.
17. Bazı nesnelere karşı alışılmadık derecede yoğun ilgi gösterir.
18. Bazı seslere karşı aşırı korku veya sevinç reaksiyonu gösterir.
19. Nedensiz gülme veya ağlama nöbetleri yaşar.
20. Saldırganlık ve kendine zarar verme gibi davranışlar gösteren öfke nöbetleri geçirebilir.
21. Taklit etme ve genelleme becerileri zayıftır.
22. Zararsız, gündelik nesnelere karşı korkular geliştirebilir.
23. Sosyal açıdan uygunsuz davranışlar sergileyebilir.
24. Acıya karşı algı farklılığı; aşırı hassasiyet veya neredeyse hiç tepki vermeme.
25. Yeme problemleri: aşırı seçicilik, uygunsuz maddeleri yeme, yeme adabına uymama.
26. Uyku bozuklukları: az uyuma, derin uyuyamama.
27. Hareket bozuklukları: aşırı hareketlilik (hiperaktivite) veya tam tersi hareketsizlik.
28. İnatçılık ve öğrenmeye karşı direnç.
29. Bazı otizmli çocuklar, söyleneni anladıkları hâlde isteyerek tepki vermezler.
30. Sadece zorunlu hallerde yardım isteme eğilimindedirler.
31. Belli nesnelere karşı aşırı bağlılık geliştirirler (örneğin bir oyuncak ya da giysi) ve ondan ayrılmak istemezler.

32. İsimle seslenildiğinde tepki vermez; duymuyormuş veya başka bir dünyadaymış gibi davranır. Bu da "otizm" adının doğuşuna neden olmuştur.
33. Gerçek tehlikeleri fark etmez: Örneğin ateşe yaklaşmak, balkondan sarkmak, yüzme bilmeden suya atlamak, hareket halindeki araç kapısını açmak.
34. Zorlayıcı ve ritüel davranışlar: Günlük rutinin bozulması hâlinde şiddetli öfke, bağırma, kendine veya başkasına zarar verme davranışları gösterebilir.
35. Yön, büyüklük gibi kavramları ayırt etmekte zorlanır.
36. Gece-gündüz döngüsü gibi kavramların sırasını kavramakta güçlük çeker.
37. Vücudunun bazı bölgelerini yabancı nesne gibi algılayarak zarar verebilir.³⁷
38. Otizmlı çocukların zekâsı farklıdır; özellikle görsel-uzamsal hafızaları güçlü, dil ve sosyal becerileri zayıftır.
39. Bazı otizmlı bireyler; mekanik oyuncak montajı, resim, müzik veya nesne dizme gibi alanlarda olağanüstü yetenek gösterebilir.
40. Sağ ve sol el kullanımında kararsızlık görülür; bu da beynin iki yarım küresi arasında fonksiyonel bir bozukluğa işaret eder.³⁸

1.8. Otizm Türleri

Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından yayımlanan *Zihinsel Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nın* (DSM-IV) dördüncü baskısında otizmle ilişkili bozukluklar şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Yaygın Gelişimsel Bozukluklar
2. Klasik Otizm
3. Rett Sendromu
4. Asperger Sendromu
5. Çocuklukta Dezintegratif Bozukluk

³⁷ Mustafâ, *et-Tevahhüd*, 15-22; İdrîs, *et-Tevahhüd ve 't-Tevâsul*, 12.

³⁸ el-Ferhâtî, *İttirâb et-Tevahhüd*, 16. ve sonrası; Nihan Şensoy, "Otizm spektrum bozukluğu olan bireyler için duyu bahçesi tasarımı" *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 7(15), (2017). 115-128.

6. Frajil X Sendromu (Kırılğan X Kromozomu Sendromu)

Bu alt türler arasında en yaygın olanlar: Klasik Otizm ve Asperger Sendromudur. Aşağıda bu bozukluklar kısaca açıklanmaktadır:

1. Klasik Otizm: Klasik otizmlı çocuklar, otizmin temel özelliklerini bir arada gösterirler. Bu özellikler arasında dil kullanımında zorluk, sosyal ilişkiler kurmada güçlük, oyuncu taklitlerde ve hayal kurmada yetersizlik yer alır.³⁹

2. Asperger Sendromu: Bu sendromda, çocuğun dili göreceli olarak normal gelişir, ancak ifade biçimi garip olabilir. Mizahı, espriyi ve ima yoluyla yapılan ifadeleri anlamakta zorluk çeker. Asperger sendromu olan bireyler, başkalarıyla doğal sosyal etkileşim kurmakta zorlanırlar.⁴⁰ Bu sendrom ile otizm arasında benzerlikler vardır: Ciddi sosyal iletişim eksikliği, alışılmadık davranış biçimleri, tekrarlayıcı rutin davranışlar.

Ancak Asperger sendromlu bireyler: Normal zekâyâ sahiptir, kelime bilgisi ve dilbilgisi gelişiminde gecikme göstermezler. Otistik bireyler ise daha içe kapanık olup, sosyal iletişimden tamamen uzak kalabilirler. Asperger bireyleri çevresindeki insanları fark eder, onlara ilgi gösterir; fakat ilişki kurmakta zorlanırlar.

3. Rett Sendromu: Bu nörolojik bozukluk yalnızca kız çocuklarında görülür. Başlangıçta normal bir gelişim süreci izlenir; ancak daha sonra kazanılmış becerilerde gerileme başlar. Yürüme, el hareketleri ve konuşma gibi alanlarda gerileme yaşanır. Zihinsel gelişim yavaşlar, elleri kullanma becerisi zayıflar.

4. Çocuklukta Dezintegratif (Gerileyici) Bozukluk: Yaygın gelişimsel bozukluklar içinde yer alan bu tür, çocuğun daha önce kazandığı sosyal, iletişimsel ve motor becerileri kaybetmesiyle tanımlanır. Bu çocuklar, ilk iki yıl boyunca tamamen normal gelişim gösterir; ardından dil, iletişim, sosyal ilişki, motor beceri ve zihinsel kapasitede gerilemeler başlar.⁴¹

1.9. Otizmin Düzeyleri

Araştırmalar, otizmlı çocukların %70'inden fazlasının zihinsel kapasitelerinin düşük olduğunu, bu durumun bazen zihinsel engel sınırlarına kadar ulaştığını

³⁹ İdrîs, *et-Tevahhüd ve't-Tevâsul*, 16.

⁴⁰ Tîrîl, *et-Tevahhüd*, 49-50.

⁴¹ Ferhâtî, *İtirâb et-Tevahhüd*, 62.

göstermektedir. Buna karşılık, otizmlı bireylerin yaklaşık %10'u, hafıza, matematiksel hesaplama, müzik ve sanat gibi belirli alanlarda yüksek yetenek sergileyebilmektedir. Otizm, belirti şiddeti ve destek ihtiyacı temelinde üç ana düzeyde sınıflandırılır:

1. Hafif Otizm (Basit Otizm) Bu düzey, otizmin en hafif formudur. Hafif otizmlı bireyler, çoğu zaman başkalarıyla sözel iletişim kurabilirler ve sınırlı da olsa sosyal ilişkiler geliştirme potansiyeline sahiptirler. Ancak bu ilişkileri sürdürmekte zorlanırlar. Zekâ seviyeleri genellikle orta veya ortalamanın üzerindedir.⁴²

Hafif otizmin belirtileri şunlardır:

1. Sohbeta başlama veya sosyal etkileşim başlatma zorluğu; bazen de konuşmayı uygun şekilde sürdürememe.
2. Jestleri ve beden dilini okuyamama.
3. Yeni veya beklenmedik durumlarla karşılaştığında rahatsızlık hissetme.
4. Günlük rutine sıkı sıkıya bağlılık ve değişikliğe direnç.
5. Planlama ve organizasyon konularında desteğe ihtiyaç duyma.

2. Orta Düzey Otizm Bu gruptaki bireyler, iletişim becerileri ve sosyal ilişkiler açısından daha belirgin zorluklar yaşarlar.

Orta düzey otizmin belirtileri şunlardır:

1. Göz teması kurmaktan belirgin şekilde kaçınma.
2. Önceki düzeye kıyasla daha zayıf iletişim becerileri.
3. Yeni durumlara ve değişikliklere uyum sağlamada güçlük.
4. Belirli davranışların ve hareketlerin tekrarlanması.
5. İlgi alanlarının sınırlı olması.
6. Bir etkinlikten diğerine geçmekte zorluk yaşama.

3. Şiddetli Otizm: Şiddetli otizm, otizm spektrumunun en derin düzeyini ifade eder. Bu düzeydeki bireyler, sosyal etkileşim, iletişim ve davranış alanlarında çok yoğun zorluklar yaşarlar ve günlük yaşam aktivitelerini sürdürebilmek için kapsamlı ve sürekli

⁴² Ferhâtî, *İtirâb et-Tevahhüd*, 14.

desteğe ihtiyaç duyarlar. Şiddetli otizmin belirtileri, hafif ve orta düzeydeki otizmle benzerlik göstermekle birlikte, bu belirtilerin şiddeti ve bireyin iőlevsellięi üzerindeki etkisi çok daha fazladır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKUNDA OTİZMLİ BİREYLERİN HAKLARI

2.1. Otizmlî Bireyin Rehabilitasyonu ve Bakımı

Bir bireyin bir şeyi hak kazanabilmesi için belirli kriterlerin karşılanması gerekir. Bu bağlamda, otizmlî bireylerin rehabilitasyonu ve bu haktan yararlanma koşulları da önem taşımaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde, rehabilitasyon ve bakım kavramları ile otizmlî bireyin hak kazanım kriterleri detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Bu kavramların ve kriterlerin netleştirilmesi, otizmlî bireylerin haklarının kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına ve savunulmasına zemin hazırlayacaktır.

2.1.1. Rehabilitasyon ve Bakım Kavramları

Eğitim sözlüğünde "rehabilitasyon", bireyin yeniden kendi kendine yetebilecek duruma getirilmesi anlamına gelmektedir. Bireyin performansını genel anlamda iyileştirmek için gerekli hizmetlerle eğitilmesi ve donatılması sürecidir.⁴³ Rehabilitasyon süreci, bireyin hayatında ve işinde başarılı olabilmesi için gerekli becerilerin geliştirilmesini gerektirir.

Otizmlî bireylerin rehabilitasyonu, kapsamlı bir anlayışı ifade eder; bakım, eğitim, öğretim, her türlü tedavi ve eğitim programını içerir. Bu sürecin amacı, otizmlî bireyin elinden tutulup çeşitli yaşam alanlarında eğitilerek mümkün olan en yüksek düzeyde kendi kendine yeterliliğe ulaşmasını sağlamak ve başkalarına olan bağımlılığı asgariye indirmektir.

⁴³ Abdülazîz es-Seyyid eş-Şuhaysî ve dğr., *Mu'cemu't-Terbiyeti'l-Hâssa*, (Filistin/Batı Şeria: Birzeit Üniversitesi, 2022), 18.

2.1.2. Otizmlı Bireyin Bakımı ve Yetiştirilmesinin Hükümü

Otizmlı bireyin bakımı ve eğitimi sadece ebeveynlere mi aittir yoksa akrabalar, toplum ve devlet de bu sorumluluğu paylaşmakla mı yükümlüdür?

Otizmlı bireye bakmak, öncelikle ebeveynler ve ona bakmakla yükümlü olan akrabalar için farz-ı ayın, tüm Müslümanlar için ise farz-ı kifâye hükmündedir. Dolayısıyla otizmlı bireyden öncelikli olarak ebeveynler ve yakın akrabalar sorumludur. Nasıl ki miras paylaşımında hak sahibidirler, aynı şekilde sorumluluğu da paylaşırlar.

Eğer ebeveynler ve yakın akrabalar yoksa veya bakım görevlerini yerine getiremeyecek durumda iseler, bu sorumluluk ümmete kifâî bir görev olarak intikal eder. Yani toplumdan bir grup bu görevi yerine getirdiği takdirde diğerlerinden sorumluluk düşer, fakat hiç kimse yapmazsa tüm toplum sorumluluk altında kalır.

Toplum, özellikle ağır engelli bireylerin bakım ve rehabilitasyon masraflarının yüksek olması sebebiyle, bu bireylerin bakıcılarına yardım etmekle yükümlüdür. Çünkü bu yük, bireysel olarak taşınması son derece ağır bir sorumluluktur.⁴⁴

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, otizmlı bireyin bağımsız yaşama, kendi ihtiyaçlarını karşılama, beslenme, temizlik gibi temel becerileri kazanmasını sağlamak amacıyla yapılan bakım ve rehabilitasyon, İslâm ümmeti için kifâî bir görevdir. Aynı zamanda bu, iyilik ve hayır kapılarından biridir ve hayır kurumları ile devlet kurumları bu alanda yarışmalıdır. Özellikle de rehabilitasyon programlarının yüksek maliyetli olması ve engellilere yönelik özel cihazların maddî açıdan aileler tarafından kolaylıkla karşılanamaması durumu göz önüne alındığında, bu destek daha da zorunlu hale gelir.

Bu sorumluluğa işaret eden delil ise Abdullah b. Ömer'in (r.a.) şu rivayet ettiği hadistir: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz. İmam bir çobandır ve halkından sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve ailesinden sorumludur. Kadın kocasının evinde çobandır ve ondan sorumludur. Hizmetçi efendisinin malı konusunda çobandır ve ondan sorumludur. Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden sorumlusunuz."⁴⁵

⁴⁴ Abdurrahmân 'Abdulhâlik el-Yûsuf, *el-Müşevvik fî Ahkâmî'l-Mu'âk*, (Beyrut: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, İhyâ'u't-Türâsi'l-İslâmî, 1415/1995), 9.

⁴⁵ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "*Kitâbu'l-Ahkâm*", no. 7137; Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "*Kitâbu'l-İmâre*", no. 1829; Tirmizî, *es-Sünen*, "*Cihâd*" *Kitabı*, "İmam hakkında gelen hadisler" bölümü, no. 1705.

İslâm âlimleri, bu hadisi şöyle açıklamışlardır: "Çoban, gözetmekle ve korumakla yükümlü güvenilir kişidir." Dolayısıyla herkesin gözetimi altında bulunan şeylerin dünyevî ve uhrevî maslahatlarını sağlamakla mükellef olduğu anlaşılır.⁴⁶

Hiçbir insan yoktur ki, kendisine idare etmesi için bir sorumluluk verilmemiş olsun. Hepimiz çobanız ve Allah katında bu emanetlerin gereğini yerine getirip getirmediğimizden sorulacağız.

Buna göre, otizimli bireylerin öncelikli koruyucuları ebeveynler ve yakın akrabalar, daha sonra toplum ve devlet olmalıdır. Herkes, üstlendiği bu sorumluluğu en mükemmel şekilde yerine getirmekle yükümlüdür. Bunu güzel bir şekilde yapan, hem dünya hem de ahirette mükâfat kazanır; ihmal eden ise Allah'ın azabına uğrayabilir.

2.1.3. Otizimli Bireyin Yükümlülük ve Eda Ehliyeti

Haklara sahip olmanın ve bunların kişiye sabit olmasının şartı, insanın yükümlülük ehliyeti ile nitelenmesidir. Bu nedenle öncelikle yükümlülük ehliyeti ve fiil ehliyeti kavramlarına değinilecektir.

Yükümlülük Ehliyeti (Ehliyyetü'l-Vücûb): Kişinin kendisi lehine ve aleyhine hak ve borçların sabit olmasına elverişli olmasıdır. Bu ehliyet, insan hayatının başlangıcından itibaren sürekli olarak onunla beraberdir. Yükümlülük ehliyetinin şartı hayatta olmaktır. Fakihler bu ehliyeti "zimmet" kavramıyla da ifade etmişlerdir; zimmet, kişiyi haklara ve borçlara ehil kılan, şer'î bir vasıf ve hukuki bir kişiliktir.

Fiil Ehliyeti (Ehliyyetü'l-Edâ): Kişinin, söz ve fiillerinin şer'î açıdan geçerli ve bağlayıcı olmasına elverişli olmasıdır. Fiil ehliyetinin temel şartı temyiz gücüdür. Kişi temyiz çağına ulaşmışsa, genel anlamda söz ve fiilleri şer'î bakımdan geçerli kabul edilir.

Yükümlülük ehliyeti, hayatla birlikte sabit olur; kişi doğduğu andan itibaren, akıl sağlığını kaybetse dahi bu ehliyeti kaybetmez. Ancak kişi henüz temyiz yaşına ulaşmamışsa veya temyiz yaşına ulaşmış da akıl hastalığına yakalanmışsa, yükümlülük

(Hasen sahih bir hadis olduğunu belirtmiştir); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, "Kitab 'Asharat An-Nisa'" Kitabı, "Her çobanın güttüğünden sorumlu olması" bölümü, no. 9128.

⁴⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* 2. bs., (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392/1972), 12/213.

ehliyetine fiil ehliyeti eklenmez. Böyle bir durumda onunla ilgili hak ve yükümlülükler, velisi veya vasisi tarafından yerine getirilir.

Bununla birlikte, eksik fiil ehliyeti denilen bir tür fiil ehliyeti de vardır. Bu, kişinin temyiz yaşına ulaştığı andan ergenliğe kadar olan dönemde veya algı yetisi zayıf olan ve zihinsel engeli bulunan bireylerde sabit olur. Bu tür bir ehliyet, bireyin yaptığı ibadetlerin geçerli olmasını sağlar. Örneğin, bir çocuğun İslâm'ı kabul etmesi, namaz kılması ve diğer bedeni ibadetleri sahih olur. Ancak bu ibadetler, zorunlu bir yükümlülük olarak değil, eğitim ve alıştırma amaçlı kabul edilir.⁴⁷

İlerleyen bölümlerde değinileceği üzere, bu açıklamalara dayanarak şunu söyleyebiliriz: Doğuştan hayatta olan her otizimli bireye, hayatın varlığı ile birlikte yükümlülük ehliyeti sabit olur ve bu bireyin haklarını elde etmesi şer'an teminat altına alınır. Ancak fiil ehliyeti, otizimli bireyin durumuna ve zihinsel gelişim düzeyine göre farklılık gösterir:

- Eğer otizimli bireyde yalnızca hafif derecede dil eksikliği, sosyal yaşama katılımda zayıflık ve bir miktar içe kapanıklık gibi basit düzeyde sorunlar varsa, bu birey tam fiil ehliyetine sahiptir.
- Eğer otizm daha belirgin ve şiddetliyse, ancak bireyde bir miktar algı ve anlama yeteneği varsa, bu durumda birey eksik fiil ehliyetine sahip olur; temyiz gücüne sahip küçük çocuk hükmünde olur.
- Eğer zihinsel gerilik ileri düzeydeyse, birey mecnun (akıl hastası) hükmünde değerlendirilir.

Bu konudaki ayrıntılar, ileride ilgili bölümlerde ayrıca ele alınacaktır.

2.2. İslâm'da Otizimli Bireylerin Temel Hakları

Engelli bireyler, tarih boyunca farklı toplumlarda çeşitli derecelerde zulüm, ihmal ve kötü muamelelere maruz kalmışlardır. Bu durum, söz konusu toplumların zihinsel engellilik ve sakatlık konusundaki inançları ve düşüncelerinden kaynaklanmaktaydı. Zihinsel engelli olanlar, bazı toplumlarda şeytanın bedenlerine girdiğine veya kötü ruhlar tarafından ele geçirildiklerine inanılırdı. Bu nedenle ya açlıktan ölüme terk edilirler ya

⁴⁷ İyâz b. Nâmî es-Sülemî, *el-Usûlü'l-Fıkhîyye'llatî Lâ Yesa'u'l-Fakihe Cehlûhâ*, 2. bs., (Dâru İbni'l-Cevzî, 1439/2018), 79.

doğar doğmaz diri diri gömülürler ya da çeşitli işkencelere ve aşağılamalara maruz bırakılırlardı.

Buna karşılık, İslâm toplumu, engellilere yönelik tutumunda diğer toplumlardan tamamen farklı ve pozitif bir yaklaşım sergilemiştir. İslâm şeriatı, engellilerin haklarını koruyan hükümler koymuş, devlet başkanlarına onları gözetmeleri ve özel ihtiyaçlarını dikkate almaları konusunda tavsiyelerde bulunmuştur. Engellilerin hareket etmelerine yardımcı olacak kişiler tahsis edilmiş, İslâm devletinin dört bir yanında sağlık merkezleri ve hastaneler kurulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.), İslâm'da tedavi merkezleri kurma fikrinin ilk adımını, Hendek Gazvesi (Hicrî 5. yıl) sırasında ayağından yaralanan sahâbî Muâz b. Cebel (r.a.) için mescidde bir çadır kurdurarak atmıştır.⁴⁸

İslâm tarihinin sonraki dönemlerinde de engelli bireylere yönelik ilgi ve koruma devam etmiş, hakları güvence altına alınmış ve ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu bölümde, öncelikle yaşama hakkı, ardından hürriyet, onur, din özgürlüğü ve güvenlik hakları gibi temel haklar ele alınacaktır. Daha sonra sağlık, sosyal haklar, eğitim, çalışma ve korunma hakkı gibi diğer haklar da incelenecektir.

Bu haklar, hem genel insan haklarına dair deliller hem de çeşitli bedensel engellere (körlük, topallık vb.) sahip kişilere dair İslâm kaynaklarında yer alan özel olaylardan hareketle ortaya konulacaktır. Zira İslâm'ın ilk dönemlerinde, günümüzde yaygın olarak bilinen birçok engel türü bilinmiyor veya yaygın değildi; bu nedenle modern çağda ortaya çıkan otizm gibi durumlar için de genel delillerin kapsayıcılığına dayanılarak hüküm çıkarılacaktır.

2.2.1. Yaşama Hakkı

İslâm'da yaşama hakkından söz etmeden önce, tarih boyunca farklı toplumlarda engelli bireylerin bu haktan nasıl mahrum bırakıldıklarına ve uğradıkları ihmal, şiddet ve hayatlarının değersizleştirilmesine değinmek gerekir.

Eski Yunan döneminde, Eflatun, Cumhuriyetinde insan neslinin saflığını korumak için engelli çocukların öldürülmesini savunmuştur. Sparta toplumunda ise, zayıf ve hasta doğan çocuklardan utanılırdı; çünkü bu çocuklar, çalışamaz, toplum için yük olurlar ve

⁴⁸ Fehmî, Muhammed Seyyid, *es-Sülûkü'l-ictimâyye li'l-Muavvikîn: Dirase Fi'l-Hidmeti'l-İctimâyye* (İskenderiye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, 1995), 80.

ailelerine gurur kaynağı olamazlardı. Bu yüzden yeni doğan bebekler belirli bir merkeze götürülür, sağlıklı ve güçlü olanlar eğitime alınır, kusurlu olanlar ise nehre atılır veya yüksek bir yerden aşağıya atılarak öldürülürdü. Sokrat da, bir şeyin değerinin, görevini en iyi şekilde yerine getirebilme kabiliyetiyle ölçüleceğini savunmuş, Eflatun gibi, engellilerin devlet için bir yük olduğunu ve onların üremelerine izin verilmesinin devletin zayıflamasına yol açacağını ileri sürmüştür. Roma döneminde ise, bir engellinin yaşayıp yaşamayacağına kabile lideri karar verirdi. Akıl hastaları, şeytanın ele geçirdiği insanlar olarak görülür ve açlığa terk edilerek ölüme bırakılırlardı. Hatta Romalı Kommodus, engellileri okçuluk talimlerinde hedef olarak kullanmıştır. Hindistan ve Pers dinlerinde de benzer bir anlayış hâkimdi: Engelliler, şeytan tarafından musallat olunmuş kişiler olarak görülür, lanetlenmiş kabul edilir ve toplumdan dışlanırlardı. Yahudilikte ise engelliler, necis ve günahkâr addedilir, insanlardan uzak tutulurlardı.⁴⁹

İslâm ise bütün bu anlayışların aksine, insan hayatını kutsal kabul etmiş, engellilerin ve otizmlili bireylerin yaşama hakkını koruma altına almıştır. Hayat, insanın sahip olduğu ilk ve en temel haktır. Hayat mevcut oldukça diğer haklar uygulanabilir, hayat sona erdiğinde ise tüm haklar ortadan kalkar.

Yaşama hakkı zahiren insan için bir hak gibi görünse de, aslında Allah'ın bir lütfudur. İnsanın kendi yaratılışında hiçbir katkısı yoktur; bu yüzden hayatına yönelik her türlü saldırı İslâm açısından ağır bir suçtur.

İslâm İnsan Hakları Bildirgesi, bu hakkı şu şekilde ifade etmiştir: *"Hayat Allah'ın bir armağanıdır. Bu hak, her insana tanınmıştır. Bireylerin, toplumların ve devletlerin bu hakkı koruması zorunludur. Geçerli bir şer'î gerekçe olmadıkça hiçbir insanın hayatına son verilmesi caiz değildir."*⁵⁰

⁴⁹ Ebu'n-Nasr, Midhat Muhammed. *Te'hil ve Riayetü Mütehhaddi'l-İhtiyacat el-Hassa* (Kahire İtrak li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2004); Muhammed, Raid, *Riayetü'l-Mu'akin fi'l-Fikri't-Terbevi'l-İslami*, 38.

⁵⁰ Muhammed Zühaylî, *Hukukü'l-İnsânî fi'l-Islam: Dirâse Mukârene mea'l-Î'lân el-Âlemî ve el-Î'lân el-İslâmî li-Hukûk el-İnsân*, (Beyrut-Şam: Dârü'l-Kelim et-Tayyib ve Dâr İbn Kesîr, 2. bs., 1997) 141; <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/20032023110201Kahire%20Deklarasyonu.%C4%B0NHA K-TR%20Terc%C3%BCmesi.pdf>

Bu bağlamda, yaşama hakkı kutsaldır, korunmalı ve ihlal edilmemelidir. Bu hususta birçok delil vardır: Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Müslümanın kanı, malı ve ırzı diğer Müslümana haramdır."*⁵¹

Yine Veda Hutbesi'nde şöyle buyurmuştur: *"Ey insanlar! Kanlarınız, mallarınız ve namuslarınız, bu gününüzün, bu ayınızın ve bu beldenizin kutsallığı gibi birbirinize haramdır."*⁵²

Bu naslardan anlaşılacağı üzere, hayat hakkı her insana tanınmıştır. Birey, ister sağlıklı, ister hasta, isterse engelli olsun, yaşama hakkı bütün insanlara şer'an teminat altındadır. Bu temel ilkeye bağlı olarak şer'î açıdan en önemli sonuç, insan öldürmenin haram olmasıdır. Şeriat, yalnızca belirli şartlarda (örneğin kısas gibi) insanın hayatına son verilmesini caiz görmüş, bunun dışındaki her türlü öldürmeyi kesin şekilde yasaklamıştır.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ *"Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin."*⁵³

Yine şöyle buyurmuştur:

﴿مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَآئِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا﴾

*"Bu yüzden İsrailoğulları'na şöyle yazdık: Kim bir canı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir insanı yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur."*⁵⁴

⁵¹ Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Birr, Sıla ve Âdâb Kitabı, Hadis No: 2564; et-Tirmizî, *Sünen-i et-Tirmizî*, Birr ve Sıla Bölümleri, "Müslümanın Müslümana Şefkat Göstermesi" Babı, Hadis No: 1927; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Fitneler Kitabı, "Mü'minin Canı ve Malı Hakkındaki Haramlık" Babı, Hadis No: 3933.

⁵² Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Hac Kitabı, Hadis No: 1749; Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, Kasâme, Muharipler, Kısas ve Diyetler Kitabı, "Kanların, İffetlerin ve Malların Haramlığı" Babı, Hadis No: 1679; et-Tirmizî, *Sünen-i et-Tirmizî*, Fitneler Kitabı, "Canlarınız ve Mallarınız Size Haramdır" Babı, Hadis No: 2159; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Menâsik Kitabı, , Hadis No: 4077; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, Fitneler Kitabı, "Mü'minin Canı ve Malı Hakkındaki Haramlık" Babı, Hadis No: 3931.

⁵³ En'âm, 6/151

⁵⁴ Mâide, 5/32

Ayrıca, intiharın haram olduğu da belirtilmelidir. Hayat, bireyin malı değil, Allah'ın emaneti olduğu için, kişinin kendi canına kıyması da büyük bir günah ve ahirette ağır bir cezaya sebep olan bir suçtur.⁵⁵

2.2.2. Özgürlük Hakkı

Özgürlük hakkı, hayat hakkına en sıkı şekilde bağlı olan haklardan biridir. Bu nedenle insanın temel haklarından biri olarak kabul edilir. Özgürlük, konuşan varlığı diğer canlılardan ayıran, irade ve bilinçle, zorlama veya baskı olmaksızın davranış ve eylem sergilemesini sağlayan özel bir yetenektir. İnsan özgür doğar ve özgür yaşamalıdır.

Özgürlük hakkı genel, kapsamlı ve birçok temel hakkın kaynağıdır. Bunların başlıcaları şunlardır: İnanç ve din özgürlüğü, akılla bağlantılı düşünce özgürlüğü, araştırma ve hakikati arama özgürlüğü, ifade ve iyiliğe davet etme özgürlüğü, çalışma ve seyahat özgürlüğü.

Bu özgürlük alanlarının başında kişisel özgürlük gelir. Burada asıl kastedilen de budur. Ancak kişisel özgürlük mutlak değildir; aksi takdirde kaos, yıkım ve çelişkiler doğurur. Bu nedenle iki temel sınırlamaya tabidir:

1. Bir kişinin özgürlüğü, diğer insanların özgürlüğüne zarar vermemelidir.
2. Özgürlük, toplum yararını gözetken adil sistemler, hükümler ve kanunlarla sınırlandırılmalıdır.

İslâm, her bireyin kişisel özgürlüğünü teminat altına almış ve tüm insanlar arasında bu konuda eşitlik sağlamıştır. Bu hususu Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) şu ünlü sözü açıkça ifade etmektedir: *"İnsanları ne zamandan beri köleleştiriyorsunuz, halbuki onları anneleri özgür doğurmuştur?"*

Bu olay şöyle vuku bulmuştur: Mısır'dan bir adam, Ömer b. el-Hattâb'a gelerek şikâyetle bulundu: "Ey Müminlerin Emiri! Zulümden sana sığınıyorum." Ömer (r.a.) ona: "Güvendesin," dedi. Adam devam etti: "Amr b. el-Âs'ın oğlu ile yarış yaptım ve onu yendim. Bunun üzerine bana kamçı ile vurdu ve 'Ben eşraf çocuğuyum' dedi." Bunun üzerine Ömer (r.a.) Amr'a bir mektup yazarak oğlu ile birlikte gelmesini emretti. İkisi birlikte geldiklerinde Ömer (r.a.) Mısırlıya: "Kamçıyı al ve üstün olanın oğlunu

⁵⁵ Zühaylî, *Hukukü'l-İnsâni fî'l-Islam*, 141.

cezalandır!" dedi. Mısırlı çocuğu kamçıladi. Ömer ona: "Şimdi bu kamçıyı al ve Amr'ın kel kafasına vur!" deyince, adam: "Ey Müminlerin Emiri! Beni döven sadece oğluydu," dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a.), Amr'a döndü ve şöyle dedi: "*İnsanları ne zamandan beri köleleştiriyorsunuz, hâlbuki anneleri onları özgür doğurmuştur?*" Amr (r.a.) şöyle cevap verdi: "Ey Müminlerin Emiri! Bu işten benim haberim yoktu. Bana gelinmedi."⁵⁶

Bu olay, İslâm'ın insanın doğuştan getirdiği özgürlüğüne verdiği önemi ve hiçbir kimsenin bir başkasını köleleştirme, küçük düşürme veya ezme hakkının bulunmadığını açıkça göstermektedir. Çünkü gerçek kulluk yalnızca Allah'adır.⁵⁷

2.2.3. Dinî İnanç ve İbadet Özgürlüğü Hakkı

Dinî inanç özgürlüğü, diğer bir deyişle kişinin istediği inancı seçme özgürlüğü insanın hayat hakkından sonra sahip olduğu en önemli haklardan biridir, hatta bazı durumlarda hayat hakkının önüne bile geçebilir. Bu hak, özgürlük hakkının bir dalı olup, din ve inanç özgürlüğünü de içermektedir. Din edinme/inanç hakkı, akıl, düşünce, irade ve kişisel kanaat özgürlüğü ile doğrudan bağlantılıdır. İnanç kalpten doğar ve bu alanda sadece Allah'ın tasarrufu söz konusudur; hiçbir beşerin bu konuda bir yetkisi yoktur.⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm, inanç ve din özgürlüğünü açık bir şekilde ifade etmiş ve sapkınlıktan sakındırarak, insanları doğru yola yönlendirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا

انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾

*Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.*⁵⁹

⁵⁶ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir Süyûtî, *Husnu'l-Muhâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, thk: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, (Mısır: Dâr İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuh, 1967), 1/578.

⁵⁷ ez-Zuhaylî, *el-Hukûk el-İnsâniyye fî'l-İslâm*, 165.

⁵⁸ ez-Zuhaylî, *el-Hukûk el-İnsâniyye fî'l-İslâm*, 171.

⁵⁹ Bakara, 2/256

2.2.4. Düşünce Özgürlüğü Hakkı

Düşünce özgürlüğü, bireyin kendi görüşünü çeşitli ifade yollarıyla açıklayabilme yeteneğidir. Bu hak, özgürlük hakkının bir dalı olup, birçok önemli hakkı da içinde barındırır: oy kullanma ve seçilme hakkı, danışma ve şûrâ hakkı, yöneticiyi nasihat etme hakkı gibi. İslâm, bireyin yöneticinin siyaseti hakkında görüşünü açıklamasını ve ümmetin hayrına olacak şekilde yöneticiyi uyarmasını bir hak olarak tanımıştır.

İslâm'a göre yönetim, yöneten ile yönetilen arasında bir ortaklıktır. Yöneticinin görevi, halkın maslahatlarını gerçekleştirmektir. Müslüman toplumun her bireyi ise, yöneticileri hem denetlemek hem de gerektiğinde onları uyarmakla yükümlüdür. Yüce Allah şöyle buyurur:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ؕ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

*"İçinizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."*⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm ümmetini "en hayırlı ümmet" olarak tanımlamış ve bunun gerekçesini de bu hak ve sorumluluğun yerine getirilmesine bağlamıştır:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

*"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a iman edersiniz."*⁶¹

Bununla birlikte, düşünce özgürlüğünün sınırları vardır. Bu özgürlük, mutlak ve sınırsız değildir. Aksi halde toplumda kaos ve zarar ortaya çıkardı. Bu nedenle düşünce özgürlüğü, hak, delil ve hüccet çerçevesinde kullanılmalı ve başkalarının görüş açıklama hakkına zarar vermemelidir.⁶²

İslâm, düşünce özgürlüğünü sadece sağlıklı bireyler için değil, otizmlili bireyler ve diğer özel ihtiyaç sahipleri için de koruma altına almıştır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) döneminde bu hakkın korunduğuna dair birçok örnek bulunmaktadır.

⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/104

⁶¹ Âl-i İmrân, 3/110

⁶² ez-Zuhaylî, *el-Hukûk el-İnsâniyye fî'l-İslâm*, 185.

Bunlardan biri, Uhud Gazvesi'nde yaşanmıştır. İbnü'l-Kelbî'nin rivayetine göre, sahabî Amr b. el-Cemûh, ensarın İslâm'a en son girenlerindendi. Bedir Gazvesi'nde yaşlılığı ve şiddetli aksaklığı sebebiyle oğulları tarafından savaşa katılması engellenmişti. Ancak Uhud Gazvesi'nde, oğullarının tekrar engel olmak istemelerine rağmen Rasûlullah'a (s.a.v.) giderek şöyle demiştir:

"Ey Allah'ın Rasûlü! Oğullarım beni bu savaştan alıkoymak istiyorlar. Allah'a yemin ederim ki, bu aksak ayağımla cennete basacağımı umuyorum."

Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) onlara engel olmamalarını emretti. Amr b. el-Cemûh savaşa katıldı, şehit düştü ve Rasûlullah (s.a.v.) onun hakkında şöyle buyurdu: "Onu cennette aksayarak yürürken gördüm."⁶³

Başka bir örnek ise Abdullah b. Ümmü Mektûm hakkındadır. Sahih kaynaklarda anlatıldığına göre, cihad ayetleri nazil olduğu sırada, görme engelli olan Abdullah b. Ümmü Mektûm, Rasûlullah'a (s.a.v.) gelerek şöyle demiştir:

"Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer gücüm yetseydi, Allah yolunda cihad ederdim."⁶⁴Bu beyanı üzerine Allah Teâlâ şu ayeti indirmiştir:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

*"Savaşa katılamayan özür sahipleri hariç] müminlerden oturanlarla Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenler bir olmaz."*⁶⁵

Bu örnekler gösteriyor ki, İslâm düşünce özgürlüğünü özel ihtiyaç sahibi bireyler için de tanımış ve onların görüşlerini dikkate almıştır.

Yine, sahabî Enes b. Mâlik (r.a.)'ın rivayet ettiği bir olayda, zihinsel engelli bir kadının Rasûlullah'a (s.a.v.) gelerek özel bir ihtiyacını iletmediği, Rasûlullah'ın da ona herhangi bir sıkıntı göstermeksizin şöyle dediği nakledilmiştir:

"Ey falanca kadının annesi! Dilediğin sokakta bekle, seninle orada görüşüp ihtiyacını göreceğim."

⁶³ İzzüddîn 'Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsûdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Beyrut: Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1995), 4/196.

⁶⁴ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbu fadileti'l-Cihâd" 2849; Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "İmâre" 1898; Tirmizî, *es-Sünen*, "Kitâbu Tefsîru'l-Kur'ân" 3033; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, "Kitâbu'l-Cihâd" 4292.

⁶⁵ en-Nisâ', 4/95

Daha sonra Rasûlullah (s.a.v.) onunla تنها bir yerde konuşarak kadının ihtiyacını karşılamıştır.⁶⁶

Bu olaylar, İslâm'ın düşünce ve ifade özgürlüğüne verdiği değeri ve bu hakkı, engelli bireyler de dahil olmak üzere herkese sağladığını açıkça göstermektedir.

2.2.5. Adalet ve Eşitlik Hakkı

Otizimli bireylerin haklardan tam anlamıyla yararlanabilmesi için toplumda adaletin ve eşitliğin sağlanması gereklidir. İslâm şeriatı, bu hakkı hem otizimli bireyler hem de toplumun tüm fertleri için güvence altına almıştır. Eşitlik hakkı, şeriat ve kanun önünde eşitlik anlamına gelir; yani haklar, görevler, imtiyazlardan yararlanma ve korunma noktasında, ırk, cinsiyet, soy, renk, sınıf, din veya mal gibi sebeplerle herhangi bir ayrıcalık yapılmaksızın tüm bireyler eşittir. İnsanlar şeriat önünde eşittir; hepsi aynı haklara sahip olur, aynı hükümlere tabi tutulur ve aynı yetkileri kullanır.

Geçmişte birçok sistemde ve hukuk düzeninde bu tür bir eşitlik mevcut değildi; ayrıcalık daima yönetici sınıfına ve seçkin zümrelere tanınırdı.⁶⁷

İslâm ise insan hakları ve görevlerinde mutlak eşitliği temel prensiplerinden biri olarak belirlemiş ve bunu birçok nassta açıkça ortaya koymuştur. İnsanlar arasında hiçbir üstünlük tanımamış ve bu ilkeyi bizzat Rasulullah (s.a.v.) uygulamıştır. Nitekim, meşhur Mahzûmî kadının hırsızlık olayında, Kureyşliler endişeye kapılmış ve Rasûlullah (s.a.v.) ile kim konuşabilir diye tartışmışlardır. Neticede Üsâme b. Zeyd, Rasûlullah'a (s.a.v.) ricada bulunmuş, ancak Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Allah'ın koyduğu cezalardan birinde aracılık mı yapıyorsun?" Ardından minbere çıkmış ve şöyle seslenmiştir: "Sizden öncekiler, şerefli birisi hırsızlık yapınca onu serbest bırakıyor, zayıf birisi hırsızlık yapınca ona ceza uyguluyordu. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fâtıma dahi hırsızlık yapsaydı, mutlaka elini keserdim."⁶⁸

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu temel eşitlik ilkesini Veda Hutbesi'nde de açıkça ifade etmiştir. Şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız birdir. Hepiniz

⁶⁶ Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, "Kitâbu'l-Fezâ'il" 2326; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Kitâbu'l-Edeb" 4818.

⁶⁷ ez-Zuhaylî, *el-Hukûk el-İnsâniyye fi'l-İslâm*, 151.

⁶⁸ el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, "Kitâbu Bed'i'l-Halk" 3474; Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, "Kitâbu'l-Hudûd" 1688; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Kitâbu'l-Hudûd" 4373; Tirmizî, *es-Sünen*, "Kitâbu'l-Hudûd" 1430; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, "kat'u yedi's-sârik", 7345; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Kitâbu'l-Hudûd" 2547.

Âdem'in çocuklarısınız ve Âdem de topraktan yaratılmıştır. Hiçbir Arabın Acem'e, hiçbir Acemin Arab'a, hiçbir beyazın siyaha, hiçbir siyahın beyaza üstünlüğü yoktur; üstünlük ancak takva ileidir. Şahid ol, ey Allah'ım!"⁶⁹

İslâm devletinin sosyal koruma sistemi de eşitlik ve adalet ilkesine dayanıyordu. Bu, özellikle Hz. Ömer b. el-Hattâb (r.a.) döneminde belirgin şekilde görülmüştür. Hz. Ömer, bir gün bir kapının önünde dilenen yaşlı, kör bir adamla karşılaştı ve ona sordu: "Hangi dinin mensubusun?" Adam, "Yahudiyim" dedi. Hz. Ömer sebebini sorduğunda, yaşlı adam "Cizye, yaşlılık ve fakirlik sebebiyle" cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, onu evine götürerek yardım etti, sonra Beytül mâl görevlisine şöyle emretti: "Bu adamı ve onun gibilerini gözet! Vallahi biz, gençken onların vergilerini alıp yaşlandıklarında onları terk ederek adil davranmış olmayız." Böylece ona Beytül mâl'den maaş bağlandı.⁷⁰

Bu olay, İslâm'da din veya yaş ayrımı gözetilmeksizin eşitlik ilkesinin uygulandığını ve yaşlılar ile engellilerin haklarına özel önem verildiğini göstermektedir. Eşitliğin temel dayanağı, insanlığın birliği prensibidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاهُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ

عَلِيمٌ خَبِيرٌ) "Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız, takvaca en ileri olanınızdır."⁷¹

Adalet, bütün semavi dinlerin temel şiarıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

(لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ۚ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ

وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ ۚ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ)

⁶⁹ İmâm Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk: Ahmed Muhammed Şâkir, (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1995), 6/268, 6723; Nûreddîn 'Alî b. Ebû Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma' u 'z-Zevâ'id ve Menba' u 'l-Fevâ'id*, thk: Hüsâmüddîn el-Kudsî, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 3/272, no. 5642 (rivayet zinciri sahih kabul edilmiştir).

⁷⁰ Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd, *Kitâbü'l-Harâc*, thk. Tâhâ 'Abdür-raûf Sa'd ve dğr., (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs), 139.

⁷¹ el-Hucûrât, 49/13.

delillerle gönderdik ve onlarla birlikte Kitabı ve teraziyi indirdik ki insanlar adaletle hareket etsinler."⁷²

Bu ayetten anlaşıldığı üzere, adalet, peygamberlerin ortak şeriatıdır. İslâm ise bütün dinlerin temelini teşkil eden bu adalet prensibini en güçlü şekilde tesis eden son dindir. Bir toplum düzeni, adalet ilkesine dayanmadıkça uzun ömürlü olamaz; en güçlü organizasyonlar bile adaletsizlik temelinde çöker.

Allah Teâlâ, adaleti emrederken şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Şüphesiz Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve azgınlığı yasaklar. Düşünüp öğüt alasınız diye size öğüt veriyor."⁷³

Adalet kelimesi, "adl" kökünden türemiştir ve Adl, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Bu nedenle adalet, yalnızca dünyevi bir düzen değil, aynı zamanda ilahi bir emirdir.

Hadis-i şeriflerde de adaletle hareket edenlerin yüce makamlarla ödüllendirileceği bildirilmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Adil olanlar, Allah katında nurlu minberler üzerinde olacaklardır; onlar hüküm verirken, ailelerinde ve yönetimlerinde adil davrananlardır."⁷⁴

Adalet iki ana şubeye ayrılır. Birincisi, bireysel adalettir ki, insanın kendisine layık gördüğü hakkı başkalarına da tanınması, başkalarının haklarını kendisinininkilerle eşit görmesidir. Bu anlayış, adaletin zirvesi olan insaf kavramını oluşturur. Kendi nefesine adil davranan bir kişi, başkalarına karşı daha da adil olacaktır. İkincisi ise, devletin tesis ettiği kurumsal adalettir. Ancak bu adalet tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için hem yöneticilerin hem de halkın kalplerinde bireysel adalet anlayışının kökleşmesi gerekir.⁷⁵

⁷² el-Hadîd, 57/25.

⁷³ en-Nahl, 16/90.

⁷⁴ Müslim, *el-Câmi 'u 's-Sahîh*, "İmâre" 1827; Nesâî, *es-Sünenü 'l-Kübrâ*, "Kitâbu'l-Kazâ", 5885.

⁷⁵ Abdullâtîf b. Sa'îd el-Ğâmidî, *Hukûkü'l-İnsân fi'l-İslâm* (Riyad: Nâyifu'l-Arabiyye li'l-Ulûmi'l-Emniyye, 2000), 100.

2.2.6. Onur Hakkı

İnsanın yeryüzünde yaratılmasıyla birlikte sahip olduğu temel haklardan biri de onur hakkıdır. Bu hak, Allah'ın insanı diğer tüm yaratılmışlardan üstün kılması ve yeryüzünde halifelik görevine layık kılması sebebiyle insanlara bahşedilmiştir. İnsan, sahip olduğu işitme, görme ve akıl gibi öğrenme ve idrak araçlarıyla donatılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurur:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِّنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

*"Andolsun, biz Âdemoğullarını üstün kıldık; onları karada ve denizde taşıdık, onlara güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık."*⁷⁶

Bu onur ve üstünlük, yaratıcı olan Allah Teâlâ tarafından insana doğrudan verilmiştir. Dolayısıyla, hiçbir insanın, başka bir insanın onurunu küçümsemeye veya ihlal etmeye hakkı yoktur. İnsanın sahip olduğu diğer tüm haklar da, bu temel insan onurunun bir sonucu olarak doğmuştur. Eğer insan Allah'ın verdiği bu onura sahip olmasaydı, haklardan söz etmek mümkün olmazdı. Dolayısıyla insanın en temel özelliği olan onuru zedelemek, insanlığın özünü inkâr etmek anlamına gelir.⁷⁷

İslâm, onur hakkını sadece sağlıklı bireyler için değil, otizmli bireyler de dahil olmak üzere tüm insanlık için koruma altına almıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.), özel ihtiyaç sahibi kişilere gösterdiği özen ve saygı ile bu ilkeyi bizzat hayatında tatbik etmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, Abdullah b. Ümmü Mektûm'un durumu anlatılırken doğrudan ismi zikredilmemiş, sadece "kör" vasfı kullanılarak anlatılmıştır. Bu, hem Efendimizin (s.a.v.) kalbinin yumuşatılması hem de özel ihtiyaç sahiplerine merhamet ve saygı gösterilmesinin bir temeli olarak değerlendirilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah b. Ümmü Mektûm'u gördüğünde: "Rabbimin beni kendisi hakkında uyardığı kişi hoş geldi." diyerek ona büyük bir iltifatta bulunur ve hatta abasını yere sererek ona ikramda bulunurdu.⁷⁸

⁷⁶ el-İsrâ', 17/70.

⁷⁷ ez-Zuhaylî, *el-Hukûk el-İnsâniyye fî'l-İslâm*, 97.

⁷⁸ Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *Keşfü'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk: Ebû Muhammed b. 'Âşûr, (Beyrut: Dâr İhyâ'ü't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 10/131; Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk: Muhammed 'Abdullâh en-Nemer ve dğr., 4. bs., (Dâru Tıybe li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997), 8/332.

İslâm'ın bu yaklaşımı, eski toplumların tutumlarından köklü şekilde farklıdır. Çünkü tarih boyunca, birçok toplumda engellilerin insanlık onuru açıkça ihlâl edilmişti. Örneğin, eski Yunan ve Roma toplumlarında, engelliler toplum dışına itilir, toplumla bir arada bulunmalarına izin verilmezdi veya doğrudan ortadan kaldırılmaları sağlanırdı. Eski Yunanlılarda, engellilerden kurtulmak için bebeklerin yerleştirildiği ve satıldığı sepetler dahi açıkça pazarlanıyordu.

İnsanlık tarihinde pek çok uygarlık inşa edilmiş olmasına rağmen, bunların çoğu özel ihtiyaç sahiplerini hayatın kötülükleri arasında sayarak insanlık onurunu tam anlamıyla koruyamamıştır. Oysa İslâm, insana doğuştan bir değer atfetmiş, hiçbir engel veya eksiklik bu değeri azaltacak bir sebep olarak kabul edilmemiştir.

2.2.7. Güven İçinde Yaşama Hakkı

İnsanın güven içinde yaşama hakkı da hayat hakkının bir uzantısıdır. Çünkü hayatın korunması için güvenliğin her yönüyle sağlanması zorunludur. Güven, bireyin kendisini emniyette hissetmesiyle başlar ve bu, ancak sağlam bir inançla ve toplumsal uyum içinde yaşamakla mümkün olur. Güvenli bir yaşam ortamı, bireyin kendisiyle, ailesiyle ve toplumla olan ilişkilerinde huzur içinde bulunabilmesiyle gerçekleşir.

Güven içinde yaşama hakkı, semavi dinlerin korunmasını emrettiği beş temel değer muhafazası ile doğrudan bağlantılıdır. Bu beş temel değer şunlardır: din, can, akıl, namus ve mal. Bu değerlerden herhangi birine yönelik saldırı, güvenlik hakkının ihlali anlamına gelir.

İslâm, bu hayati değerleri korumak için iki ana sistem benimsemiştir: Birincisi önleyici sistem, ikincisi ise cezai sistem.

Önleyici sistem, bireyin vicdanını eğitmek ve manevi denetimi tesis etmek amacıyla getirilmiştir. İnsanın içine yerleştirilen dinî duyarlılık sayesinde yanlışlardan sakınması sağlanır. Ayrıca, İslâm toplumunda ailevi ve sosyal dayanışmayı güçlendiren yapılar kurulmuş ve tüm emirler ile yasaklar ahiret sorumluluğuna bağlanarak bireyin iç motivasyonu artırılmıştır.

Cezai sistem ise, önleyici tedbirlerin yetersiz kaldığı durumlarda devreye girer. İnsanların temel haklarını korumak için suç işleyenlere karşı maddi cezalar öngörülmüştür. İslâm, her türlü saldırı için uygun ceza yöntemleri belirlemiştir: Hırsızlık,

zina, yol kesme (harâbe) ve dinden dönme (irtidâd) gibi suçlar için had cezaları; adam öldürme vakalarında kısas veya diyet hükümleri ve diğer suçlar için ta'zir cezaları uygulanır.

Bu sistemler gösteriyor ki, İslâm güven hakkını korumaya büyük önem vermiş ve bu hakkı hem dünyevi hem de uhrevi cezalarla desteklemiştir. Çünkü güvenlik hakkı, insan hayatının en temel ihtiyaçlarından biridir. Güven kaybolduğunda hayatın tadı da kaybolur. İnsan, ancak güven ortamında hayatını sürdürebilir ve gerçek anlamda özgür bir birey olabilir. Özellikle bireyin can güvenliğinin sağlanması, diğer bütün hakların temeli olarak kabul edilmiştir.⁷⁹

2.3. Sağlık Hakları

2.3.1. Sağlık, Tedavi ve Rehabilitasyon Hakkı

İslam'da sağlık hakkı ve önemi yaşam kadar kutsal sayılan bir haktır. Zira hayat hakkı, insanın sağlıklı bir şekilde yaşamasını gerektirir. Sağlık ve temiz bir çevrede yaşamak, hayat hakkının ayrılmaz parçalarıdır. Zira sağlık, hayatın korunması için gerekli olduğu gibi, Allah'ın yeryüzünde uygulamak üzere indirdiği şeriatın ayakta kalması için de zorunlu bir şarttır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لم يؤت أحد بعد اليقين خيراً من المعافاة “Yakînden sonra hiç kimseye afiyetten daha hayırlı bir şey verilmemiştir.”⁸⁰

Bu bağlamda sağlık, bireyin Allah katında büyük bir sorumluluk taşıdığı bir nimettir. Peygamber s.a.v. şöyle buyurmuştur:

إن أول ما يحاسب به العبد يوم القيامة أن يقال له: ألم أصح لك جسمك “*Kıyamet günü kulun hesaba çekileceği ilk şeylerden biri şudur: ‘Vücudunu sağlıklı yapmadım mı?’*”⁸¹

Şatıbî, *el-Muvâfakât* adlı eserinde, sadece İslam ümmetinin değil, bütün dinlerin, dinin beş zarurî esasını (zarûriyât-ı hamse) korumak için geldiğini belirtir. Bu esaslar;

⁷⁹ el-Ğâmidî, *Hukûkû'l-İnsân fi'l-İslâm*, 87.

⁸⁰ en-Nesâî, ‘Kitâbu Ameli’l-Yevmi ve’l-Leyle, 652; İbn Mâce, ‘Kitâbu’d-Du‘â’, 3849 (Lafız en-Nesâî’ye aittir).

⁸¹ et-Tirmizî, *Sünen*, “Ebvâbü Tefsîri’l-Kur’ân”, 3358.

din, can, akıl, nesil ve maldır. Bu beş zarurîden üçü (can, akıl, nesil), sağlık olmadan korunamaz.

İslam, bedenin güçlenmesi ve hastalıklara karşı direnç kazanılması için sporu teşvik etmiş ve Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: *علموا أولادكم السباحة والرمي والمراة المغزل*: “Çocuklarınıza yüzmeyi, ok atmayı ve kız çocuklarınıza dokumayı öğretin.”⁸²

Ayrıca İslam, sağlığı koruma amacıyla temizliğe büyük önem verir. Nitekim Kur’ân’ın ilk inen sûresi olan Alak sûresi ilmi emrederken, ikinci inen sûre olan Müddessir sûresi temizliği emretmiştir:

*وثيابك فطهر “Elbiseni temiz tut.”*⁸³

Temizlik imandandır; zira imanlı bir Müslüman hem bedeniyle hem elbisesiyle hem de çevresiyle temizdir. Bu da mikropların yayılmasını ve hastalıkların oluşmasını engeller. İslam, özellikle cuma ve cemaat namazlarında yıkanmayı ve güzel kokular sürünmeyi tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اغتسلوا يوم الجمعة واغسلوا رؤوسكم وإن لم تكونوا جنباً وأصيبوا من الطيب: “Cuma günü gusledin, başınızı yıkayın –cünüp olmasanız bile– ve güzel koku kullanın.”⁸⁴

İslam'da temizlik ibadet olduğu gibi aynı zamanda bir sağlık ve medeniyet göstergesidir. Temizlik, toplumların gelişmişlik düzeyinin ve ahlâkî olgunluğunun bir ölçüsüdür. Bu nedenle İslam, yalnızca kişisel temizliğe değil, çevre temizliğine de önem verir. Peygamber s.a.v. şöyle buyurmuştur:

إن الله طيب يحب الطيب نظيف يحب النظافة كريم يحب الكرم جواد يحب الجود فنظفوا أنفسكم: “Allah güzeldir, güzelliği sever; temizdir, temizliği sever; cömerttir, cömertliği sever. O hâlde avlularınızı temizleyin.”⁸⁵

⁸² Alâuddîn ‘Alî el-Muttakî b. Hisâmiddîn el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-‘Ummâl fî Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef’âl*, 5. bs., thk. Bekrî Hayyânî, (Beyrut: el-Müessesetü’r-Resâle, 1985), 16/443; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. ‘Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye), 10/26.

⁸³ Müddessir, 74/4.

⁸⁴ el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, “*Kitâbü'l-Cum’a*”, 893; Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “et-Tib ve’s-Sivâk yevme'l-Cum’a”, 846 (lafız el-Buhârî’nindir); en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, “*Kitâbü'l-Cum’a*”, 1693.

⁸⁵ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Ebvâbü'l-Edeb”, 2799. (Hadîs garîb olarak nitelendirilmiştir).

Çevrenin genel temizliği de imanın bir şubesidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“İman yetmiş الإيمان بضع وسبعون شعبة فأفضلها قول لا إله إلا الله ,وأدناها إمطة الأذى من الطريق

küsur şubedir. En faziletlisi ‘Lâ ilâhe illallah’ demek, en alt derecesi ise yoldan eziyet verici bir şeyi kaldırmaktır.”⁸⁶ Eğer imanın en alt derecesi insanların yolundan zararlı bir şeyi kaldırmaksa, çevre kirliliğiyle mücadele eden kişinin sevabı elbette daha büyüktür.⁸⁷

Devletin bireylerine karşı sağlık hizmeti sunma yükümlülüğü, İslam’da farklı şekillerde uygulama bulmuştur. Bunların başında, *Uraniyûn* olayı gelir. Medine’ye gelen ve şehre alışamayan bazı insanlar, Hz. Peygamber tarafından zekât develerinin bulunduğu yere gönderilmiş ve onların sütü ve idrarı ile tedavi edilmeleri sağlanmıştır.⁸⁸

H. Ömer (r.a), sosyal bakım kapsamında hastaların ihtiyaçlarını karşılamıştır. Şam’a geldiğinde cüzzamlı bir grup görmüş, onlar için beytül mâldan maaş bağlamıştır.⁸⁹ Ömer b. Abdülaziz ise vali ve kadılara gönderdiği mektuplarda kör, felçli ve yaşlı olan herkesin tespit edilmesini istemiş ve onlar için yardım görevlendirmiştir.⁹⁰

İslam devleti, asr-ı saadetten itibaren engellilerin sağlık ihtiyaçlarına önem vermiştir. Velid b. Abdülmelik, Şam yakınlarında cüzzamlılar için hastane yaptırmış ve bu, İslam’daki ilk engelli hastanesi olarak kayda geçmiştir. Abbasîler döneminde Ebû Cafer el-Mansur, yaşlılar ve körler için barınaklar açmış; Harun Reşid ise akıl hastaları için kendi ismini taşıyan bir sağlık kurumu kurmuştur. Selahaddin Eyyûbî ve Memlûk sultanları da benzer uygulamalarda bulunmuş, engellilere ücretsiz tedavi imkânı sağlamışlardır. Ayrıca İslâm vakıf sisteminden önemli bir pay, yetim, düşkün, yaşlı ve engellilerin barınma, beslenme, giyinme, tedavi ve eğitimi için ayrılmıştır. Tüm bunlar,

⁸⁶ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahih*, “Kitâbü’l-Îmân”, 35; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9748, 15/465; Abû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Musannef İbn Ebî Şeybe*, thk. Nâsır b. Abdilazîz eş-Şeshrî, (Riyâd: Dâru Kunûz İşbilye, 2015), 14/429, no. 28029.

⁸⁷ el-Gâmidî, *Hukûkü’l-İnsân fi’l-İslam*, 128.

⁸⁸ Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-Sahih*, “Kitâbü’l-Muhâribîn mine’l-Küffâr ve’r-Ridde”, 6811; Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahih*, “Kitâbü’l-Kasâme” 1671; Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, “Kitâbü’l-Hudûd”, 4364; et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, “Ebvâbü’l-At‘ime”, 1845; en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, “Kitâbü’l-Muhârebe”, 3476; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Kitâbü’t-Tıb”, 3503.

⁸⁹ el-Gâmidî, *Hukûkü’l-İnsân fi’l-İslam*, 132.

⁹⁰ İbn Asâkir, Abû’l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullâh, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Hayyü’d-Dîn Ömer b. Ğarâmetü’l-‘Amravî, (Şam, Dâru’l-Fıkr, 1995), 45/218.

İslam'ın engelli bireylerin sağlığına tarih boyunca özel önem verdiğini ve onların ihtiyaçlarına cevap verecek bütüncül bir sistem kurduğunu göstermektedir.

Tedavi olmanın hükmü İslam fıkında ele alınan konulardandır. Tedavi olmanın ne anlama geldiği açıklanmadan önce, bu kavramın tanımını üzerinde durulmalıdır. Tedavi, hastalık durumunda ilaç almak veya masaj gibi fiziksel yöntemlerle hastalığın Allah'ın izniyle iyileşmesine katkıda bulunacak her türlü yöntemi kullanmaktır.⁹¹ Bu bağlamda, hastalığı gidermek amacıyla yapılan tüm işlemler tedavi kapsamında değerlendirilir; fizik tedavi, masaj ve spor yapmak da buna dahildir.

Fakihlerin tedavi hakkındaki görüşleri farklılık göstermektedir. Bu farklılık, tedaviyi reddetmenin hükmüne dair de ihtilafa yol açmıştır. Hanefiler, Malikîler ve Hanbelîlere göre tedavi olmak mubahtır.⁹² Şâfiîlere göre ise sünnettir.⁹³ Malikîlerin ve Şâfiîlerin bazı görüşleriyle Hanbelî mezhebindeki bir görüş ise tedavi olmanın vacip olduğunu belirtmektedir.

el-Sâvî'nin Hâşiyesi'nde şöyle geçmektedir: “Tedavi caizdir, hatta bazı durumlarda vacip olur. Tıbbi olarak faydası sabit olan şeylerde bu hüküm geçerlidir.”⁹⁴ Bedâiyu'l-Muhtâc'ta ise el-Mütevellî'den şu görüş aktarılır: “Eğer bir kişi ölüm tehlikesi olan bir yara taşıyorsa, tedavi olması vaciptir.”⁹⁵ el-İnsâf adlı eserde de şöyle geçer: “Bazılarına göre vaciptir, hatta faydası kesinleşmişse bu görüş güç kazanır.”⁹⁶

⁹¹ Ravvâs Kal'acî, Muhammed ve dğr., *Mu'cemu Luğati'l-Fukahâ*, 2. bs., (Dârü'n-Nefâis, 1988), 126.

⁹² Abdullah b. Mahmud el-Mavsili, *el-Ihtiyar li-Ta'lil el-Muhtar*, (Kahire: Matba'at el-Halabi, 1937) 4/174; Osman b. Alî ez-Zeyla'î, *Tebyînu'l-Hakâ'ik Şerhu Kenzi'd-Deka'ik* (Kahire: el-Matba'a el-Kübrâ el-Emîriyye, Bûlâk, 1314) 6/32; en-Nizâm el-Bernhâbüri ve dğr., *el-Fetâvâ el-Âlemgîriyye (el-Hindiyye)*, 5/355, (Mısır: el-Matba'a el-Kübrâ el-Emîriyye, Bûlâk, 1310); İbnü'l-Cellâb, 'Ubeydullah b. el-Huseyn b. el-Hasan, *et-Tefrî' fî Fıkhi'l-Îmâm Mâlik b. Enes*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 2/419, 'Osman b. 'Umer b. Ebî Bekr İbn Hâcib el-Kürdî, *Câmi'u'l-Ümmehât*, thk. Ebû 'Abdü'r-Rahmân el-Ahdar, (Dârü'l-Yemâme, 2. bs., 2000) 668; Muhammed b. Ahmed b. 'Alî el-Behûtî el-Halvetî, *Hâşiyetü'l-Halvetî 'alâ Müntehe'l-Îrâdât*, (Suriye Dârü'n-Nevâdir, 2011), 2/10; 'Abdurrahmân b. Muhammed el-'Asimî İbn Kasım, *er-Ravzu'l-Murbi' Şerhu Zâdi'l-Müstakni'*, (yy: 1379), 3/8

⁹³ Sirâcüddîn 'Umer b. 'Alî b. Ahmed İbnü'l-Mulakkın, *Ucâletü'l-Muhtâc ilâ Tevcîhi'l-Minhâc*, thk. İzzüddîn Hişâm b. 'Abdi'l-Kerîm el-Bedrânî, (İrbid, Dârü'l-Kitâb, 2001), 1/447; Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şirbîni, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Elfâzi'l-Minhâc*, thk. 'Alî Muhammed Me'vâz ve dğr., (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/45.

⁹⁴ Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Halvetî es-Sâvî, *Bulğatü's-Sâlik li-Akrabi'l-Mesâlik* (Hâşiyetü's-Sâvî 'alâ's-Şerhi's-Sağır), (Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 4/770.

⁹⁵ İbn Kazî Şehbe, Bedrüddîn Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ebî Bekr el-Esedî, *Bidâyetü'l-Muhtâc Şerhu'l-Minhâc*, (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2011) 1/465.

⁹⁶ Alâ'üddîn 'Alî b. Süleymân el-Merdâvî, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf* (Kahire: Dârü Hecer li't-Tibâ'a, 1995), 6/10.

Öte yandan, bazı alimler tedavi olmayı mekruh görmüşlerdir. Bu, bazı sahabenin görüşü olarak aktarılmıştır.⁹⁷

Bu görüşlerin her biri birtakım hadislerle delillendirilmiştir:

1. Bazı bedeviler Resûlullah'a gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü, tedavi olmayalım mı?" diye sordular. O da: "Evet, ey Allah'ın kulları! Tedavi olunuz. Çünkü Allah her hastalıkla birlikte onun şifasını da yaratmıştır. Ancak bir hastalık müstesna." Dediler ki: "O nedir ya Resûlallah?" Buyurdu: "İhtiyarlık."⁹⁸
2. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Her hastalığın bir ilacı vardır. İlacı, hastalığına uygun olan kişi Allah'ın izniyle şifa bulur."⁹⁹
3. Peygamber (s.a.v.) hacamat yaptırdı ve hacamatçıya ücretini verdi.¹⁰⁰
4. Peygamber (s.a.v.) Uhud Gazvesi'nde Sa'd b. Muâz'ı kolundaki yaradan dolayı iki kez dağladı.¹⁰¹

Bu hadislerdeki emir, bazı âlimlere göre tavsiye anlamındadır. Vacip olduğunu savunanlara göre ise bu, açık bir emirdir. Ancak çoğunluk bu emirleri sadece caiz görme yönünde değerlendirmiştir. Zira tedavi olmamayı tercih eden kimseleri öven başka hadisler de mevcuttur:

1. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ümmetimden yetmiş bin kişi hesapsız cennete girecektir. Bunlar rukyeye başvurmaz, uğursuzluğa inanmaz, dağlama yaptırmaz ve sadece Rablerine tevekkül ederler."¹⁰²
2. Bir kadın Resûlullah'a gelip: "Ey Allah'ın Resûlü, ben sara hastasıyım, kendimi kaybediyorum ve açılıyorum. Benim için dua et." dedi. Resûlullah (s.a.v.) ise:

⁹⁷ ez-Zeyla'î, *Tebyinu'l-Haka'ik*, 6/33.

⁹⁸ Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitab es-Selam", 2204; en-Nesâî *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Kitâbu't-Tibb", 7514. (Lafız ikisine aittir). Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvud*, "Kitâbu't-Tibb", 3874; el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbu't-Tibb", 5678.

⁹⁹ Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitabu's-selâm", 2204; en-Nessâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Kitâbu't-Tibb", 7514. (Lafız ikisine aittir); Ayrıca bkz. el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbu't-Tibb", 5678; İbn Mace, *Sünenü İbn Mâce*, "Kitâbu't-Tibb", 3438.

¹⁰⁰ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, 2291; Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, 1202; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvud*, 2423; et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, 1278; en-Nessâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* "Kitâbu't-Tibb", 7536; İbn Mace, *Sünenü İbn Mâce*, "Kitâbu't-Ticâre", 2164.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvud*, 3866; et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, 1582; İbn Mace, *Sünenü İbn Mâce*, "Kitâbu't-Tibb", 3494.

¹⁰² el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitabu't-Tibb", 7552; Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitabu'l-İman", 216; et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, 2446; en-Nessâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* "Kitâbu't-Tibb", 7560.

“İstersen sabret, cennet senin olur; istersen dua ederim.” Kadın: “Sabredeceğim. Ancak açılıyorum, Allah’a dua et de açılmayayım.” dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü dua etti.¹⁰³

Bu hadisler, tedavi olmayı terk etmeyi tevekküle daha uygun bulan ve tedaviyi mekruh gören görüşlerin dayanağı olmuştur. Ancak karşı görüşte olanlar, Resûlullah’ın bizzat tedavi olduğunu ve insanların en çok tevekkül edeninin kendisi olduğunu ifade ederek bu görüşü eleştirmiştir.

İmam Gazâlî bu konuda şöyle der: “Tedavi olan selef çok sayıdadır. Ancak bazı büyük zatlar tedavi olmamıştır. Bu, bir eksiklik değildir. Aksi halde Peygamber tedavi olmazdı.¹⁰⁴ Çünkü onun tevekkülü diğerlerinin tevekkülünden daha üstündür. Eğer biri, Peygamber bunu ümmetine öğretmek için yaptı derse, ona şöyle denir: Eğer bu söylenirse o zaman kan aldirmayı, kan akıtmayı ve akrep yılan sokmalarına karşı savunmayı da bırakmalı demektir.¹⁰⁵ Çünkü bunların hepsi sebeptir ve Allah’ın sünneti gereği geçerlidir.”¹⁰⁶

İbn Teymiyye ise bu görüşleri detaylandırarak şöyle demiştir: “Gerçekte tedavi bazen haram, bazen mekruh, bazen müstehap, hatta bazen vacip olur. Tıpkı zaruret halinde leş yemek gibi. Eğer hastalık ölümcülse ve kesin tedavisi varsa bu durumda tedavi vaciptir.”¹⁰⁷

Buna göre:

- Eğer tedaviyle fayda kesin ise, tedavi vaciptir.
- Eğer fayda baskın bir ihtimalse, tedavi müstehaptır.
- Eğer zarar ihtimali varsa, mekruhtur.
- Eğer zarar kesin ise, haramdır.

¹⁰³ el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, “Kitabu’t-Tibb”, 5651; Müslim, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, “Kitabu’l-Birr”, 2576; en-Nessâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ* “Kitabu’t-Tibb”, 7448.

¹⁰⁴ el-Gazâlî, *İhya‘ ‘Ulumi’-Dîn*, (Beyrut: Darü’l-Ma‘ârif, ts), 4/286.

¹⁰⁵ el-Gazâlî, *İhya‘ ‘Ulumi’-Dîn*, 4/290.

¹⁰⁶ el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, “Kitabu’t-Tibb”, 5728; Müslim, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, “Kitabu’s-Selâm”, 2219.

¹⁰⁷ ‘Abdürrahman b. Muhammad İbn Kâsım, *Mecmû fetâvâ Şeyh İbn Teymiyye* (Medine: Mecma‘ u’l-Melik Fahd li Tiba‘ati’l-Mushafi’ş-Şerif, 1995), 18/12.

- Eğer tedavi zararsız ama etkisizse, hükmü mübahtır.¹⁰⁸

Bu ayırım, İslam'ın maslahatları gözetme esasına uygun düşmekte, zararların önlenmesi ve insanların sıkıntıdan korunması ilkesiyle de örtüşmektedir.

Tedaviden kaçınmanın hükmü de fıkıhçılarca ele alınmıştır. Tedavi olmanın hükmüne dair önceki açıklamalara dayanarak, tedaviden kaçınmanın da hükmü ortaya çıkmaktadır. Bu hüküm, İslam fıkında beş kategori altında değerlendirilir:

- Eğer tedavinin zararı kesin ise, tedaviden kaçınmak farz olur.
- Eğer tedavinin zararı, faydasından fazla ise, tedaviden kaçınmak müstehap sayılır.
- Eğer zarar ile fayda eşitse, tedaviden kaçınmak mubah olur.
- Eğer tedavinin faydasının ağır basacağına dair güçlü bir kanaat varsa, tedaviden kaçınmak mekruh olur.
- Eğer tedavinin faydası kesin olarak ispatlanmışsa, tedaviden kaçınmak haram olur.

Ebeveynlerin veya velînin otizmli bireyin tedavi ve rehabilitasyonundan kaçınması durumunda bakımı kim üstlenmelidir? Tıp uzmanları ve davranış bilimcilerin ifadelerine göre, otizmli bireylerin erken yaşta ve uzmanlar ile aile tarafından sürekli olarak uygulanan etkili rehabilitasyon programlarıyla eğitilmesi büyük fayda sağlamaktadır.

Bu gerçek göz önüne alındığında, otizmli bireyin tedavisi ve rehabilitasyonu zorunlu hâle gelir ve bu sorumluluk ebeveynlere ya da bakımını üstlenen kişiye aittir. Zira rehabilitasyonun ihmal edilmesi; sosyal izolasyonun artması, dil becerilerinin daha da zayıflaması, günlük yaşam becerilerinin kaybı ve iletişim kurulamaması nedeniyle bireyin toplumdan uzaklaşması gibi ağır sonuçlar doğurur.

"Allah'ın takdirine razı olmak", "tevekkül etmek" ya da "Allah onu böyle yaratmış, olduğu gibi bırakmak gerekir" şeklindeki gerekçelerle rehabilitasyondan kaçınmak câiz değildir. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.), "Her biriniz çobansınız ve hepimiz güttüğünüzden sorumlusunuz" buyurmuştur. Bu nedenle kişi, kendisi için

¹⁰⁸ *Mecelletü Mecma'u'-Fikhi'l-İslâmi*, Karar no. 67 (5/7).

tedaviyi terk etme kararına sahip olsa bile, sorumluluğu altındaki kişi için böyle bir tasarruf hakkına sahip değildir.

Ayrıca, tedavi yollarına başvurmak ve otizmlili bireyin rehabilitasyonu ile ilgilenmek; Allah'ın kaderine rıza göstermenin, hastalığı ve imtihanı kabul etmenin ta kendisidir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.), veba olayı sırasında “Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz” sözüyle bu anlayışı dile getirmiştir.

Zira sebeplere başvurmak, tevekküle aykırı değildir. Çünkü tevekkül kalbin bir fiili iken, sebeplere başvurma fiili bedeninin bir davranışıdır.

2.3.2. Erken Müdahale ve Tanı Hakkı

Erken müdahale ve tanı hakkı, her bireyin vazgeçilmez bir hakkıdır. Bu hak, otizmlili bireyleri de kapsamaktadır. Erken tanılama sürecinin etkin bir şekilde işlemesi için gerekli tüm müdahalelerin hayata geçirilmesi hayati önem taşımaktadır.

2.3.2.1. Otizmlili Bireylerde Erken Tanı ve Müdahalenin Önemi:

Konunun önemine geçmeden önce “erken tanı” kavramını açıklamak gerekir: Erken tanı, otizm spektrum bozukluğu ile ilgili belirtileri erken çocukluk döneminde gösteren çocukların belirlenmesi, ardından bu çocukların kapsamlı bir değerlendirmeye yönlendirilmesi ve uygun erken müdahale programlarına dâhil edilmeleri anlamına gelir.

Otizmin erken tanısının önemi şöyle izah edilebilir:

1. Erken tanı, otizmin tedavisinde ve semptomlarının mümkün olan en düşük düzeye indirilmesinde anahtardır. Bu durum, gözlemlenen vakalarla sabittir.
2. Erken tanı sayesinde, çocuğa erken dönemde hizmet verilmeye başlanır ve bu da eğitimsel ve gelişimsel açıdan çok daha başarılı sonuçlar doğurur. Böylece çocuktaki eksiklikler ve gelişimsel gerilikler zamanında telafi edilebilir.
3. Erken tanı, aileye rehberlik edilmesini ve erken müdahale sürecine dâhil edilmesini sağlar. Aynı zamanda çocuğundaki farklılıkları ve dilsel-sosyal yetersizlikleri gören ebeveynlerin yaşadığı şüphe, endişe ve kafa karışıklığından çıkmalarına yardımcı olur.

4. Psikologlar ve özel eğitim uzmanları, erken tanı sayesinde uygun müdahale yöntemini belirleyebilir ve her çocuğun ihtiyacına uygun erken müdahale programları geliştirebilir.
5. Erken tanı, otizm belirtilerinin ilerlemesini engeller ya da sınırlandırır. Çünkü müdahale ne kadar gecikirse, otizm belirtileri o kadar ağırlaşır, çocuğun inatçılığı artar ve tedavi zorlaşır. Erken tanı ise erken müdahaleyi mümkün kılar ve bu da belirtilerin şiddetini azaltır.¹⁰⁹

2.3.2.2. Otizmin Tespitinde Çocuğun Gelişiminin ve Olgunlaşmasının İzlenmesinin Önemi

Ebeveynler, otizmin erken belirtilerini fark etme konusunda en avantajlı konumda olan kişilerdir. Bu nedenle, çocuklarının sosyal, duygusal, bilişsel ve dilsel gelişimini yakından takip etmeleri son derece önemlidir. Çünkü her çocuk farklı bir hızda gelişim gösterebilir. Otizm belirtilerinin fark edilmesi için ebeveynlerin bu konuda bilinçli olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda, yeni doğan her çocuğun, olası bir otizm vakasını erken dönemde belirlemek amacıyla, her üç ayda bir düzenli sağlık kontrollerinden geçirilmesi önerilmektedir. Bu erken izleme uygulaması, otizm semptomlarının ilerlemesini sınırlamak ve vaka sayısındaki artışı azaltmak açısından oldukça etkili olacaktır.¹¹⁰

Bu çerçevede, medya, dernekler, sağlık kuruluşları ve eğitim kurumları gibi yapılar vasıtasıyla toplumsal bilinçlendirme çalışmalarının artırılması elzemdir. Böylece, otizm ve belirtileri ile tedavi için en uygun yaş hakkında ebeveynlerin farkındalığı artırılabilir.

Bir yaşındaki çocuklarda dil ve iletişim evreleri şunlardır: Basit el hareketlerini (el sallama gibi) kullanması, “anne” ve “baba” gibi temel kelimeleri söyleyebilmesi, çıkardığı seslerin daha çok konuşmaya benzemesi, basit komutlara tepki verebilmesi, ebeveynlerinin söyledikleri kelimeleri tekrar etmeye çalışması.

¹⁰⁹ Ben Hudûme, Yûsuf ve dğr., *et-Teşhîsu 'l-mubekkir ve 'l-in 'ikâsâtu 'l-ictimâ 'iyye li-atfâli 't-tevahhud 'ale 'l-'alâkâti 'l-usariyye*, thk: Dr. Yûsuf Zağvânî 'Umar, (Libya: Merkezü'd-dîmukrâtî'l-'Arabî li'd-dirâsât, 2023), 6-12.

¹¹⁰ Ben Hudûme, Yûsuf ve dğr., *et-Teşhîsu 'l-mubekkir*, 12.

Aynı şekilde, bir yaşındaki bir çocuğun beyin gelişimi şu göstergelerle fark edilebilir: Hareketleri ve jestleri taklit etmesi, nesneleri birbirine vurmaşı, saklanan nesneleri bulabilmesi, isimleri söylenen nesnelere yönelmesi ve basit yönergeleri yerine getirmesi ile tuttuğu nesneleri yardım almadan bırakabilmesi.

Her ne kadar çocuklar birbirinden farklı hızlarda gelişseler de, ebeveynlerin dikkatli olması gereken bazı önemli durumlar vardır. Eğer bir yaşındaki ocuk emeklemiyor, saklanan nesneleri aramıyor, basit kelimeleri söylemiyor, nesnelere işaret etmiyor ya da daha önce kazandığı becerileri kaybediyorsa, mutlaka bir doktora başvurulmalıdır. Bu bağlamda, çocuğun motor, sinirsel ve dilsel gelişim evrelerini takip etmek özellikle annenin sorumluluğundadır. Bu gelişimsel evrelerin gözlemlenmesi, çocuğun sağlıklı bir şekilde gelişip gelişmediğini anlamada kritik öneme sahiptir ve herhangi bir eksikliğin erken müdahale ile giderilmesi için zamanında destek alınması gereklidir.

2.3.2.3. Çocuğun Ekranlara Maruz Kalmasının Tehlikesi

Ebeveynler, çocuklarını gelişimlerini geciktirecek veya beyin, zekâ, dil ve sosyal gelişimlerine zarar verecek her şeyden korumalıdır. Bu zararlı unsurların başında telefon, tablet, televizyon gibi elektronik cihazlara maruz kalmak gelmektedir.

Araştırmacılar, 80.000’den fazla çocuğa ait veriler üzerinden yaptıkları incelemelerde, yaşamlarının ilk yılında günde iki saat ekranlara maruz kalan çocukların, üç yaşına geldiklerinde otizm belirtileri gösterme riskinin anlamlı derecede arttığını tespit etmişlerdir. Akıllı cihazları kullanan çocukların oranı arttıķķa, otizm teşhis oranlarında da paralel bir artış gözlemlenmiştir. Bu durum, ekranlara yoğun maruziyet ile otizm belirtilerinin artması arasında ilişki olduğunu ortaya koyan çeşitli çalışmalarla desteklenmektedir.

Sunshine niversitesi tarafından yapılan bir Amerikan araştırması, sosyal medya gibi sanal dünyayı yoğun kullanan ocuk ve ergenlerde duygu tanıma ve arkadaş edinme gibi becerilerin zayıfladığını ortaya koymuştur. Uzmanlar, bu durumu “sanal otizm” ya da “edinilmiş otizm” olarak adlandırmaktadır. Bu alışmalar, akıllı telefon ve tabletlerin aşırı kullanımının, otistik davranışlara benzeyen kalıpları ortaya çıkılabileceğini ancak bu cihazların tek başına otizm teşhisi için yeterli sebep oluşturmadığını vurgulamaktadır.

Diğer yandan, ekran süresinin azaltılmasının çocuklar üzerinde olumlu etkiler yarattığı, özellikle sosyal iletişim becerilerinde gelişim sağlandığı tespit edilmiştir. Okul öncesi çağıdaki çocuklarda, günde iki saat veya daha fazla ekran süresi olanların dikkat dağınıklığı yaşadığı belirlenmiştir.

Yeni bir çalışmaya göre, çocuk beyni, telefonlardan yayılan radyasyonun %60'ından fazlasını emmektedir. Bu oran yetişkinlerde sadece %30 düzeyindedir. Bu nedenle çocuklar, kronik hastalıklar ve uyku bozuklukları gibi sağlık sorunlarına karşı daha savunmasız hale gelmektedir.

Ekranların çocuklarda neden olduğu en önemli davranışsal zararlar arasında saldırganlık eğilimi ve zihinsel gerilik yer almaktadır. Çünkü ekranlar, beyin hücrelerini olumsuz etkileyerek becerileri zayıflatır. Ayrıca ekranların zararı yalnızca sosyal ve davranışsal becerilerle sınırlı kalmaz; görme siniri (optik sinir) üzerinde de etkili olur. Özellikle erken yaşlarda optik sinir, hızlı ve renkli görsellerle dolu ekranlara hazır olmadığından zarar görebilir. Bu durum, davranış bilimleri uzmanı Dr. Şirin Dirdiri tarafından da vurgulanmıştır.¹¹¹

Bunun İslam fıkından kanıtları şöyle izah edilebilir: İslam, insan sağlığına zarar veren her şeyi haram kılmıştır. Kişinin kendi sağlığı ve çocuklarının sağlığı bir emanettir ve bundan sorumludur. Ebeveynlerin çocukları ekranlardan koruması bir görevdir. Güvenilir doktorlar tarafından zararları ispatlanan şeyler haram sayılır.

Yüce Allah şöyle buyurur: *ولا تقتلوا أنفسكم إن الله كان بكم رحيما* “Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”¹¹² Ayrıca fıkıh ilminde meşhur olan kaide şöyledir:

لا ضرر ولا ضرار “Zarar verme yoktur, zarara zararlarla karşılık verme de.”¹¹³

¹¹¹ Zehrâ el-Muhâfaza, “Kesintisiz Şekilde Elektronik Cihaz Ekranlarına Maruz Kalmak, Çocukların Beyin Gelişimini Geciktiriyor”, (San Francisco, Sahifat el- ‘Arab, sene: 46, sayı: 12884, 16 (Erişim: 06.09.2023,); Usâme Ebû’r-Rubb, “Çocuğun İlk Yılında Ekran Karşısında Bırakılması Otizm Riskini Artırıyor”, el-Cezîre, Katar, Erişim: 05.04.2017.

¹¹² Nisâ, 4/29.

¹¹³ İbn Mâce, *Sünen*, “*Kitâbü’l-Ahkâm*”, 2341; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, no. 2865, 5/55; el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1384, 6/114 (Lafız İbn Mâce’ye aittir).

Bu sebeple, zarar verdiği kesinleşen her şeyin hükmü haram olur. Nitekim fıkıh kitaplarında da şu ifadeye rastlanır: “Bedene veya akla zarar veren her şey haramdır.”¹¹⁴

Bu bağlamda, çocukların ekranlardan uzak tutulması, zararlarından korunmaları, ebeveynlerin ve yakın çevrenin sorumluluğudur. Onları engellemek, bu konuda bilinçlendirmek ve zamanlarını faydalı aktivitelerle doldurmak gerekir

2.4. Sosyal Haklar

Her birey gibi, otizmli bireyler de insan olmaktan kaynaklanan temel sosyal haklara sahiptir. Bu haklar, doğuştan gelir ve evrenseldir; yani, her birey, otizmli olsun ya da olmasın, bu haklara doğuştan sahiptir. Bu temel haklardan biri de sosyal haklardır. Bireyin yaşamını sürdürebilmesi, topluma katılabilmesi ve potansiyelini gerçekleştirebilmesi için vazgeçilmezdir. Otizmli bireylerin bu haklara sahip olması, onların insan onuruna yakışır bir şekilde muamele görmelerini, ayrımcılığa uğramamalarını ve toplumda eşit bir şekilde yer almalarını sağlamayı amaçlar. Bu hakların neler olduğuna dair bazı örnekler şunlardır:

2.4.1. Sağlıklı Bir Sosyal Çevrede Yaşama Hakkı

Sağlıklı bir sosyal çevrede yaşama hakkı her bireyin hakkıdır. Hasta ve otizmli bireyler de bu haktan yararlanmalıdır. İnsan olmakla kazanılan bu hak, yasal güvence altına da alınmıştır.

2.4.1.1. Otizmli Bireyin Ebeveynlere ve Sağlam Bir Aileye Olan İhtiyacı:

Aile, çocuğun ilk sosyal kurumu olup, şeriatın tanıdığı birçok hak çerçevesinde ailevi bakımı sağlar. Aile içindeki uyumlu ilişkiler ve dengeli sosyal roller, özellikle çocukluk dönemi gibi psikolojik yapının şekillendiği aşamada, çocuğun ruh sağlığı üzerinde derin etkiler bırakır. Bu nedenle çocuk, istikrarlı bir aile ortamında büyümeye muhtaçtır ve kardeşleriyle birlikte gelişim göstermeye ihtiyaç duyar. Anne, çocuk için güven duygusunun kaynağıdır; baba ise onun birçok ihtiyacını ve arzusunu karşılamasına yardımcı olur.

¹¹⁴ el-Büceyrimî, *Tuhfetü'l-habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), 4/327.

Ailedeki en önemli iki unsur olan karı-koca arasında dengeli ilişkilerin olması gerekir. Bu dengenin varlığı, her iki ebeveynin de çocuğun psikolojik ve duygusal gelişim ihtiyaçlarının bilincinde olmasını sağlar.

Otizmlili çocuklar söz konusu olduğunda ise bu dengeye olan ihtiyaç daha da artar. Çünkü otizmlili bireyler, bağımsız hareket etmekte ve çevreyle iletişim kurmakta zorlandıkları için anne-babaya sürekli ve yoğun bir şekilde ihtiyaç duyarlar. Ebeveyn bakımından yoksun bırakılmaları, zihinsel ve psikolojik gelişimlerini olumsuz yönde etkiler.

İslam, çocuğun hakkını tam anlamıyla korumuş ve onun menfaatini gözeterek süt emzirme, velayet, nafaka ve nesep gibi haklarını tanımıştır. Hatta çocuk henüz doğmadan, hatta ana rahmine düşmeden önce bile İslam onun haklarını dikkate almıştır.

Baba, çocuğun henüz doğmamışken dahi salih bir anne seçmekle yükümlüdür. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Çocuklarınız için (kan bağıyla) uygun olanları seçin, dengi olanlarla evlenin ve onları evlendirin.”¹¹⁵

Salih bir anne seçmek, evliliğin en yüce amacına ulaşmak için önemlidir; bu da ümmetin yükselişine vesile olacak salih bir nesil yetiştirmektir.

Annenin, çocuk henüz rahmindeyken olan sorumluluğu ise, dindar ve güzel ahlak sahibi bir eş seçmekle başlar. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Dini ve ahlakı hoşunuza giden bir kimse size geldiğinde, onu evlendirin. Aksi takdirde yeryüzünde fitne ve büyük bir bozulma olur.”¹¹⁶

Çocuk anne rahmindeyken, onun korunması ve sağlıklı gelişimi için annenin tıbbi ve sağlık açısından korunması gerekir. Bulaşıcı hastalıklardan ve zararlı etkenlerden uzak

¹¹⁵ İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, “Kitâbü’n-nikâh, Bâbü’l-ekfâ”, 1968; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Kitâbü’n-nikâh, thk. Nâsır b. Abdilazîz eş-Şetrî, (Riyâd: Dâru Kunûzi İşbiliyye, 2015), 8338, 9/553.

¹¹⁶ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, “Ebvâbü’n-nikâh”, 1084. Bu hadis “hasen garîb” olarak değerlendirilmiştir. Ebû Hâtim el-Meznî’nin bu hadisin râvisi olduğu ve onun Nebî (s.a.v.)’den başka bir hadisi bilinmediği zikredilmiştir; İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, Kitâbü’n-nikâh, Bâbü’l-ekfâ’, no. (1967).

tutulması da bu kapsamda önemlidir. Çocuk canlı doğduğunda ise, nesep, miras, vasiyet ve vakıf hakkı ile nafaka gibi birçok hak şer'an sabit olur.¹¹⁷

İslam, çocuğun her küçük ve büyük hakkını güvence altına almıştır. Bu bağlamda, çocuğa güzel bir isim verilmesi de haklarındandır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Kıyamet günü isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyleyse güzel isimler seçin.”¹¹⁸

Çocuğun, kendisine güzel anlamlı bir isim verilmesi üzerindeki etkisi büyüktür. Zira güzel bir ismin bireyin psikolojisi üzerinde olumlu, çirkin bir ismin ise olumsuz etkisi olabilir.¹¹⁹

İslam, çocuğun emzirilme hakkını da korumuştur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

والوالدات يرضعن أولادهن حولين كاملين لمن أراد أن يتم الرضاعة وعلى المولود له رزقهن وكسوتهن بالمعروف لا تكلف نفس إلا وسعها لا تضار والدة بولدها ولا مولود له بولده وعلى الوارث مثل ذلك فإن أرادا فصلا عن تراض منها وتشاور فلا جناح عليهما وإن أردتم أن تسترضعوا أولادكم فلا جناح عليكم إذا سلمتم ما آتيتكم بالمعروف واتقوا الله واعلموا بغير

Emzirmek isteyenler için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirsinler. Çocuğun babası, onların yiyecek ve giyeceklerini örf'e uygun şekilde temin etmekle yükümlüdür. Kimse gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutulmaz. Ne bir anne çocuğu sebebiyle, ne de bir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılsın. Mirasçıya da aynı yükümlülük düşer. Eğer anne ve baba karşılıklı rızayla ve danışarak süttten kesmeye karar verirlerse, onlara günah yoktur..."¹²⁰

Bu ayet, emzirmenin annenin üzerine vacip olduğunu ve çocuğun hakkı olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu konuda fıkıh alimleri arasında dini yükümlülük açısından bir

¹¹⁷ el-Gâmidî, *Hukûk el-İnsâniyye fi'l-İslâm*, 214.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, “Kitâbü'l-edeb”, (4948); İmam Ahmed, *el-Müsned*, 21693, 36/23; Beyhaki, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Kitâbü'd-dahâyâ, Bâb: mâ yüstehabbu en yüsemme bihî, no. (9308), 9/515.

¹¹⁹ el-Gâmidî, *Hukûk el-İnsâniyye fi'l-İslâm*, 220.

¹²⁰ Bakara, 2/233.

ihtilaf yoktur. Gücü yettiği hâlde emzirmeyi reddeden bir anne, Allah katında sorumludur.¹²¹

Çocuğun en iyi şekilde yetişmesi ve korunması için İslam, velayet hakkını da şer'i bir hak olarak tanımıştır. Evlilik devam ettiği sürece velayet her iki ebeveyne aittir. Şayet annede engelleyici bir durum yoksa boşanma hâlinde velayet anneye verilir.

Velayet, çocuğun kendi işini göremeyecek durumda olması sebebiyle korunması, eğitilmesi ve zararlı durumlardan korunmasını kapsar. Kur'an'da şöyle buyrulmuştur:

“Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın.”¹²² لا تضار والدة بولدها

Bu ayet, annenin süt verme ve velayet hakkına delil teşkil eder. Çünkü çocuk henüz süttten kesilmemişse, anne onun için en uygun kişidir. Bu, çocuğun da hakkıdır. Zira anne, çocuğuna karşı daha şefkatlidir.¹²³

Sünnetten bir örnek olarak, Abdullah b. Ömer (r.a)'den gelen şu rivayet mevcuttur:

ما رواه عبد الله بن عمر أن امرأة قالت: يا رسول الله: إن ابني هذا كانت بطني له وعاء وثديي له سقاء وحجري “Bir kadın Rasulullah'a (s.a.v) gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasulü! Bu çocuk benim karnımda taşındı, göğsümden emdi ve kucağımda büyüdü. Şimdi babası beni boşadı ve onu benden almak istiyor. Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Sen evlenmediğin sürece onun velayetinde en çok hak sahibi sensin.”¹²⁴

İslam, velayet hakkını öncelikle çocuğun çıkarı için meşru kılmıştır. Bu nedenle, çocuğun iyi yetişmesi ve olumsuzluklardan korunması için velayet sahibinde bazı şartlar aranır. Çünkü çocuk küçüktür, kendi başına bakım sağlayamaz. Bu yüzden onun velayet yoluyla korunması zorunludur.

¹²¹ el-Gâmidî, *Hukûku 'l-İnsâniyye fi 'l-İslâm*, 224.

¹²² Bakara, 2/233.

¹²³ Ahmed b. 'Alî Ebû Bekr er-Râzî el-Cassâs, *Ahkâmu 'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/490.

¹²⁴ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, “Kitâbü't-talâk”, 2276; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6893, 11/496.

2.4.1.2. Otizmlı Bireyin Bakım Merkezlerine Bırakılmasının Hükümü

İslam, çocuğun haklarını gözetmiş ve onun ailesiyle onurlu bir hayat sürme hakkını güvence altına almıştır. Bu bağlamda bakım, terbiye, velayet, emzirme gibi birçok hüküm getirmiştir. Ancak otizmlı bireyin ailesiyle yaşaması mümkün olmazsa, alternatif olarak devletin onlar için tahsis ettiği yaşam merkezlerine yerleştirilmesi caiz olur. Ancak bu işlem aşağıdaki şartlara bağlıdır:

1. Merkezin güvenilir olması; otizmlı bireyin hakkını koruması ve zarar, ihmal veya istismara uğramaması.
2. Otizmlı bireyin, şiddetli saldırganlık, vurma veya aşırı zarar verme gibi durumlar nedeniyle eğitimi ve tedavisinin neredeyse imkânsız hâle gelmesi.
3. Otizmlı bireyin, tehlikeleri fark edememesi sebebiyle hayatının risk altında olması ve ev ortamının güvenli olmaması.
4. Ailenin ya da velisinin çocuğa bakmaktan aciz olması veya tamamen kaybedilmesi.
5. Yaşam merkezinde, otizmlı bireyin onuruna yakışır şekilde tedavi, eğitim, gıda, rehabilitasyon ve uygun barınma koşullarının sağlanması.

Bu hüküm, Emevî ve Abbasî halifeleri döneminde yapılan uygulamalara dayanır. Örneğin, Velîd b. Abdülmelik'in özel ihtiyaç sahibi bireyler için hastane inşa etmesi,¹²⁵ Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un yaşlılar ve körler için barınma evleri kurması ve onların yönetimiyle ilgilenmesi; el-Mehdî ve diğer halifelerin ise yetimler ve akıl hastaları için yaşam merkezleri oluşturması gibi uygulamalar buna örnektir.¹²⁶ Ayrıca, İslâmî vakıfların gelirlerinin büyük bir bölümü, yetimler, düşkünler, yatalaklar, körler ve cüzzamlılar gibi muhtaç kişilere tahsis edilmiştir. Bu bireyler, kendilerine ayrılan merkezlerde barınma, gıda, giysi, eğitim ve tedavi hizmetlerinden faydalanmışlardır.¹²⁷

¹²⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu'r-Rusuli ve'l-Muluk*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Mısır: Darü'l-Ma'arif, 2. bs., 1967), 6/437.

¹²⁶ et-Taberî, *Târihu'r-Rusuli ve'l-Muluk*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Mısır: Darü'l-Ma'arif, 2. bs., 1967), 8/142.

¹²⁷ Muhammed Emin, *el-Evkaf ve'l-Hayatu'l-İctima'yye fi Misr*, (Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesa'iki'l-Kavmiyye, 2014), 134.

Ancak, eğer otizmlı bireyin terk edilmesinin sebebi, tedavi ve rehabilitasyon imkânı olmasına rağmen engelin reddi, engelli çocuğun varlığından utanmak ya da sosyal statü kaygısı ile insanlar arasında mahcup olma korkusu ise; bu gerekçelerin hiçbirisi çocuğu terk etmeyi meşrulaştırmaz. Bu tür sebepler geçersiz ve gayri meşrudur.¹²⁸

2.4.2. Evlilik ve Aile Kurma Hakkı

Evlilik ve aile kurma hakkı, her bireyin kendi iradesiyle bir eş seçme ve bir aile birliği oluşturma özgürlüğünü kapsayan temel bir insan hakkıdır. Bu hak, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 16. maddesi gibi uluslararası belgelerle güvence altına alınmıştır. Bu maddeye göre, evlenme çağına gelmiş erkek ve kadınların ırk, tabiiyet veya din ayrımı gözetmeksizin evlenme ve aile kurma hakkı vardır. Evlilik ancak evlenecek tarafların özgür ve tam rızasıyla yapılabilir. Ayrıca, bu hak, devletin aileye müdahale etmemesi ve ailenin korunmasına yönelik tedbirler alması yükümlülüğünü de içerir.

2.4.2.1. Otizmlı Bireylerin Evlilik Hakkı ve Evliliğin Geçerlilik Şartları

İslam, evliliği bir ibadet olarak görür ve eşler arasındaki ilişkiyi bir yakınlaşma ve huzur vesilesi kabul eder. Neslin devamı da bu yolla sağlanır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رِسَالًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً

“Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara eşler ve çocuklar verdik.”¹²⁹

İslam'da aile, çocuğun yetişmesi, bakımı ve korunması için ilk ve en önemli sosyal birimdir. Aile ortamı, bireyin şefkat, sevgi, dayanışma ve inşa yönünden en çok beslendiği yerdir. Bu nedenle İslam, bireyin aile kurma hakkına büyük önem verir ve bu konuda detaylı hükümler koymuştur.

¹²⁸ Ne yazık ki, bazı engelli çocukların aileleri hayır, ecir ve hatta merhametten mahrum bırakılmış bir şekilde, öz çocuklarından yüz çevirmekte ve onları kendi isimleriyle değil, başka isimlerle rehabilitasyon ve bakım kurumlarına kaydettirmektedirler. Sadece "engelli çocuğu var" veya "felçli bir oğlu var" denmesinden utanmakta, toplumdaki konumlarının zedeleneceğini düşünmektedirler. Bkz. 'Abdü'r-Rahman b. 'Abdi'l-Halik el-Yusuf, *el-Meşevvik fi Ahkami'l-Mu'ak*, 12.

¹²⁹ Ra'd, 13/38.

Evlilik, faziletli ve iffetli bir toplumun oluşması için meşru ve yegâne yoldur. Dolayısıyla evlenmek, her insanın hakkıdır; bu hak, otizimli bireyler de dâhil olmak üzere herkese tanınmıştır. Hiç kimse, bir bireyin otizimli olması sebebiyle evlenmesini engelleyemez. Aksi takdirde bu, İslam'ın tanıdığı temel bir hakkın ihlali olur. Yüce Allah şöyle buyurur:

“İçinizdeki İbâd ve salih olan kölelerinizle cariyelerinizi evlendirin. Eğer fakir iseler Allah onları fazlından zenginleştirir.”¹³⁰

Hiz. Peygamber'den nakledilen şu hadis-i şerifte de evliliğe teşvik vardır: *من استطاع الباءة فليتزوج فإنه أغض للبصر وأحفظ للفرج ومن لم يستطع فعليه الصوم فإنه له وجاء* *“Ey gençler topluluğu! Sizden kimin evlenmeye gücü yeterse evlensin. Çünkü bu, gözü haramdan korumak ve iffeti muhafaza etmek için daha etkilidir...”¹³¹* Dolayısıyla evlenmek, kişinin cinsel arzusunu helal yolla tatmin etmesi için gerekli olup, şeriatın amaçlarından biri olan nesli koruma ilkesiyle de uyumludur.

Otizimli bireyler de diğer insanlar gibi duygusal ihtiyaçlara sahiptirler. Bu ihtiyaçların meşru şekilde karşılanması elzemdir. Eğer kişi hafif düzeyde otizimli ve bilişsel olarak yeterli ise evlilik akdini bizzat yapabilir. Ancak otizme orta ya da ağır derecede zihinsel gerilik eşlik ediyorsa ve evlenmesi onun faydasına olacaksa (örneğin korunma, bakım, hizmet gibi nedenlerle), bu durumda veli onun adına nikâh kıyabilir.¹³²

Keşşâfu'l-Kınâ 'adlı eserde şöyle denmiştir: “...Deli bir kadının erkeklere meyli olduğu biliniyorsa, onun evlendirilmesi velisinin görevidir. Bu, onun iffetini korumak, mehir ve nafaka temin etmek ve zinadan muhafaza edilmesi açısından faydalıdır. Bu

¹³⁰ Nur, 24/32.

¹³¹ el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahih*, “Kitâbu'n-nikâh”, 5055; Müslim, *el-Câmi 'u's-sahih*, “Kitâbu'n-nikâh”, 1400; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Kitâbu'n-nikâh”, (2046); et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Ebvâbu'n-nikâh”, 1081; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Kitâbu's-sıyâm” 2561; İbn Mâce, *es-Sünen*, “Kitâbu'n-nikâh” (1845).

¹³² İbn 'Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/66; eş-Şinkitî, Muhammed b. Sâlim el-Meclesî, *Levâmi 'u'd-durer fi sitri estâri'l-muhtasar*, (Dârü'r-Rızvân, , 2015), 6/463; el-'Umrânî, Ebû'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, Dârü'l-Minhâc, Cidde, 2000, 9/211; İbn Kudâme, Şemsüddîn 'Abdü'r-Rahmân b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-kebîr* (el-Mukni' ve'l-İnsâf ile birlikte), (Kahire: Hacer Matbaası, 1995), 20/116. Delilik (cenûn) veya hafif akıl geriliği ('atah) ile malul kimselerin evlendirilmesinin caiz olduğu görüşü fakihler arasında genel olarak ittifakla kabul edilmiştir. Ancak velâyetin yalnızca baba ve dede ile sınırlı olup olmadığı veya diğer yakınları ve hâkimi de kapsayıp kapsamadığı konusunda ihtilaf edilmiştir.

meyil, sözlerinden, erkekleri takip etmesinden veya benzeri hallerden anlaşılır. Eğer doktorlar, evliliğin onun durumunu iyileştireceğini söylerse, veli onu evlendirebilir. Hatta velisi yoksa hâkim onu evlendirebilir.”¹³³

Günümüzde ise nikâhın geçerliliği için şu şartlar önerilmektedir:

1. Her iki tarafın da akıl sağlığının tamamen yitirilmemiş olması; en azından taraflardan birinin akli melekelerinin yerinde olması gerekir.
2. Otizmlili bireyin aşırı şiddet eğilimli, öfke kontrolü olmayan ya da kendisine ve çevresine zarar veren biri olmaması gerekir.
3. Sağlıklı tarafın, otizmlili bireyin durumunu tam anlamıyla bilmesi ve rızasının bu bilgiye dayanması gerekir.¹³⁴
4. Kız tarafının velilerinin de bu evliliğe rızası olmalıdır.¹³⁵

Bazı araştırmacılar ayrıca şu noktayı da eklemiştir: Zihinsel geriliğin ağır olmadığı durumlarda (IQ seviyesi yaklaşık 65-90 arası) evliliğe izin verilmelidir. Bunun altında kalan durumlarda ise kişinin evliliğe ehil olmadığı düşünülür.

Evliliğe ehliyet ve evlilikten beklenen faydaların sağlanıp sağlanamayacağı, uzman doktorların ve psikologların hazırlayacağı raporlarla belirlenmelidir.

Bazı çağdaş âlimler ise, evliliğin meşru olduğunu ama doğumun yasaklanabileceğini belirtmiştir. Örneğin merhum Yusuf el-Karadâvî şöyle demiştir: “Deli kişilerin evlenmesinde sakınca yoktur, zira onların da cinsel ihtiyaçları vardır. Ancak eğer akıl hastalığı genetikse, çocuk sahibi olmalarına müsaade edilmemelidir. Bu durumda yaşlı veya çocuk sahibi olmak istemeyen bir eş tercih edilebilir.”¹³⁶

¹³³ Mansûr b. Yûnus el-Behûtî, *Keşşâfû'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, (Riyâd: Mektebetu Nasr el-Hadîse, thk. Hilâl Misilî Mustafâ, (yy. ts) 5/45.

¹³⁴ Abdü'l-Halîm, Nûrâ, “Hel zevâcu zevi'l-itâk câizun şer'an?” *el-Ahrâm Mecmuası*, , 27 Rebî' u'l-evvel 1435/28 Ocak 2014/138, sayı 46439. Bazı âlimler, hafif düzeyde zihinsel engelli bireylerin evlenebilmesi için bu durumun doktor raporuyla belgelenmesini şart koşmuştur.

¹³⁵ 'Acîl en-Neşmî vdğ., “Ulemau's-Şer'i: Zevâcû'l-Mu'ak Zihniyen Davâbit ve Şurût”, *el-Enbâ' (Kuveyt Gazetesi)*, 10.12.2021.

¹³⁶ Yûsuf Karadâvî, “el-Kardâvî yü'eyyidu zevâce'l-mecnûn ve yerfa'u sinne zevâci'l-feteyât”, *el-Vasat (Bahreyn Gazetesi)*, sayı 553, 2004 Perşembe, www.alvasatnews.com

2.4.2.2. Otizmlı Bireyin Cinsel Bilinçlenme Hakkı

Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin zekâ seviyelerine uygun şekilde cinsel eğitimi büyük önem arz etmektedir. Otizmlı bireyler de ergenlik dönemine girerler; bu dönem, bedensel, hormonal ve duygusal gelişimlerin yaşandığı, oldukça hassas ve dönüştürücü bir süreçtir. Bu bireylerin birçoğu, bedensel olarak olgunlaştılar da sosyal, duygusal ve psikolojik olarak bu duyuları kavrama düzeyine ulaşamayabilirler.

Bu nedenle, ergenlik süreci boyunca bireyin gelişiminin doktor ve uzmanlarla yakından takip edilmesi gerekir. Otizmlı bireylerin, anlama ve kavrama düzeyleri ölçüsünde, yaşadıkları bu değişimlerle ilgili bilgilendirilmesi büyük önem taşır. Bu dönemde bireyin sorularına doğru ve açık şekilde cevap verilmeli, ilgiyle dinlenmeli ve uygun biçimde rehberlik edilmelidir. Doğru ve yanlış, helal ve haram, izin verilen ve yasaklanan davranışlar açıklanmalı; bu süreçte uzman cinsel eğitimcilerle iş birliği içinde bilinçli ve sistematik bir cinsel farkındalık eğitimi sağlanmalıdır. Otizmlı bireye küçük yaşlardan itibaren şu konularda eğitim verilmelidir:

1. Ergenlik döneminde meydana gelecek değişimler; ayrıca kardeşlerle, terapistlerle ve özellikle yabancılarla mahremiyetin önemi öğretilmelidir.
2. Küçük yaşlardan itibaren temizlik davranışları öğretilmeli ve örneklendirilmelidir.
3. Tuvalete girildiğinde kapının kapatılması ve kıyafet değiştirirken odanın kapatılması gibi özel alan alışkanlıkları kazandırılmalıdır.
4. Ergenlik öncesi dönemde kişisel bağımsızlık becerileri geliştirilmelidir.
5. Vücudunun bazı bölgelerinin başkalarına ait olmadığı, kimsenin bu bölgelere bakamayacağı veya dokunamayacağı, bu bölgelerin sadece ona ait olduğu öğretilmelidir.
6. Otizmlı birey, anne babasıyla aynı odada değil, kendi özel alanında uyumaya alıştırmalıdır.

Bu dönemin değişimlerine ve hassasiyetlerine bağlı olarak, otizmlı bireyde gerileme yaşanabilir. Bu gerileme; artan öfke nöbetleri, ani tepkiler, şiddet davranışları, sosyal izolasyon, konuşmaktan kaçınma gibi belirtilerle kendini gösterebilir. Bu durum, bireyin bu süreci yeterince anlayamaması ve kavrayamamasıyla ilgilidir.

Otizimli bireylerin ergenlik döneminde yaşayabilecekleri cinsel ve psikolojik zorluklar, büyük oranda bu döneme kadar verilen eğitime ve yönlendirmeye bağlıdır. Araştırmalar göstermiştir ki, birey ergenlik öncesi yeterli eğitim ve beceri kazandıysa, ergenlikte karşılaşacağı sorunların seviyesi önemli ölçüde azalır.

2.4.3. Kaynaştırma ve Kabul Edilme Hakkı

2.4.3.1. Kaynaştırma Kavramı, Önemi ve Türleri

Kaynaştırma (İng. Inclusion): Otizimli çocukların günlük etkinliklere dâhil edilmesi, yaşlılarıyla benzer roller üstlenmelerinin sağlanması ve destekleyici bir ortamda uygun eğitim hizmetleriyle sosyal destek biçimlerinden faydalanmaları anlamına gelir.

Kaynaştırmanın etkili olabilmesi için toplumsal farkındalık büyük önem taşır; zira kaynaştırma süreci toplumdan başlar. Bu süreç, uygun bir çevrenin sağlanması ve ailelerin çocuklarını topluma katılmaları konusunda teşvik edilmeleriyle gerçekleşir.

Otizimli bireylerin topluma entegre edilmesi, adalet ve eşitliğe dayalı, insan onurunun korunduğu ileri bir toplumun inşası için temel bir yapı taşıdır. Kaynaştırma, bireysel farklılıkları kucaklayan bir sosyal ortam oluşturur ve herkesin ayrımcılığa maruz kalmadan hayat tecrübeleri yaşamasına imkân tanır. Kaynaştırmanın amaçları maddeler halinde şöyle özetlenebilir:

1. Otizimli bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve onları topluma katkı sağlayan bireyler hâline getirmek.
2. Sosyal iletişim ve etkileşimde zorlanan bireylerin, sosyal ilişkiler kurma becerilerini güçlendirmek.
3. Otizimli bireylerin özgüvenini artırmak ve onlara hayatta anlamlı bir rol üstlendiklerini hissettirmek.
4. Otizimli bireyleri sosyal izolasyonun psikolojik zararlarından korumak. Zira yalnızlık ve depresyon duygularını artıran izolasyon, bireyin içine kapanmasına yol açar. Aynı zamanda beden sağlığı üzerinde de olumsuz etkiler oluşturur; obezite gibi fiziksel rahatsızlıkların yanı sıra, algılama sorunlarına ve hafıza problemlerine neden olabilir. Tüm bu riskler, bireyin toplumla kaynaştırılmasıyla azaltılabilir.

Kaynaştırma Türleri ise şunlardır:

1. Toplumsal Kaynaştırma: Çocuğun yaşlıları, akrabaları ve çevresiyle birlikte sosyalleşmesi.
2. Eğitimde Kaynaştırma: Otizmlili bireylerin eğitim sürecine dahil edilmesi.
3. İş Hayatında Kaynaştırma: Otizmlili bireylerin iş hayatına katılımının sağlanması.

Son iki başlık olan eğitim ve çalışma haklarına, takip eden bölümlerde ayrıca yer verilecektir.

2.4.3.2. Kaynaştırma Hakkı ve İslam'daki Yeri

Kur'ân-ı Kerîm, özel gereksinimli bireylere büyük önem vermiş ve onların toplumun ayrılmaz bir parçası olduğunu, dışlanmamaları gerektiğini açıkça belirtmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

ليس على الأعمى حرج ولا على الأعرج حرج ولا على المريض حرج ولا على أنفسكم أن تأكلوا من بيوتكم أو بيوت آبائكم أو بيوت أمهاتكم أو بيوت إخوانكم أو بيوت أخواتكم أو بيوت أعمامكم أو بيوت عماتكم أو بيوت أخوالكم أو بيوت خالاتكم أو ما وكلتكم مفاتيحه أو صديقكم ليس عليكم جناح أن تأكلوا جميعا أو أشتاتا فإذا دخلتم بيوتا فسلموا على أنفسكم تحية من عند الله مباركة طيبة كذلك يبين الله لكم الآيات لعلكم تعقلون

“Kör için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için bir sakınca yoktur. Kendi evlerinizden yahut babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarlarına sahip olduğunuz yerlerden veya dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur. Toplu hâlde veya ayrı ayrı yemenizde de bir sakınca yoktur. Evlere girdiğinizde birbirinize Allah katından bir bereket ve güzellikle selam verin. Allah size ayetlerini böylece açıklıyor ki aklınızı kullanabilesiniz.”¹³⁷

Bu ayet, Müslümanlara, âmâlar, kötürüm olanlar, hastalar ve yaşlı kimselerle birlikte yemek yeme konusunda bir ruhsat olarak indirilmiştir. Çünkü onlar, يا أيها الذين

¹³⁷ en-Nûr 24/61.

آمنوا لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل إلا أن تكون تجارة عن تراض منكم “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret olması hâli müstesna...*”¹³⁸ ayeti gereği, bu kimselerin kendi yiyeceklerinden bir şey yemelerinin haram kılınmış olabileceği endişesiyle birlikte yemek yemekten çekinmişlerdi.¹³⁹

Bir görüşe göre, Medine halkı, yemeklerinde kendileriyle âmâ, kötürüm ya da hasta kimseleri ortak etmezdi. Bu kişilere karşı bir tür iğrenme ve uzak durma duygusu hâkimdi. Bu anlayışı düzeltmek ve onları topluma yeniden kazandırmak için söz konusu ayet nazil oldu. Bu, onların yalnızlığa itilmesini ve dışlanmalarını engelleyen ilahi bir rahmettir.

Bir başka görüşe göre ise, ayet, yaşlı ve bakıma muhtaç kimselere bir ruhsat getirmiştir. Bu kişiler, savaşta geride bırakılan gazilerin evlerinde kalan kimselerdi. Ma ‘mer, ez-Zuhrî’ye bu ayetin anlamını sorduğunda, Ubeydullah b. Abdullah şöyle anlatmıştır: Müslümanlar savaşa giderken yaşlı ve bakıma muhtaç olanları geride bırakır, evlerinin anahtarlarını onlara teslim eder ve “Evlerimizdeki yiyeceklerden yemeniz size helaldir” derlerdi. Ancak bu kişiler, ev sahipleri evde yokken içeri girmekten çekinirlerdi. İşte bu durum üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirerek onlara ruhsat verdi.¹⁴⁰

Yukarıda zikredilen tefsirlerin tamamı, Kur’ân-ı Kerîm’in hasta ve engelli bireylerin toplumla kaynaşmasına verdiği önemi ve onların dışlanmasının yasaklandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tefsirlerde, engellilere karşı Müslüman toplumun gösterdiği saygı, onlara duyulan güven ve onların mallarına el uzatmama konusundaki titizlik de açıkça görülmektedir. Bu da Müslüman toplumun engelli bireylerin haklarını koruma konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Hız. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetine dikkatle bakıldığında, onun engelli ve hasta bireylere gösterdiği olağanüstü özen ve onları toplumun bir parçası kılma konusundaki gayreti açıkça görülmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz birçok engelliye görevler vermiş, onları toplumla iç içe olacak pozisyonlara getirmiştir. Bu uygulamalar,

¹³⁸ en-Nisâ 4/29.

¹³⁹ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur’ân*, (Kahire: Dârü Hecer, 2001), 17/365.

¹⁴⁰ et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân*, 17/369.

engellilerin toplumdan soyutlanmadan, aksine toplumla bütünleşerek yaşamalarını sağlamıştır.

İslam dini, hastaları ziyaret etmeyi önemle tavsiye etmiş ve bu davranışın büyük sevap kazandıracağını müjdelemiştir. Peygamber Efendimiz bizzat hastaları ziyaret etmiş, onlar için dua etmiş ve moral vermiştir. Bu ziyaretler, sadece fiziksel hastalıkları olanlarla sınırlı olmayıp, her türlü engellilik durumunu da kapsamaktadır. Bu hususta birçok hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

حق المسلم على المسلم خمس وفي رواية خمس تجب للمسلم على أخيه : رد السلام وتشميت العاطس وإجابة

الدعوة وزيارة المريض واتباع الجنائز

– “Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkı beştir.” Bir rivayette: “Müslümanın Müslüman kardeşi üzerindeki beş hak farzdır: Selamı almak, aksırana ‘yerhamükellah’ demek, davete icabet etmek, hastayı ziyaret etmek ve cenazeye katılmak.”¹⁴¹

من عاد مريضا أو زار أخا له في الله ناداه مناد أن طبت وطاب ممشاك وتبوأت من الجنة منزلا

“Kim bir hastayı ziyaret eder veya Allah için bir kardeşini görmeye giderse, bir münadi şöyle seslenir: ‘Ne güzel bir yolculuk yaptın, cennet yurdunda bir menzil hazırladın.’”¹⁴²

إن المسلم إذا عاد أخاه المسلم لم يزل في خرفة الجنة حتى يرجع

“Bir Müslüman, hasta kardeşini ziyaret ettiğinde, dönene kadar cennetin meyvelerini devşirir.”¹⁴³

Bazı âlimler, hasta ziyareti konusunun farz olduğunu savunmuştur. Nitekim İmam Buhârî, “Hastayı Ziyaret Etmenin Vacip Oluşu” başlıklı bir bölüm açmış ve bu başlık altında, hasta ziyaretinin vücubiyetini ifade eden hadisleri toplamıştır. İbn Hacer el-

¹⁴¹ el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “Bâbü’l-Cenâ’iz”, 1248; Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “Kitâbü’s-Selâm”, 2162 (lafız el-Buhârî ve’n-Nesâî’ye aittir); Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, “Kitâbü’l-Edeb”, 5030; en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Kitâbü ‘ameli’l-yevmi ve’l-leyle”, 9978.

¹⁴² et-Tirmizî, *Sunenu’t-Tirmizî*, “Ebvâbü’l-birri ve’s-sıla” 2008; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, “Kitâbü’l-Cenâ’iz”, 1443.

¹⁴³ Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-birri ve’s-sıla” 2568; et-Tirmizî, *Sunenu’t-Tirmizî* “Ebvâbü’l-Cenâ’iz”, 967; İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce* “Kitâbü’l-Cenâ’iz”, 1442.

Askalânî, Fethu'l-Bârî'de şöyle der: “Bu başlık, hastayı ziyaret etmenin emredildiği ve bazı rivayetlerde açıkça farz kılındığı anlamına gelir.”¹⁴⁴

İslam'ın otizmlili bireylere ve diğer engellilere bakışı, toplumda sıkça rastlanan “onlar yük ve tüketici bireylerdir” şeklindeki yanlış anlayıştan tamamen farklıdır. İslam, onların varlığını bir rahmet, bereket ve zafer vesilesi olarak görür. Allah'ın kullarına merhametinin bir vesilesi olarak, onlarla birlikte olunması, yardım edilmesi ve onların dualarına ortak olunması teşvik edilmiştir.

Nasıl ki fakirin varlığı, zenginin nefsinin terbiye etmesi ve malını arındırması için bir vesile ise; engellilerin varlığı da toplumda iyilikte yarışmanın ve merhametin artmasının bir sebebidir. Fakirin zengine olan ihtiyacından daha fazla, zenginin fakire ihtiyacı vardır; çünkü fakir olmasa, zenginin malı temizlenmez, nefsi arınmaz. Aynı şekilde, engelli bireyler toplumda bir rahmet kapısıdır. Onlar sayesinde insanlar iyilik yapma fırsatı bulur, dua alır, Allah'a yakınlaşır. Nitekim Peygamber Efendimiz bir kudsi hadiste Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu ifade etmiştir:

ابغوني في ضعفائكم فإنما ترزقون وتنصرون بضعفائكم

*“Zayıflarınızda beni arayın. Zira siz zayıflarınız sayesinde rızıklandırılıyor ve zafere ulaştırılıyorsunuz.”*¹⁴⁵

Bu büyük nimet ve rahmet, ancak engelliler evlerine kapatıldığında ya da otizmlili bireyler sadece kendi benzerleriyle bir merkeze hapsedildiğinde kaybedilir. Onların topluma karışmasına engel olunması hem onlar hem de toplum için bir haksızlıktır ve yeryüzünde bir tür bozgunculuktur.¹⁴⁶

Dolayısıyla, İslam toplumu, otizmlili bireyleri topluma kazandırmak konusunda en yetkin ve sorumluluk sahibi toplumdur. Zira İslam'ın öğretileri, merhamet, yardımlaşma

¹⁴⁴Ahmed b. 'Alî b. Hacer, *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1390/1970), 10/122.

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, “Kitâbü'l-Cihâd”, 2594; et-Tirmizî, *Sunenu't-et-Tirmizî*, “Ebvâbü'l-Cihâd”, 1702 (Hadîs hasen sahih); en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Kitâbü'l-Cihâd”, 4373; İmâm Ahmed, *el-Müsned*, 21731, 36/60.

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, “Kitâbü'l-Cihâd”, 2594; et-Tirmizî, *Sunenu't-et-Tirmizî*, “Ebvâbü'l-Cihâd”, 1702 (Hadîs hasen sahihtir); en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Kitâbü'l-Cihâd”, 4373; İmâm Ahmed, *el-Müsned*, 21731, 36; Yûsuf, *el-Müşevvik*, 12.

ve bu özel grubun ihtiyaçlarını karşılamak üzere uygun bir ortam oluşturmayı emretmektedir.

2.4.3.3. Kabul Edilme ve Etme Hakkı

Otizmlili bireylerin, farklılıklarına rağmen toplumun bir parçası olarak görülme ve değer verilme hakkıdır. Bu, onların sosyal çevrelerinde, eğitim kurumlarında ve iş yerlerinde dışlanmama, ayrımcılığa uğramama ve saygı görme hakkını içerir. Toplumun otizmi bir eksiklik değil, insan çeşitliliğinin bir parçası olarak görmesi ve otizmlili bireylere karşı olumlu bir tutum geliştirmesi önemlidir.

2.4.3.3.1. Kabul Kavramı ve Önemi

Kabul, otizmlili bireyin olduğu gibi benimsenmesi, farklılıklarının, zayıf ve güçlü yönlerinin tanınması ve onun her şeyden önce bir insan ve çocuk olarak kabul edilmesidir. Her çocuğun, ebeveynleri tarafından kabul edilme hakkı vardır. Çünkü kabul edildiğini hissetmek, çocuğun psikolojik olarak dengeli gelişimi ve sağlıklı bir özgüven inşası açısından temel bir ihtiyaçtır. Kabul, çocuğun benliğini inşa etmesine ve psikolojik-sosyal rahatsızlıklara karşı dirençli bir birey olmasına katkı sağlar.

Çocuğun kabulü, belli başarılarla veya belirli fiziksel özelliklerle sınırlı olmamalıdır. Ebeveynlerin çocuklarını sadece kendi evlatları olduğu için sevmeleri ve saygı duymaları gerekir. Çocuğun reddedilmesi, sevgi ihtiyacının çökmesine neden olur. Bu da çocukta, kendisinin sevilmediği ve istenmediği hissinin yerleşmesine yol açar. Bu durumda çocuk, davranışla kişiliği ayırt edemez hâle gelir ve psikolojik olarak dengesiz bir birey olabilir.

Aklı başında bir anne, çocuğunun psikolojisini yıkımdan koruyan annedir. Bu, baba için de geçerlidir. Ebeveynlerin çocuklarını anlayışla karşılaması ve farklılıklarını kabul etmesi, onların dengeli ve toplumda etkin bireyler olmalarını sağlar.

Tarihte bunun birçok örneği vardır. Mesela: Muhammed b. ‘Abdirrahmân el-Evkaş, vücudunun içine gömülmüş gibi duran bir boynu ve dışa çıkık omuzlarıyla dikkat çeken biriydi. Annesi ona şöyle dedi: “Oğlum, bir topluluğa girersen mutlaka alay edilen kişi olursun. Bu yüzden ilim tahsil et, çünkü ilim seni yükseltir.” Muhammed annesinin

tavsiyesine uydu ve Mekke kadılığı görevini yirmi yıl boyunca yürüttü. Huzuruna çıkan davalılar, titreyerek onun karşısına geçirdi.¹⁴⁷

Otizm teşhisinin ebeveyn üzerindeki etkisini anlamadan, kabul sürecine ulaşmak veya çocuğun reddedilme nedenlerini açıklamak mümkün değildir. Otizmlili bir çocuğun doğumu, tüm aile bireylerini etkiler. En çok etkilenenler ise ebeveynlerdir. Onlar, psikolojik ve sosyal baskılara maruz kalmakta ve sürekli değişen sağlık sorunlarıyla uğraşmaktadır.

Ebeveynler genellikle bir dizi duygusal evreden geçer. Bunlar arasında şok, inkâr, öfke, suçluluk hissi ve nihayetinde uyum sağlama ve kabullenme aşamaları vardır. Bazı aileler çocuğun farklılığını inkâr eder, durumu reddeder veya yanlış teşhis olduğuna inanır.¹⁴⁸ Bu da erken müdahale fırsatlarını zayıflatır.

Zamanla bazı ebeveynler bu süreci aşar ve çocuğun durumunu daha sağlıklı biçimde kavramaya başlar. Böylece çocuklarının ihtiyaçlarını daha iyi karşılar ve gelişimlerini desteklemeye odaklanırlar. Bu nedenle otizmlili birey için en önemli tedavi, onun farklılığının anlaşılması ve kabulüdür. Ayrıca bu bireylerin sağlıklı çocuklarla bir arada tutulması, izole edilmemesi çok büyük önem taşır.

Otizmlili bir çocuk, duygularını ifade etmekte zorlansa da duygusuz değildir. Aksine, oldukça derin hislere sahiptir. Aile, çocuğunu ne kadar iyi anlar ve desteklerse, toplumla entegrasyonu o kadar başarılı olur.

Devletin ve İlgili Kurumların Sorumluluğu bu konuda vardır. Otizmlili çocuğun ebeveynlerinin kabul ve kabullenme aşamasına ulaşabilmeleri için devletin ve ilgili kurumların ebeveynleri destekleyen merkezler kurması gerekmektedir. Bu merkezler, anne-babanın psikolojik ve zihinsel sağlığını desteklemeyi amaçlayan eğitim ve rehberlik hizmetleri sunmalıdır.

Otizmlili çocuğa sahip tecrübesiz ebeveynlere, çocuklarının durumu ve davranışları hakkında bilgi verilmeli; tanı sonrası geçirdikleri zorlu dönemi atlatalmaları için psikolojik

¹⁴⁷ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefekkih*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Garâzî, (Suudi Arabistan: Dâru Ibnü'l-Cevzî, 2. bs., 1421/2000), 1/140.

¹⁴⁸ Otizm veya benzeri engellerle doğan bir çocuğun varlığı, ebeveynlerin benlik algıları için ciddi bir tehdit oluşturduğundan, çoğu zaman bu durumu küçümseyerek inkâr etme yoluna gittikleri görülmektedir.

destek sağlanmalıdır. Bu hizmetler, üzüntü ve öfke gibi duygusal evrelerin aşılmasını kolaylaştırarak, ebeveynleri kabul aşamasına ulaştırabilir.

Devlet, bu bağlamda; toplumla uyum içinde yaşayabilen otizmlili bireyler yetiştirmek için, ebeveynlere destek olacak alanlar ve programlar oluşturmali, ebeveynleri çocuğun davranışlarıyla baş etme yolları konusunda eğitmelidir. Ayrıca aileler, çocuklarını toplumdan saklamamaları gerektiğini öğrenmeli ve başka ailelerin tecrübelerinden faydalanmalıdır. Çocuğun güçlü yönlerini keşfetmek ve bu yönleri desteklemek, kabul sürecinin bir parçasıdır. Ancak ebeveynlerin bu süreci geciktirmeleri, çocuğun durumunun kötüleşmesine neden olabilir. Çünkü geç başlanan tedavi, istenilen sonuçları vermeyebilir.

2.4.3.3.2. Otizmi Kabullenmede İslamî İlkeler

Otizm tanısı konan bir çocuğun ebeveynlerinin ilk etapta yaşadıkları üzüntü ve şaşkınlık son derece doğaldır. Sünnette, üzüntünün –Allah’ın kaderine itiraz içermediği sürece– sevaba vesile olabileceği bildirilmiştir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

ما يصيب المسلم من نصب ولا وصب ولا هم ولا حزن ولا أذى ولا غم حتى الشوكة يشاكها إلا كفر الله بها من خطاياها

*"Müslüman bir kimseye isabet eden yorgunluk, hastalık, keder, üzüntü, eziyet ve sıkıntı –hatta onu diken dahi acıtsa– Allah onun bu sebeple günahlarını bağışlar."*¹⁴⁹

Bu hadis, dünya sıkıntılarının –ister fiziksel ister psikolojik olsun– müminin günahlarının affına vesile olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İmam Buhârî bu hadis için *"Hastalıkların keffareti"* başlığını kullanmıştır. İmam el-Karâfî ise, musibetlerin günahlar için kefareti olduğunu, eğer bu musibetlere rıza da eşlik ederse bunun sevabının daha büyük olacağını ifade etmiştir.¹⁵⁰

Bununla birlikte, üzüntünün sürekli hale gelmesine ve kişiyi umutsuzluğa sürüklemesine izin verilmemelidir.¹⁵¹ Ailelerin yaşadıkları bu duyguları aşmaları ve

¹⁴⁹ el-Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, "Kitâbü't-Tıbb", 5642; Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbü'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb", 2573; et-Tirmizî, *es-Sünen*, "Ebvâbü'l-Cenâiz", 966 (Lafız Buhârî'nindir)

¹⁵⁰ Hamze Muhammed Kâsım, *Menâru'l-Kârî Şerhu Muhtasari Sahîhi'l-Buhârî*, (Şam: Dâru'l-Beyân-Tâif, Mektebetü'l-Müeyyed, 1990), 5/196.

¹⁵¹ Nebî (s.a.v.) birçok durumda üzüntüden Allah'a sığınmıştır; zira bu hâlin devamı kişinin kadere rızasını kaybetmesine ve hayattan ümitsizliğe düşmesine yol açar.

Allah'ın takdirine rıza göstererek yeni bir bakış açısı geliştirmeleri gerekir. Çünkü otizm, insanın müdahalesi dışında gerçekleşen ilahî bir takdirdir ve kadere iman etmek imanın esaslarındandır.¹⁵² Yüce Allah şöyle buyurur: سورة البلد, لقد خلقنا الإنسان في كبد, *Andolsun, biz insanı zorluk içinde yarattık.*"¹⁵³

Dünya hayatındaki musibetler, Allah'ın kullarını denemek için koyduğu bir sünnettir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: ألم, أحسب الناس أن يتركوا أن يقولوا آمنا وهم لا يفتنون, ولقد فتنا الذين من قبلهم فليعلمن الله الذين صدقوا وليعلمن الكاذبين *‘İnsanlar, sadece ‘inandık’ demekle bırakılacaklarını ve imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar?’*"¹⁵⁴

Ayrıca, hadis-i şeriflerde de belirtildiği üzere, büyük musibetler büyük mükâfatların habercisidir. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: إن عظم الجزاء مع عظم البلاء *"En büyük belâ, en büyük mükâfatı gerektirir. Allah bir toplumu severse onları belâ ile imtihan eder. Kim bu belaya razı olursa Allah da ondan razı olur; kim öfke gösterirse o da gazaba uğrar."*¹⁵⁵

Dolayısıyla, musibetler mümin için bir imtihan ve aynı zamanda Allah'ın sevgisinin işareti olabilir. Zira sevilen bir kimseye, zor da olsa şifa veren bir ilacı vermek misali bir yaklaşım söz konusudur. Belki de otizmlili bir çocuk, anne babasına dünya hayatında saadet ve ahirette kurtuluş vesilesi olacaktır. Zira her kaderin arkasında bir hikmet vardır. Kur'an'da şöyle buyrulur: وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم وعسى أن تحبوا شيئا وهو شر لكم والله يعلم وأنتم لا تعلمون. *"Sizin hoşlanmadığınız bir şey, hakkınızda hayırlı olabilir; sevdiğiniz bir şey de sizin için şer olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."*¹⁵⁶

Tüm bu sıkıntılar ancak sabırla aşılabılır. Zira sabreden kimseler Allah'ın yardımına mazhar olur: واصبروا إن الله مع الصابرين *"Sabredin! Şüphesiz Allah sabredenlerle"*

¹⁵² Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedevî, (Beyrut: Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, 1998), 3/644.

¹⁵³ Beled, 90/4.

¹⁵⁴ Ankebût, 29/2.

¹⁵⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, "Ebvâbü'z-Zühd", 2396; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Kitâbü'l-Fiten", 4031.

¹⁵⁶ Bakara, 2/216.

beraberdır." ¹⁵⁷ Ayrıca sabır, Allah'ın sevgisini ve rahmetini kazandırır: ولنبلونكم بشيء من الخوف والجوع ونقص من الأموال والأنفس والثمرات وبشر الصابرين. الذين إذا أصابتهم مصيبة قالوا إنا لله وإنا إليه راجعون "Biz sizi biraz korku, açlık ve mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele!" ¹⁵⁸

Hasan el-Basrî şöyle der: "Başınıza gelen belalardan hoşnutsuzluk duymayın. Zira bazen hoşlanmadığınız bir şey kurtuluşunuz, sevdiğiniz bir şey de helâkiniz olabilir." ¹⁵⁹

Yine Fazl b. Sehl'in bir rahatsızlıktan kurtulduğunda söylediği şu söz dikkate değerdir: "Hastalıklar, günahların silinmesi, sabrın sevabı, gafletten uyanış, sağlık nimetine şükür, sevap kazanma ve sadakaya teşvik için bir fırsattır." ¹⁶⁰

Bu bağlamda, otizmlı bir çocuğa sahip olan ebeveynler, ümitsizliğe kapılmadan akıl ve iman çerçevesinde destek aramalı, çocuğun ve ailenin menfaatini gözeterek erken yaşta eğitim ve rehabilitasyon sürecini başlatmalıdır. Çünkü otizmlı bir çocuğun gelişiminde en belirleyici unsur, ailenin otizmi kabullenme süresidir. Bu süreç ne kadar kısa sürerse, çocuğun gelişimi ve topluma uyumu o kadar başarılı olur. Aksi halde, uzun süreli inkâr ve kabullenememe çocuğun ilerlemesini yavaşlatır ve tedaviye dirençli hale getirir.

2.4.3.4. Otizmlı Bireyin Toplumdan İzole Edilmesinin Hükümü

Bazı ebeveynler, uzun süre çocuğunun otizmlı olduğunu inkâr etmekte, çocuğu evden çıkarmamakta ve insanlarla, hatta akrabalarla bile görüşmesini engellemektedir. Evlerine bir misafir geldiğinde çocuğu bir odaya kapatmakta ve misafir gidene kadar orada kalmasını sağlamaktadırlar. Bu davranışın başlıca nedeni, anne ve babanın inkârı veya utanma duygusudur. Ancak bu sorumluluğun bir kısmı da topluma aittir; çünkü toplumsal alanda otizme ve benzeri engellere karşı hâlâ olumsuz bir bakış açısı hâkimdir. Bazı aileler, çocuklarını sosyal statülerine uygun düşmeyen bir "ayıp" olarak görmektedir. Bunun yanında, toplumda erken yaşta rehabilitasyonun önemine dair yeterli

¹⁵⁷ Enfâl, 8/46.

¹⁵⁸ Bakara, 2/155-157.

¹⁵⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifâu'l-Alîl fî Mesâilî'l-Kazâ ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl* (Riyad: Dâru Atââtî'l-İlm, 2. bs., 2019), 1/117.

¹⁶⁰ Muhsin b. Ali b. Muhammed Tenûhî, *el-Ferec ba'de's-Şidde*, (Beyrut: Dâr Sâdır, 1987, by.), 1/69.

bilinç ve sağlık eğitimi eksikliği de aileleri çocuklarını izole etmeye yönlendirmektedir. Ayrıca çocuğun otizme bağlı davranışlarından dolayı utanma ve başkalarının tepkisinden çekinme gibi sebepler de aileleri bu tutuma sevk edebilir.¹⁶¹

Ancak bu tür gerekçelerle otizmlı bireyin toplumdan izole edilmesi, evde hapsedilmesi ve insanlarla temasının engellenmesi caiz değildir. Bu tutumun günahı öncelikle ebeveynlere, ardından da topluma aittir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *من الشر أن يحقر أخاه المسلم "Bir Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter."*¹⁶²

Bu hadis, Müslüman kardeşini küçümsemeyi ve aşağılamayı kesin şekilde yasaklamaktadır. Böyle bir tutum, öncelikle engelli bireyin ailesini ve yakınlarını derinden yaralamaktadır. İslam, her bireye –ister sağlıklı ister otizmlı olsun– onur, özgürlük ve eşitlik hakkı tanımıştır. Otizmlı bireye karşı toplumun bakışı, yapıcı ve destekleyici olmalı; onun yetersizliklerini ve engellerini ortadan kaldırmaya yönelik olmalıdır. Otizmlı bireyin kendisini toplumun bir parçası gibi hissetmesi, ailesinin de dışlanma ve mahrumiyet duygularından kurtulması açısından büyük önem taşır. Bu bireyler hiçbir şekilde haklarından mahrum bırakılmamalı, eğitim ve gelişimlerine katkı sağlanmalıdır.

Toplum, engelli bireylere hizmet etmeyi bir dinî görev, sosyal hak ve insani zorunluluk olarak kabul etmelidir. Engelli bireylere yönelik toplumsal bakışın düzeltilmesi, ailelerin çocuklarını toplumla kaynaştırmalarını kolaylaştırır ve onları izole etmelerine engel olur. Çünkü aile bilir ki, çocuğu dışarı çıktığında ona şefkatli bir el, cesaret verici bir gülümseme ve merhametli bir kalp uzanacaktır. Bu da toplumun ve devletin, otizmle ilgili tüm kurumlarıyla yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur.

Ebeveynler ayrıca şunu bilmelidir ki, otizmlı çocuğun izole edilmesinin birçok olumsuz sonucu vardır: Toplumla arasında psikolojik duvarlar oluşur, toplumdan

¹⁶¹ Uğur Yassıbaş, Candan Hasret Şahin, Ömer Faruk Toprak, “Çocukları Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Ailelerin Yaşam Deneyimlerine Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi: Meta-Sentez Çalışması”, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 2019, 86-113.

¹⁶² Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “Kitâbu’l-Birr ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 2564; İbn Mâce, *Sünen*, “Kitâbu’z-Zühd”, 4213 (Lafız ona aittir); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8104, 13/467.

kopukluk hissi artar, içe kapanma eğilimi yoğunlaşır, eğer varsa dil becerisi geriler, beceri edinimi azalır ve daha birçok zarar ortaya çıkar.

2.5. Otizmli Bireylerin Eğitim Hakkı

Eğitim Hakkı: Her bireyin temel hakkı olan eğitim, cinsiyet, engel ve otizm dahil olmak üzere hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkese sağlanmalıdır.

2.5.1. İslam’da Eğitimin Yeri

İslam dini, bireyin sahip olduğu imkânlar ölçüsünde ilim ve kültür edinme hakkını güvence altına almış ve kişinin dinî ve dünyevî işlerini bilmesi için gerekli olan ilmi öğrenmeyi farz kılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İlim talep etmek her Müslümana farzdır."*¹⁶³

Allah da pek çok ayette ilme ve âlimlere övgüde bulunarak İslam’daki ilmin üstün konumunu vurgulamıştır. Yüce Allah şöyle buyurur:

*"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"*¹⁶⁴ Yine şöyle buyurur: *"İnما يخشى الله من عباده العلماء"*¹⁶⁵ *"Allah’tan, kulları içinde ancak âlimler korkar."*¹⁶⁶

Bu ayetler, ilim ve kültürün İslam toplumunun sahip olması gereken en temel hedeflerden biri olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Kur’an’ın ilk nazil olan ayetleri bu gerçeği açıkça ortaya koymaktadır: *اقرأ باسم ربك الذي خلق. خلق الإنسان من علق. اقرأ وربك الأكرم.*

"Oku! Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alaktan

¹⁶³ İbn Mâce, *Sünen*, “Kitâbu’l-İmân ve Fezâilu’s-Sahâbe ve’l-İlm”, 224; Şeyh Muhammed Fuâd Abdülbâkî bu hadis hakkında şöyle demiştir: *Zevâid’de isnadî zayıftır*. Süyûtî şöyle demektedir: “Şeyh Muhyiddin Nevevî’ye bu hadis sorulduğunda ‘Bu hadis sened yönünden zayıftır; ancak mânâ yönünden doğrudur’ demiştir.” Talebesi Cemâlüddin ez-Zehebî ise bu hadis hakkında şöyle demiştir: “Bu hadis, hasen derecesine ulaşan çeşitli yollardan rivayet edilmiştir.” Süyûtî şöyle devam eder: “Ben bu hadisin elli farklı tarikini gördüm ve hepsini bir risalede toplamış bulunuyorum.” Bkz: Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 242.

¹⁶⁴ Zümer, 39/9.

¹⁶⁵ Dr. Ali Abdülvahid Vafi, *Hukuku’l-İnsan fi’l-İslam*, (Kahire Matba‘at Nehdat, ts.), 18.

¹⁶⁶ Fâtır, 35/28.

*yarattı. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, kalemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretmiştir."*¹⁶⁷

Bu ayetler, insan aklının cehalet karanlığından bilgi ve ilim nuruna çıkarılması gerektiğine açık bir davettir. Bu da İslam'ın en belirgin özelliklerinden biri olan bilgi ve terbiye temelli bir sistem olduğunun göstergesidir.

Nasıl ki insan bedenî hayatını sürdürebilmek için yiyeceğe ihtiyaç duyuyorsa, aynı şekilde akıl ve ruh da bilgiye ve eğitime muhtaçtır. Böylece birey hem haklarını hem de sorumluluklarını öğrenir ve yeteneklerini geliştirir.

Çocukların eğitimi, büyüklerin üzerine düşen zorunlu bir görevdir. Bu görevi devlet, ilgili kurumları aracılığıyla yerine getirir. Bu konuda sağlıklı ya da hasta, engelli ya da otizmli bireyler arasında hiçbir ayırım yapılamaz; herkes bilgi ve eğitimi alma hakkına sahiptir.¹⁶⁸

Kur'an ve Sünnet'e göz atıldığında, insanın bu evrende kendisine tahsis edilen araçları kullanması yönünde sürekli teşvik edildiği görülür. Eğitim, her bireyin sahip olması gereken temel haklardan biridir ve bu hak engelli ya da engelsiz tüm bireyleri kapsar.

Nitekim Kur'an-ı Kerim, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren engelli bireylerin de kendi durumlarına uygun şekilde eğitim alma haklarını tanımıştır. Bu bağlamda, Abese Suresi, engelli bireylerin eğitim hakkına dikkat çeken en önemli surelerden biridir.

Rivayete göre, Abdullah b. Ümm-i Mektûm, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelerek ondan kendisine Kur'an'dan öğretmesini istemiştir. O esnada Peygamber Efendimiz, Kureyş'in ileri gelenlerini İslam'a davet etmekle meşguldü ve bu davet sonucunda onların hidayete ermesiyle başkalarının da İslam'a girmesini umuyordu. Abdullah b. Ümm-i Mektûm ise bu meşguliyeti bilmediğinden sözünü birkaç kez tekrarlamış, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) ondan yüz çevirmiş ve kaşlarını çatmıştı. Bu olay üzerine Abese Suresi nazil oldu ve şu ayet indirildi:

*"Kendisine o âmâ geldi diye yüzünü ekşitti ve döndü."*¹⁶⁹

¹⁶⁷ Alak, 96/1-5.

¹⁶⁸ el-Ğâmidî, *Hukuku'l-İnsan fi el-İslam*, 115.

¹⁶⁹ Abese, 80/1-2.

Bu ayet sonrasında, Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah b. Ümm-i Mektûm'u çokça taltif eder, onunla karşılaştığında *"Rabbimin beni kendisi hakkında uyardığı kişiye merhaba!"* derdi ve ona *"Bir ihtiyacın var mı?"* diye sorardı. Ayrıca Abdullah b. Ümm-i Mektûm'u Medine'ye iki kez vali olarak vekil tayin ettiği de rivayet edilmiştir.

Ayrıca ayette "âmâ" ifadesinin özellikle vurgulanması, onun durumu nedeniyle Hz. Peygamber'in konuşmasını bölmesini mazur gösterdiği gibi, kendisine karşı yumuşak davranılmasının ve ona şefkat gösterilmesinin gerekliliğini de ifade eder.¹⁷⁰

2.5.2. Otizmlî Bireyin Eğitim Alabilme İmkânı

Otizmlî bireyler öğrenme yetisine sahiptir ve eğitimlerini sürdürebilirler; ancak bu, tipik gelişim gösteren çocukların eğitiminden farklı yöntemler gerektirir. Otizmlî bir çocuğun eğitimi, zekâ düzeyine ve sahip olduğu bozukluğun doğasına uygun özel bir eğitim yöntemi gerektirir. Elde edilen sonuçlar her zaman ideal olmayabilir, tıpkı diğer çocuklarda olduğu gibi. Ancak şartlar ve zorluklar ne olursa olsun otizmlî çocukların gelişim göstermeleri mümkündür.

Otizmlî çocuklar; uzman bir eğitim kadrosuna, eğitim programlarının bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanmasına ve öğrenme ortamlarının yeniden düzenlenmesine ihtiyaç duyarlar. Bu da ihtiyaçlarına uygun eğitim ortamlarının kurulmasını, okul müfredatında değişiklikler yapılmasını ve öğrenme sürecine yardımcı araç-gereçlerin sağlanmasını gerektirir.

Aile ile uzman öğretmenler arasında kurulacak iş birliği, bireyselleştirilmiş eğitim programlarının hazırlanması ve davranış geliştirme planlarının uygulanması açısından büyük önem arz eder. Çünkü her otizmlî çocuk kendine has özelliklere sahiptir; birine uygun olan program, başka birine doğrudan uygulanamaz. Bu nedenle her öğrenci için hazırlanacak eğitim planı, yalnızca ona özgü olmalı; içeriğindeki her alıştırma, örnek ve yönlendirme bireysel olarak şekillendirilmelidir. Genel uygulamalar birebir geçerli olamayacağı için uyarlama yapılması zorunludur.

¹⁷⁰ Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebû's-Suûd el-'Imâdî, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî), 9/107.

2.5.3. Otizmlı Çocuklar İçin Eğitim Türleri

Otizmlı ocuklar için eğitim, iki ana kategoriye ayrılır:

1. Kaynaştırma Eğitimi (Bütünleştirme Eğitimi): Eğer otizm durumu hafifse ve davranışsal sorunlar sınırlıysa, ocuk normal gelişim gösteren akranlarıyla aynı sınıfta eğitime dâhil edilebilir. Ancak bu durumda, çocuğun özel iletişim ihtiyaçlarına uygun yöntemler kullanılmalı ve müfredat, durumuna göre uyarlanmalıdır.

2. Özel Eğitim: Eğer ocuk kaynaştırma eğitimine uygun değilse, genel okullarda yer alan otizm sınıflarına veya yalnızca otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara hizmet vermek amacıyla hazırlanmış özel okullara yerleştirilebilir. Bu kurumlar, otizmlı bireylerin eğitimi, rehabilitasyonu ve gerekli yaşam becerilerinin kazandırılması amacıyla özel olarak tasarlanmış ortamlardır.

Otizmlı ocuklar okula devam edebilirler; ancak bunun gerçekleşebilmesi için kendilerine özgü yaklaşım, sabit bir günlük rutin ve güven duygusu oluşturan bir ortam gereklidir. Her ocuğun eğitsel ihtiyaçları olmakla birlikte, otizmlı çocukların daha yoğun yönlendirmeye ve ek desteğe ihtiyaç duydukları bir gerçektir. Bu nedenle, otizmlı çocuğun hangi ihtiyaçlara sahip olduğu iyi anlaşılmalı ve nasıl daha verimli öğrenebileceği üzerine ciddi çalışmalar yapılmalıdır.

2.5.4. Uzman Eğitimcilere Duyulan şiddetli İhtiyaç

Otizmlı ocukların eğitimi için, bu alanda uzmanlaşmış ve özel olarak eğitilmiş öğretmenlerin yetiştirilmesi zaruridir. Zira otizm, diğer tüm bozukluklardan tamamen farklı belirtilere ve özelliklere sahiptir. Öğretmenlerin, otizmlı öğrencinin sergileyebileceği davranışlara nasıl müdahale edeceğini bilmesi ve ona bilgiyi nasıl aktaracağını öğrenmesi gerekmektedir. Bu sebeple öğretmenler, otizm spektrum bozukluğunun belirtilerini, bu bozukluğun okul ortamındaki öğrenmeyi, öğretmenle ve sınıf arkadaşlarıyla iletişimi nasıl etkilediğini ayrıntılı olarak öğrenmelidir. Ayrıca, bilimsel olarak başarısı kanıtlanmış stratejileri ve yöntemleri öğrenmeleri gerekir. Bunun yanı sıra, çocuğun gelişimi ve topluma entegrasyonu üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek hatalardan nasıl kaçınılacağı da bilinmelidir.

Otizmlı ocukların iletişim ve sosyal etkileşimde yaşadıkları temel zorlukların yanı sıra, tekrarlayan ve kalıplaşmış davranışlar, duysal ve bilişsel özellikler gibi

belirtiler de öğrenme süreçlerini etkileyebilir. Bu durumlar, çocuğun sosyal ve akademik entegrasyonunu zorlaştırmakta, düzen sağlama, uyum, esneklik ve öğrenme becerilerinde sıkıntılar doğurmaktadır.

Bu nedenle, otizmlı öğrencinin öğretmeni sadece öğretmenlik diplomasına sahip olmakla yetinmemeli, aynı zamanda otizmlı çocukların eğitimi, davranışsal düzenleme ve özel ihtiyaçlarının anlaşılması konusunda da bilgi ve deneyim sahibi olmalıdır.

Otizmlı çocukların eğitimi, onların bireysel ihtiyaçlarına uygun özel stratejiler ve öğretim planları gerektirir. Bu bağlamda öğretmenlerin şu yöntem ve araçlara başvurusu önem arz eder:

1. Çocuğun becerilerinin değerlendirilmesi: Öğrencinin mevcut düzeyini ve bireysel yeteneklerini belirlemek için çeşitli değerlendirme araçları kullanılır. Oyun temelli öğrenme teknikleri, eğlenceli etkinliklerin akademik içeriklerle bütünleştirilmesini sağlar.
2. Ödül ve teşvik kullanımı: Pozitif pekiştirme, etkili bir eğitim yöntemidir. Çocuğun sevdiği ödüller kullanılarak istenen davranışlar güçlendirilir; bu, otizmlı öğrencinin yeni beceriler geliştirmesine ve özgüveninin artmasına katkı sağlar.
3. Görsel öğrenme yöntemlerinin uygulanması: Resimler ve şematik anlatımlar gibi görsel materyallerin kullanımı oldukça etkilidir. Otizmlı çocukların görsel hafızası genellikle güçlü olduğundan, bu yöntemle bilgi daha iyi anlaşılır ve akılda kalır.
4. Sakin ve düzenli bir eğitim ortamı sağlanması: Dikkat dağınıklığına ve odaklanma güçlüğüne yatkın olduklarından, sınıf ortamının düzenli, gürültüsüz ve sade olması öğrenmeyi kolaylaştırır.

Tüm bu gereklilikler, İslam İş birliği Teşkilatı'na bağlı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi'nin aldığı kararla da desteklenmektedir. Bu kararda şu ifadeye yer verilmiştir:

“Engellilerin devlet nezdinde sahip olduğu haklar arasında, kendilerine uygun eğitim alma hakkı da vardır. Bu, en gelişmiş eğitim yöntemlerinin ve araçlarının

sağlanmasını, ayrıca bu çocukların eğitimi ve terbiyesi konusunda uzman öğretmenlerin yetiştirilmesini de kapsar.”¹⁷¹

2.6. Otizmli Bireylerin Çalışma Hakkı

Çalışma hakkı, her bireyin ekonomik olarak kendi geçimini sağlama, topluma katkıda bulunma ve potansiyelini gerçekleştirme hakkıdır. Bu hak, cinsiyet, engellilik durumu veya otizm gibi herhangi bir özelliğe bakılmaksızın tüm bireyler için geçerlidir. Otizmli bireylerin de çalışma hakkına sahip olması, onların toplumda üretken bir şekilde yer almalarını, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarını ve sosyal hayata katılmalarını destekler.

2.6.1. İslam’da Çalışma Hakkı ve Önemi

İslam, her bireye, yeterliliği olan ve meşru sınırlar içinde kalan herhangi bir işi yapma hakkı tanımıştır. Nitekim İslam, bu türden çalışmalarını teşvik etmiş ve meşru işler çerçevesinde olmasını şart koşmuştur. Yüce Allah şöyle buyurur: هو الذي جعل لكم الأرض ذلولا فامشوا في مناكبها وكلوا من رزقه وإليه النشور *“Sizin için yeryüzünü boyun eğen bir hale getiren Odur. Öyleyse onun omuzlarında yürüyün ve Allah’ın rızından yiyin. Sonunda dönüş yalnız onadır.”*¹⁷²

Kur’ân-ı Kerîm, hac ibadetinin edası esnasında ticaretle meşgul olmayı da caiz görmüştür. Şöyle buyrulur: ليس عليكم جناح أن تبتغوا فضلا من ربكم فإذا أفضتم من عرفات فاذكروا الله عند المشعر الحرام واذكروه كما هداكم وإن كنتم من قبله لمن الضالين *“Rabbinizden bir lütuf (geçimlik) istemenizde bir sakınca yoktur. Arafat’tan ayrıldığınızda Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin.”*¹⁷³. Bu ayet, ibadetle birlikte geçim yollarını aramanın caiz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İslamî teşrî‘, her ferdin huzurlu bir geçim ve maddi güvenliğe ulaşmasını hedeflemekte, aynı zamanda insanın fitrî ihtiyaçlarının karşılanmasına önem vermektedir.

¹⁷¹ Mecmaü’l-Fikhi’l-İslâmi ed-Düvelî, *Zihinsel ve Fiziksel Engellilerin Hakları, Fikhî Perspektiften Engelli Hakları*. Karar No: 213 (9/22).

¹⁷² Mülk 67/15.

¹⁷³ Bakara 2/198.

Bu bakımdan çalışmak, sadece bir hak değil, aynı zamanda gücü yeten her birey için bir yükümlülüktür.¹⁷⁴

İslam, engelli bireyleri de toplumun diğer bireyleri gibi değerlendirmiş, onları da iş hayatına dâhil olmaya teşvik etmiştir. Zira onların da geçimlerini sağlamaya ihtiyaçları vardır. Nitekim İslami tarih boyunca âmâ, topal ve diğer fiziksel engellilere çeşitli görevler verilmiş, toplum hayatına aktif şekilde katılmışlardır.

Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v), Abdullah b. Ümmü Mektûm'u Medine'de defalarca naip (yerine vekil) olarak bırakmış,¹⁷⁵ aynı zamanda onu imamlığa da tayin etmiştir.¹⁷⁶ Bunun yanında a'râc (topal) olan Muâz b. Cebel'i kadı ve dâî olarak Yemen'e göndermiştir. O'nun (s.a.v) şu mektubu meşhurdur: *إني بعثت إليكم من خير أهلي وأولي علمهم وأولي دينهم* “Size, ailemin en hayırlılarından, ilim ve din bakımından en üstün olanlarından birini gönderdim.”¹⁷⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v), sahabelerine, aralarında engelli olanlar da dâhil olmak üzere, geçimlerini sağlamaları ve üretken olmaları için bazı araziler tahsis etmiştir. Nitekim Hiz. Abdurrahman b. Avf'a, mescidin arka tarafında Benî Zühre'ye ait olan bir bölgede bir arazi vermiştir. Bu bölgede, sulanmaya ihtiyaç duymayan küçük hurma ağaçları (el-Huş) bulunmaktaydı. Hiz. Abdurrahman, bu evde Peygamber Efendimizin (s.a.v) misafirlerini ağırlar ve onları burada konuk ederdi.¹⁷⁸

Hiz. Abdurrahman şöyle demiştir: “Şahitlik ederim ki, Allah Resûlü (s.a.v) bana ve Ömer b. el-Hattâb'a şu ve şu arazileri verdi.”¹⁷⁹ Hiz. Abdurrahman, Uhud Savaşı'nda yirmi yara almış ve bu yaralardan biri onun bacağına kalıcı bir topallığa neden olmuştur. Ayrıca dişlerinden bazıları düşmüş ve bu da konuşmasında bir zorluğa yol açmıştır. O,

¹⁷⁴ Dr. Ali Abdülvahid Vafî, *Hukukü'l-İnsan fi'l-İslam*, (Kahire: Matba'at Nehdat Misr, ts.), 19.

¹⁷⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, 2. bs. thk: Ahmed el-Birdûnî ve dğr., (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 2/413.

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Kitâbü'l-Harâc ve'l-Fey' ve'l-İmâre”, 2931. el-İmâm Ahmed, *el-Müsned*, 12344, 19/349. el-İmâm Ahmed, *el-Müsned*, no. 13000, 20/307; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, “Kitâbu Salâti't-Tatavvu' ve'l-İmâme, fi İmâmeti'l-a'mâ min rakhasa fih”, no. 6201, 4/314.

¹⁷⁷ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 3/585.

¹⁷⁸ Ali b. Abdullah b. Ahmed es-Semhûdî, *Hulâsatü'l-Vecâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, thk: Muhammed el-Emin el-Cekînî, 2/230.

¹⁷⁹ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk ve Zikru Fadlihâ ve Tesmiyetü Men Hallehâ mine'l-Emâsili ev İctâze binevâhîhâ min Vâridihâ ve Ehlihâ*, (Şam: Dârü'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1995), 35/292.

dili peltek, solak ve topal bir sahabydi (radıyallahu anh). Ancak tüm bu fiziksel engeller onun ticaret yapmasına ve büyük bir ticaret adamı olmasına engel olmamıştır.

Bu rivayetler, otizimli bireylerin de toplumun diğer bireyleri gibi çalışma hakkına sahip olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Zira onların da geçimlerini sağlamak için uygun iş imkânlarına ihtiyaçları vardır. Bu noktada mesleki rehabilitasyon kavramı öne çıkmakta, önemi belirginleşmektedir. Çünkü bir otizimli bireyin herhangi bir mesleği icra edebilmesi, ancak önceden aldığı eğitim ve uygun bir hazırlık süreciyle mümkün olabilir. Bu bağlamda, aşağıda mesleki rehabilitasyonun tanımı ve söz konusu bireyler için taşıdığı önem ele alınacaktır.

2.6.2. Mesleki Rehabilitasyonun Kavramsal Çerçevesi ve Önemi

Mesleki rehabilitasyon, engelli bireylere sunulan, bireyin yetenekleri doğrultusunda bir meslek veya işe yerleştirilmesini amaçlayan özel hizmetlerin bütünüdür.¹⁸⁰ Bu hizmetler; tanılama, yönlendirme, mesleki eğitim, bedenin rehabilitasyonu, yardımcı ekipmanlarla destekleme ve uygun iş alanına entegrasyon gibi unsurları içerir. Otizimli bireylerin mesleki eğitim almaları, kendi yeteneklerine uygun alanlarda beceriler kazanmalarını sağlamak gerekir. Bu da onların iş piyasasında etkin rol almalarına ve topluma katkı sunmalarına imkân tanır.

Bu sebeple mesleki eğitim ve istihdam hizmetlerine büyük önem verilmelidir. Çünkü bu süreçler, otizimli bireyin potansiyelini ortaya çıkararak onu iş yaşamına hazırlamakta ve iş piyasasına sağlıklı biçimde dâhil etmektedir. Ayrıca mesleki eğitim, bireye yeni beceriler kazandırmakta ve toplumsal deneyimlerini zenginleştirmektedir.

Otizimli bireylerin mesleki eğitime teşvik edilmeleri ve uygun kurslara yönlendirilerek işe alıştırma süreçlerine dâhil edilmeleri büyük önem taşır. Bu süreçlerde:

- Bireyin kendi rolü: Otizimli bireyin istekli olması, eğitim sürecine katılım göstermesi ve kararlılıkla devam etmesi gerekir.
- Ailelerin rolü: Aileler, bu süreci desteklemeli, çocuklarına güven duymalı ve onların potansiyeline inanarak motive etmelidir.

¹⁸⁰ es-Seyyid, Abdülaziz ve dğr. *Mu'cemu'l-Kabas el-Hasubi*, (Filistin: Birzeit Üniversitesi).

- Rehabilitasyon merkezlerinin rolü: Mesleki eğitim ve danışmanlık hizmetlerini güçlendirerek bireylere ihtiyaç duydukları desteği sunmalıdır.
- İşverenin rolü: Otizmli bireylere fırsat tanınmalı, sabırlı ve anlayışlı yaklaşmalı, onların işe alışmasına destek olmalıdır.
- Devletin rolü: Otizmli bireylerin istihdam edileceği uygun alanlar oluşturmali, onlara uygun iş pozisyonları tahsis etmeli ve bu hakları koruyan kanunları hayata geçirmelidir.

Mesleki Rehabilitasyonun ve İş Yoluyla Sosyal Entegrasyonun Önemi ve etkisi şöyle özetlenebilir:

1. Otizmli bireyin onur duygusunu güçlendirir ve öz güvenini artırır.
2. Yeni sosyal ilişkiler kurmasına ve toplu etkinliklere katılmasına imkân tanır.
3. Maddi ve manevi bağımsızlık elde etmesine katkı sağlar.
4. Otizmli bireylerin yeteneklerini ve üretkenliğini toplum önünde ispat eder.
5. Yeni beceriler kazanmasına ve karşılaştığı engelleri aşmayı öğrenmesine yardımcı olur.
6. Ailenin çocuğuyla gurur duymasını sağlar; birey, bağımlılıktan üretkenliğe geçiş yapar.
7. Daha kaliteli bir yaşam seviyesine ulaşmasına katkı sağlar.¹⁸¹

2.7. Otizmli Bireyin Oyun Hakkı

Modern dünyada oyun hakkı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan temel bir haktır ve her çocuğun fiziksel, zihinsel, sosyal ve duygusal gelişimi için vazgeçilmezdir. Bu hak, sadece eğlence olarak değil, aynı zamanda öğrenme, yaratıcılık, kendini ifade etme ve başkalarıyla etkileşim kurma aracı olarak da kabul edilir. Oyun, çocukların dünyayı keşfetmelerine, problem çözme becerilerini geliştirmelerine, duygusal olarak rahatlamalarına ve sosyal ilişkiler kurmalarına yardımcı olur. Bu nedenle, her çocuğun yaşına, gelişimine ve yeteneklerine uygun oyunlara erişimi olmalıdır. Bu durum otizmli çocuklar için de geçerlidir.

¹⁸¹ Nesâyim el-Makhavî, *Zevî İttirâb Teyfû't-Tevahhüd*, (Sahifat el-Vatan, 30/03/2021).

2.7.1. Oyun Hakkı ve İslam'daki Önemi

İslam dini, ruhsal boyutla sınırlı kalmayıp kapsamlı ve bütüncül bir yapıya sahip olması bakımından sadece manevî yönlerle değil, beden sağlığına da önem vermiştir. Bu çerçevede bedenin güçlü ve sağlıklı olması için oyun ve bedensel-zeka gelişimini sağlayan etkinlikleri teşvik etmiştir. Oyun, çocuğun temel gelişim ihtiyacıdır ve İslam dini bu hakkı erken dönemlerden itibaren tanımıştır. Çünkü oyun, sadece eğlenceli bir faaliyet değil, aynı zamanda çocuğun gelişimi için zaruri bir ihtiyaçtır. Oyun, çocuğun yeni şeyler öğrenmesine, düşünme ve öğrenme becerilerini, problem çözme yetisini, karar alma becerisini, sosyal ve duygusal ilişkilerini, farklı duygularla başa çıkmayı öğrenmesini sağlar. Ayrıca oyun, çocuğun enerjisini boşaltmasına, rahatlamasına, psikolojik olarak dengeli bir biçimde büyümesine yardımcı olur. Aile içi etkileşimi ve güven duygusunu artırır, sosyal uyumu kolaylaştırır, motor becerilerini geliştirir, davranış kontrolünü sağlar ve hayal gücünü canlandırır.¹⁸²

Çocuğun oyun hakkından mahrum bırakılması psikolojik ve sosyal zararlara yol açar. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, oyunun çocukluk dönemindeki önemine dolaylı biçimde işaret etmiştir. Yûsuf sûresi'nde geçen kardeşlerin, Hz. Yûsuf'u babaları Hz. Yakub'tan oyun oynama bahanesiyle istemeleri bu bağlamda örnek verilir:

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ * أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْنَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ * قَالَ إِنِّي

لَيُخْرِئُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ

*“Dediler ki: Ey babamız! Neden Yusuf'u bize emanet etmiyorsun? Biz ona gerçekten öğüt vericiyiz. Yarın onu bizimle gönder de gezsın, oynasın; biz onu koruruz.”*¹⁸³ Bu ayet, çocukların oyun oynama arzusunu ve bunun yaşa bağlı doğal bir hak olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁴

H. Peygamber (s.a.v), çocukların oyun hakkını bizzat uygulamalarıyla da göstermiştir. Çocuklarla oynamış, onları sevmiş ve şefkat göstermiştir. Nitekim bir gün

¹⁸² Abdurrahman Mengi, “Engelli Bireylerin Gözüyle Özel Eğitim Ve Rehabilitasyon Merkezlerindeki Eğitim Durumlarının İncelenmesi”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/1 (Ocak 2020), 19-33. <https://doi.org/10.33206/mjss.540793.07>.

¹⁸³ Yûsuf, 11-12.

¹⁸⁴ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk: Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 3/224.

Müslümanlar arasında ok atma yarışması yapılırken Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: اِزْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ، فَإِنَّ آبَاءَكُمْ كَانَ رَامِيًا اِزْمُوا، وَأَنَا مَعَ بَنِي قُلَانٍ قَالَ: فَأَمْسَكَ أَحَدُ الْقَرِيقَيْنِ بِأَيْدِيهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اِزْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ “Atın ey İsmail” الله عليه وسلم: ما لَكُمْ لَا تَزْمُونَ. فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نَزْمِي وَأَنْتَ مَعَهُمْ، قَالَ: اِزْمُوا وَأَنَا مَعَكُمْ كُلُّكُمْ oğulları! Çünkü babanız da çok iyi bir okçuydu. Ben falan gruptan yanayım.” Bunun üzerine diğer grup oynamayı bırakınca şöyle dedi: “Neden atmıyorsunuz?” “Ey Allah’ın Resûlü! Sen diğer grubu tutuyorsun.” “Hepiniz atın, ben sizinle birlikteyim.”¹⁸⁵

Ebû Eyyûb el-Ensârî’den (r.a) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: “Resûlullah’ın (s.a.v) yanına girdim, Hasan ve Hüseyin onun yanında oynuyorlardı. ‘Ya Resûlallah! Onları seviyor musun?’ dedim. Resûlullah (s.a.v): وَكَيْفَ لَا أُحِبُّهُمَا وَهِيَ رِيحَانَتَايَ مِنْ وَكَيْفَ لَا أُحِبُّهُمَا وَهِيَ رِيحَانَتَايَ مِنْ ‘Nasıl sevmem? Onlar benim dünyadaki iki reyhanım (gülüm).’”¹⁸⁶

Ömer b. Hattab (r.a), Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in Hz. Peygamber’in omuzlarında olduğunu görünce: نَعَمْ الْفَرَسُ تَحْتَكُمَا “Ne güzel binektir altınızdaki!” deyince Resûlullah (s.a.v): “Ne güzel binici onlar!” cevabını vermiştir.¹⁸⁷

Câbir (r.a) şöyle demiştir: “Resûlullah’a (s.a.v) uğradım. O sırada dört ayak üzerine yürüyordu. Üzerinde Hasan ve Hüseyin vardı. Onlara: نَعَمْ الْجَمَلُ جَمَلَكُمَا، وَنَعَمْ الْعَدْلَانُ “Ne güzel devedir bu!” “Ne güzel yükler sizsiniz!” buyuruyordu.”¹⁸⁸

Peygamber Efendimiz (s.a.v), çocukların oyunlarını birçok ortamda gördüğünde bunu asla yadırgamamış ve engellememiştir. Ya’lâ b. Umeyye el-Sekafî’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) ile birlikte bir davete giderken yolda Hüseyin’i oyun oynarken gördüler. Resûlullah (s.a.v) öne geçti, ellerini açtı. Hüseyin sağa sola kaçışıyor, Peygamber Efendimiz (s.a.v) de onu güldürmeye çalışıyordu. Nihayet onu yakalayınca

¹⁸⁵ Buhârî, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, “Kitâbü Fadli’l-Cihâd ve’s-Siyer”, 2916; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, “Kitâbü’l-Cihâd”, 2815.

¹⁸⁶ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, 2. bs., thk: Hamîd b. Abdülmecîd es-Selefi, (Kahire: Dâr İbn Teymiyye, ts.) 2661, 3/52.

¹⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Matâlibü’l-‘Âliye bi-Zevâidi’l-Mesânidi’s-Semâniyye*, (Suûdî Arabistan, Dârü’l-Âsima, Dârü’l-Gays, 1419), no: 3968, 16/203; Ahmed b. Abdullâh b. Ahmed b. İshâk Ebû Nu‘aym el-İsbehânî, *Fadâilü’l-Hulefâi’r-Râşidîn*, thk: Sâlih Muhammed el-‘Akeyl, (Medine: Dârü’l-Buhârî, 1997), no: 135, 121.

¹⁸⁸ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, no: 2661, 3/52.

bir elini çenesinin altına, diğerini başının arkasına koyarak onu öptü ve şöyle buyurdu: *"Hüseyn bendendir, ben de Hüseyn'denim. Allah Hüseyn'i seveni sevsin. Hüseyn torunlardan bir torundur."*¹⁸⁹

Berâ b. Âzib (r.a) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v) namaz kılıyordu. Bu esnada Hasan ve Hüseyn geldiler ve onun sırtına bindiler. Secdeden başını kaldırdığında elleriyle onları tutar, bazen de yere indirirdi. ”نعم المَطِيَّةُ مَطِيَّتُكُمْ! “ *"Ne güzel binit oldunuz siz!"* buyurdu ve ekledi: ونعم الرَّاكِبَانِ هُمَا، وأبوهما خير منهما *"Ne güzel binicilerdir onlar ve babaları ikisinden de hayırlıdır."*¹⁹⁰

Enes b. Mâlik (r.a) şöyle anlatıyor: Resûlullah (s.a.v), insanların en güzel ahlaklısıydı. Bir gün beni bir iş için gönderdi. “Gitmem” dedim, fakat içimden onun dediğini yapmak istiyordum. Çarşıda oynayan çocukların yanından geçerken bir anda Resûlullah (s.a.v) arkamdan yakaladı. Döndüm, gülümsüyordu. يَا أُنَيْسُ! أَذْهَبْتَ حَيْثُ أَمَرْتُكَ؟ *"Ey Uneys! Sana emrettiğim yere gittin mi?"* dedi. Ben de: نَعَمْ، أَنَا أَذْهَبُ، يَا رَسُولَ اللَّهِ *"Evet, şimdi gidiyorum ya Resûlallah"* dedim. Peygamberimiz, onun çocuklarla oynamasını¹⁹¹ hoş karşılamış ve kızmamıştır.

Oynamaya sadece erkek çocuklara değil, kız çocuklarına da izin verilmiştir. Ancak bu izin, onların yaşına ve uygunluğuna göre sınırlandırılmıştır. Ebû Dâvûd’un sahih bir senetle rivayet ettiğine göre, Âişe (r.a) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v) Tebük veya Huneyn gazasından dönmüştü. Evde bir perde vardı. Rüzgâr perdeyi kaldırıncı, arkasında oyuncak bebeklerim göründü. Resûlullah (s.a.v): *'Bu nedir, ey Âişe?'* diye sordu. Ben de: *'Kızlarım,'* dedim. Onların arasında kanatlı bir at görünce: *'Bu nedir?'* dedi. Ben: *'At,'* dedim. *'Üzerindekiler ne?'* diye sordu. *'Kanatları var,'* dedim. *'Kanatlı*

¹⁸⁹ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Ebvâbü'l-Menâkıb", no: 3775. İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, Kitâbü'l-Mukaddime fi'l-İmân ve Fadli's-Sahâbe ve'l-İlm, no: 144.

¹⁹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, no: 2661, 3/52.

¹⁹¹ Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Kitâbü'l-Fadâil", 2310. Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, "Kitâbü'l-Edeb", 4773.

bir at mı?’ dedi. Ben de: ‘Sen Süleyman’ın kanatlı atları olduğunu duymadın mı?’ dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) güldü, öyle ki dişleri göründü.”¹⁹²

Bir diğer rivayette, Âişe (r.a) şöyle demiştir: "Ben küçükken Resûlullah (s.a.v) yanımdayken bebeklerle oynardım. Arkadaşlarım da benimle birlikte oynardı. Resûlullah içeri girdiğinde utanırlardı. O da onları bana yönlendirir ve benimle oynamalarına izin verirdi.”¹⁹³

Yine Âişe (r.a) şöyle anlatır: "Resûlullah (s.a.v) benimle evlendiğinde altı yaşındaydım. Medine’ye geldiğimizde Benî Hâris b. Hazrec yurdunda konakladık. O sıralarda hastalandım ve saçlarım döküldü. Sonra saçlarım yeniden uzadı. O sırada arkadaşlarımla salıncakta oynuyordum. Annem beni çağırdı, neden çağırdığını anlamadım. Elimden tuttu, eve götürdü. Biraz suyla yüzümü yıkadı. Evde Ensar kadınları vardı. Beni süslediler ve Resûlullah (s.a.v) geldiğinde beni ona teslim ettiler. O gün dokuz yaşındaydım.”¹⁹⁴

Resûlullah’ın (s.a.v) çocuklarla olan oyun muhabbeti son derece dikkat çekicidir. Abdullah b. Ca’fer, çocuklarla birlikte alışveriş oyunu oynarken Resûlullah (s.a.v) onu gördü ve şöyle dua etti: اللهم بارك له في بيعه “Allah senin ticaretine bereket versin.”¹⁹⁵

Enes (r.a) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v) Medine’ye geldiğinde, Habeşliler mızraklarıyla oynayarak onun gelişini kutladılar.”¹⁹⁶

Urve’den, Âişe (r.a) şöyle rivayet eder: "Resûlullah (s.a.v), odamdaki kapının önünde duruyordu. Habeşliler mescidde mızrak oyunları oynuyorlardı. Resûlullah beni pardösüsünün altına aldı ve oyunlarını izlememe izin verdi. Ayakta öyle uzun süre durdu

¹⁹² Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, “Kitâbü ‘Aşreti’n-Nisâ”, 8901.

¹⁹³ Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-Edeb”, 6133. Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “Kitâbü Fedâilî’s-Sahâbe”, 2440. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, “Kitâbü ‘Aşreti’n-Nisâ”, 8998. İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, “Kitâbü’n-Nikâh”, 1982.

¹⁹⁴ el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “Kitâbu Menâkıbi Ashâbi’n-Nebî”, 3884. Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “Kitâbu’n-Nikâh”, 1422. Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, “Kitâbu’l-Edeb”, 4933. İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, “Kitâbu’n-Nikâh”, 1876.

¹⁹⁵ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ Ebû Ya’lâ el-Mavsilî, *Musned Ebî Ya’lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed, (Şam, Dârü’l-Memûn li’t-Türâs, 1984), no: 1467, 3/47.

¹⁹⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, “Kitâbu’l-Edeb”, 4923. Muammer b. Râşid el-Ezdî, *el-Câmi’*, 2. bs., nşr. Meclisü’l-İlmî el-Hindî, (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1983), 10/466.

ki, oyun izlemekten sıkıldığımda ben ayrıldım. Ey yeğenim! Yeni oyunlara düşkün genç bir kızın ilgisini düşün!"¹⁹⁷

2.7.2. Otizmlı Çocukların Oyun Hakkı

Oyun oynama hakkı istisnasız tüm çocukların genel bir hakkı olmasına rağmen, otizmlı çocuklar bu haktan çoğunlukla yararlanamazlar. Çünkü onların çoğu çocukluklarını kendi yaşlarındaki çocuklardan uzakta geçirirler ve ayrıca amaçsızca çok fazla öz uyarım içeren tipik bir şekilde oynarlar. Oyuncakları renk veya türe göre çok düzenli bir şekilde dizerler veya arabaların tekerlekleriyle oynar ve doğru şekilde kullanmadan sadece elle döndürmeyi tekrarlarlar veya bir oyunda ışıklara bakarak zaman geçirirler. Ayrıca yalnız oynamayı tercih ederler, grup oyunlarını reddederler ve kurallarını bilmezler.

Bunun nedeni otizmlı çocuklarda dil becerisinin gelişimi, akranlarının beceri gelişimine benzer şekilde gerçekleşmez ve zamanla bu alandaki aralarındaki fark açılır, bu da onları yalnızlığa iter. Ayrıca sosyal iletişim becerilerinden yoksundurlar ve bu da onları doğru oyun oynama şeklini ve kurallarını öğrenmekten alıkoyar. Temsili oyun gibi bazı oyun türlerinde de büyük zorluk çekerler. Bunun nedeni, otizmlı çocukların düşünceleri akıcı bir şekilde organize etmekte ve düşünceleri başkalarına iletmekte zorlanmalarıdır. Düşünce süreçlerinin esnek olmaması, oyun oynamalarını ve diğer birçok becerilerini engeller.¹⁹⁸

Otizmlı çocukların, doğru şekilde oyun oynamayı anlamak, oyun becerilerini ve kurallarını öğrenmek, diğer çocuklarla oyun oynarken nasıl etkileşim kuracaklarını kavramak için eğitim ve öğretime ihtiyaçları vardır. Bu tür bir öğrenim, özellikle küçük yaşlarda başlatıldığında, onların düşüncelerini daha düzenli hâle getirir, zihinsel dağınıklığı azaltır ve tekrarlayan davranış kalıplarının hafiflemesine katkı sağlar. Aynı zamanda iletişim becerilerinin gelişmesini destekler.

Oyun becerilerinin gelişimi, otizmlı çocuklara başarı ve yeterlilik hissi kazandırır; bu da onların mutluluğunu ve motivasyonunu artırır ve yeni beceriler öğrenmelerine

¹⁹⁷ el-Buhârî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, “Kitâbu'n-Nikâh”, 5181. Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, “Kitâbu Salâti'l-İdeyn”, 892.

¹⁹⁸ Ülkü Pişkin, “Otistik Çocuklarda Oyun” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1(3), 1993, 43-46.

yardımcı olur. Otizmli çocukların oynayacağı oyun türleri, onların bireysel ihtiyaçlarına ve ilgi alanlarına uygun biçimde seçilmelidir. Oyun, sosyal etkileşimi teşvik eden, karşılıklı anlayışı artıran, duyuşal ve motor becerileri geliştiren etkili bir araç olarak kullanılabilir.

Bu bağlamda, otizmli çocuklara oyun yoluyla öğretim yapılması – ki bu yöntem *eğitsel oyun (oyun temelli eğitim)* denir – büyük önem arz eder. Bu yöntem, öğrenme ile eğlenceyi motive edici bir ortamda birleştirerek çocukların dilsel ve iletişimsel becerilerini geliştirir, bilişsel ve sosyal kapasitelerini de artırır.

Eğitici oyunlar, renkler ve sayılar gibi temel kavramların öğretiminden başlayarak, problem çözme ve eleştirel düşünme gibi daha gelişmiş bilişsel becerilere kadar uzanan çeşitli deneyimler sağlayabilir.

2.8. Otizmli Bireylerin Korunma Hakkı

Korunma Hakkı: Her insanın doğuştan sahip olduğu en temel haklardan biridir. Bu hak, bireyin fiziksel ve ruşsal bütünlüğünün güvence altına alınmasını, her türlü tehlikeye, istismara, ihmale ve kötü muameleye karşı korunmasını ifade eder. Korunma hakkı, uluslararası insan hakları belgelerinde ve ulusal yasalarda en üst düzeyde güvence altına alınmıştır.

Otizmli Bireyler ve Korunma Hakkı: Otizmli bireyler de diğer tüm insanlar gibi korunma hakkına sahiptir. Otizmleri nedeniyle bazı ek zorluklar yaşayabilirler:

- İletişim güçlükleri nedeniyle yaşadıkları kötü muameleyi ifade etmekte zorlanabilirler.
- Sosyal etkileşimdeki zorluklar nedeniyle istismar eden kişilerin niyetlerini anlamakta güçlük çekebilirler.
- Değişikliklere karşı hassasiyetleri nedeniyle rutinlerinin bozulması veya alışık olmadıkları durumlar karşısında daha savunmasız olabilirler.

Bu nedenlerle, otizmli bireylerin korunma hakkının sağlanması için özel önlemler alınması gerekebilir. Bu önlemler arasında eğitim, farkındalık yaratma, destek sistemleri oluşturma ve yasal düzenlemeler yer alabilir.

2.8.1. İslam'da Çocuğun Korunma Hakkı

Bu hakkın önemini açıklamak için öncelikle İslam'ın çocuk korumasına verdiği önemi ele almak, ardından bu korumanın boyutlarını ortaya koymak, nihayetinde ise özellikle otizmlili çocuğun neden kapsamlı bir korumaya ihtiyaç duyduğunu ve bu hakkın gerekliliğini açıklamak gerekmektedir.

İslam, çocuğun korunmasına hayatının her aşamasında büyük önem vermiştir; hatta bu önem, çocuk daha anne rahmine düşmeden önce başlar. İslam, iyi bir eş seçimini teşvik ederek, anne-babanın salih olması durumunda çocukların da büyük ihtimalle iyi bir şekilde yetişeceğini belirtmiştir. Ayrıca İslam, çocuğun henüz cenin halindeyken hayatını korumak amacıyla kürtajı haram kılmış, doğumdan sonra da nese, nafaka, güzel isim, emzirme, bakım, iyi terbiye ve eğitim gibi birçok hakkını güvence altına almıştır. Tüm bu haklar, çocuğun sağlıklı ve doğru bir şekilde yetişmesi için konulmuştur.

Çocukların, güven ve huzur duygusuna sahip olmaları, ileride topluma faydalı bireyler olmalarının temel şartıdır. Bu güven ortamı ise, anne-babanın çocuklarına rehberlik etmesi, doğru yola yönlendirmesi, zararlı davranışlardan ve kötü arkadaşlıklardan sakındırması ve iyi örnekler sunmasıyla mümkün olur. Aynı şekilde öğretmen, antrenör gibi çocuğun bakım ve eğitimiyle ilgilenen herkes de koruma sorumluluğunu taşır. Bu koruma görevi ilk olarak anne-babaların, ardından toplumun ve devletin sorumluluğundadır. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

كلکم راع وكلکم مسؤول عن رعيته *“Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz.”*¹⁹⁹ Bir diğer hadisinde şöyle buyurmuştur: ما من عبد يسترعيه الله رعية يموت يوم

يموت وهو غاش لرعيته إلا حرم الله عليه الجنة *“Allah'ın başına bir topluluk idarecisi yaptığı hiç kimse yoktur ki, o kişi halkına karşı ihanet içinde olup da ölmüş olsun, Allah ona cenneti haram kılmasın.”*²⁰⁰ Kurtubî bu hadis hakkında şöyle demiştir: “Bu ifade, başkasını koruma sorumluluğu olan herkesi kapsayan genel bir ifadedir. Peygamberimiz (s.a.v.)’in ‘Hepiniz çobansınız...’ sözüyle de bu vurgulanmıştır. Yani yönetici halkından, baba ailesinden,

¹⁹⁹ el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, “Kitâbü’l-Ahkâm”, 7137; Müslim, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, “Kitâbü’l-Îmâre”, 1829; et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Ebvâbü’l-Cihâd”, 1705; en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Kitâbü ‘İşreti’n-nisâ”, 9128.

²⁰⁰ el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, “Kitâbü’l-Ahkâm” 7149; Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-Îmân”, 142. Lafız Müslim’e aittir.

öğretmen öğrencisinden sorumludur. Koruma, muhafaza ve özen gösterme demektir; ihanet ise bunun zıddıdır. Özetle, sorumlu olduğu kişileri korumamak ve ihmal etmek şiddetle yasaklanmıştır.”²⁰¹

Çocuğu ve çocukluğu korumak, tüm insanlığı korumaktır. Zira psikolojik açıdan sağlıklı ve duygusal olarak dengeli bireylerin yetiştirilmesi, sağlam bir toplumun inşasına katkı sağlar. Bireyin ıslahı, toplumun ıslahıdır. Aynı zamanda çocuğu korumak, onun yaşamını ve kişiliğini korumaktır. Koruma yükümlülüğüne riayet etmemek ise, hayatı yok etmekle eşdeğerdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *من أجل ذلك كتبنا على بني إسرائيل “Bu sebeple İsrailoğulları’na şöyle yazdık: Kim, bir cana kıymamış ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış birini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir insanı kurtarırsa, bütün insanları kurtarmış gibi olur.”*²⁰²

2.8.2. Çocuğun Korunmasının Boyutları

Çocuğun korunması hususu çok boyutlu bir durumdur. Bu nedenle tek açıyla açıklanması doğru olmayacaktır. Bilakis çocuğun fiziksel, zihinsel, psikolojik ve duygusal her türlü şiddet, zarar ve kötü muameleden korunması gerekir. Ancak bu, terbiye ve eğitimin gereklerine aykırı olmamalıdır. Bilakis, İslâm’a göre ödüllendirme ile cezalandırma arasında şer’î ölçülere dayalı bir denge kurulmalıdır. İslâm dini şiddeti, sertliği ve aşağılamayı kesin bir şekilde reddeder. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *“Allah, bütün işlerde yumuşaklığı sever.”*²⁰³ Yine şöyle buyurmuştur: *“Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir.”*²⁰⁴ Nebvî sîrette

²⁰¹ Ebü’l-‘Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Kurtubî, *el-Mufhim limâ eşkele min telhîsi Kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddîn Dîb., (Şam-Beyrut: Dâru İbn Kesîr-Dârü’l-Kelîmî’t-Tayyib, 1996), 1/353.

²⁰² Maide, 5/32.

²⁰³ el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Kitâbu İstîtâbeti’l-Murteddîn ve’l-Muânîdîn” 6933; Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Kitâbu’l-Birr ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 2593; et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 2701; en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, “Kitâbu ‘Ameli’l-Yevm ve’l-Leyle”, 10141; İbn Mâce, *Sünen İbn Mâce*, “Kitâbu’l-Edeb”, 3689.

²⁰⁴ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, “Ebvâbu’l-Birr ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, 1920 (Lafız et-Tirmizî’ye aittir) İmam Ahmed, *el-Müsned*, (Hadis no: 6733), 11/345.

ise, sahâbîlerin Hz. Peygamber'i (s.a.s) sıkça çocuklarla oynarken, şakalaşırken ve aynı zamanda onları eğitirken ve terbiye ederken gördükleri çok sayıda örnek mevcuttur.

- Çocuğun her türlü cinsel istismar ve suiistimalden korunması.
 - Çocuğun ekonomik sömürden, zararlı ve yorucu işlerde çalıştırılmaktan korunması.
 - Çocuğun uyuşturucu maddeler, alkollü içecekler ve sigaradan korunması.
 - İhmâlin her türlüünden korunması. Buna çocuğu fiziksel zarardan ve tehlikelerden koruyamamak, gerekli tıbbî müdahaleyi sağlamamak, ya da gözetimsiz bırakmak gibi ihmalkâr davranışlar da dâhildir.
 - Savaş ve felaket anlarında özel koruma: İslâm, savaş hâlinde dahi çocukları, yaşlıları ve özel gereksinimli bireyleri hedef almamayı emretmiştir.²⁰⁵ Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: انطلقوا باسم الله وبالله وعلى ملة رسول الله صلى الله عليه وسلم و لا تقتلوا شيخا فانيا ولا طفلا ولا صغيرا ولا امرأة ولا تغلوا وضموا غنائمكم وأصلحوا
- Allah'ın adıyla, Allah için ve Allah'ın Resul'ünün dini üzere yürüyün. Yaşlıyı, çocuğu, kadını öldürmeyin. Ganimetlere hıyanet etmeyin. Ganimetleri toplayın, ıslah edin ve iyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik yapanları sever.*"²⁰⁶

Hiz. Ebû Bekir (r.a) de ordusuna şöyle tavsiyede bulunmuştur: لا تقتلوا صبيا ولا امرأة ولا شيخا كبيرا ولا مريضا ولا راهبا ولا تقطعوا مثمرا ولا تخربوا عامرا ولا تذبحوا بعيرا ولا بقرة إلا لمأكل، ولا تغرقوا نخلا ولا

Çocukları, kadınları, yaşlıları, hastaları ve râhipleri öldürmeyin. Meyve veren ağaçları kesmeyin, mamur yerleri tahrip etmeyin. Deve ya da sığırları yemek amacı dışında kesmeyin. Hurma ağaçlarını yakmayın ya da suya boğmayın."²⁰⁷ Bu nasihatler, İslâm'ın savaşmayan bireyleri koruma prensibine ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

²⁰⁵ el-Cem'iyye el-Vataniyye li Hukûki'l-İnsân, *Hukuku't-Tıfl fi'l-İslâm*, (el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Su'ûdiyye, 2011), 25-9.

²⁰⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen Ebî Dâvûd*, Kitâbu'l-Cihâd, 2614, 2/342.

²⁰⁷ el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, "Kitâbu's-Siyer", 18152, 9/153.

- Elektronik cihazlardan ve dijital tehlikelerden korunma: Günümüzde sosyal medya, dijital uygulamalar ve zararlı elektronik oyunlar ciddi bir tehdit hâline gelmiştir. Bu nedenle, çocuklar bu tür olumsuz içeriklerden uzak tutulmalıdır.

2.8.3. Otizmlı Çocuğun Özel Korunma İhtiyacı ve Bunun Sebebi

Otizmlı çocuğun, daha önce belirtilen tüm koruma maddelerinden eksiksiz biçimde yararlanması gerektiği gibi, hayatın birçok alanında da özel bir korumaya ihtiyacı vardır. Bu alanlardan bazıları şunlardır:

- Ev içi güvenlik önlemlerine titizlikle riayet edilmelidir. Bu, evin genel planında değişiklik yapılmasını dahi gerektirebilir. Gerekli önleyici tedbirler, evde emekleyen bir bebek varmış gibi – hatta daha da dikkatli biçimde – alınmalıdır.
- Kesici ve tehlikeli aletler, zirai ilaçlar, temizlik maddeleri, ilaçlar ve yanıcı maddeler gibi kimyasal maddelerden uzak tutulmalıdır.
- Otizmlı bireyin evden tek başına çıkmasına veya dolaşmasına izin verilmemelidir. Zira, bu bireylerin evden kaçma eğilimi yaygındır; ne var ki çoğu zaman kaçtığı yeri bilemez ve geri dönemez.
- Yakın temasta bulunduğu arkadaşlar ya da kişiler hakkında dikkatli olunmalı, kimlerle görüştüğü iyi araştırılmalıdır.
- Çocuk, İslami cinsel terbiyeye uygun şekilde eğitilmeli ve bu eğitim küçük yaşta başlamalıdır. Buna; izin isteme, tuvalete giriş adabı, kişisel temizlik, mahremiyetin korunması, kapıyı kapatma, bu işlerde kendi kendine yeterlilik ve ebeveynlere güven duymayı öğrenme gibi konular da dâhildir.

Özellikle orta veya ileri derecede otizmlı bireyler, tehlikeleri algılamada ciddi eksiklikler yaşarlar. Ergenlik çağına ulaşmış olsalar dahi yüksekten düşmenin, su birikintisine düşmenin, hareket halindeki aracın kapısını açmanın ya da bozuk para yutmanın tehlikesini idrak edemezler. Öte yandan, tamamen güvenli olan şeylerden de korkabilirler; yeni ortamlardan ya da tırnak kesiminden endişe duymaları gibi.

Bunun sebebi şöyle açıklanabilir: Otizmlı bireylerin zihinsel ve algısal özellikleri, normal gelişim gösteren bireylerden farklıdır. Bu farklılıklar şu şekilde özetlenebilir:

- Doğru ayırt etme becerisi zayıftır.

- Konular arasında bağlantı kurmakta güçlük çekerler.
- Genelleme yapma konusunda ciddi eksiklikleri vardır. Örneğin: Normal bir çocuk, bir defa sıcak bir cisimle temas ettiğinde yanmayı öğrenir ve tekrarından kaçır. Oysa otizimli çocuk, aynı acıyı yaşamasına rağmen bu deneyimi genellemez ve yine aynı davranışı tekrar edebilir.

Ayrıca, bu çocuklarda duyuşal algılarda eksiklik görülür. Ağrıyı yeterince hissetmeyebilir, çevredeki tehlikelere duyarsız olabilir. Taklit yetileri de çoğu zaman sınırlıdır. Tüm bu durumlar, tehlikeyi algılayamamalarına ve tehlikeli durumdan çıkış yolunu bilememelerine neden olur. Bu nedenlerle, otizimli çocukların korunması, uzmanlar tarafından sosyal hayata entegrasyon ve rehabilitasyondan bile daha öncelikli bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir.²⁰⁸

2.9. Otizimli Bireylerin Malî Hakları

İslam hukukunda bireyin mali hakları, temel bir ilke olarak kabul edilir ve bu hakların keyfi bir şekilde kısıtlanması yasaktır. Devletin veya herhangi bir kişi veya kurumun, bireyin mali haklarına müdahale edebilmesi için meşru ve hukuki gerekçelerin olması gerekir. Bu gerekçeler genellikle kamu yararı, adalet veya diğer bireylerin haklarının korunması gibi nedenlere dayanır.

İslam'da bireyin mali hakları, onun özgürlüğünün ve onurunun bir parçası olarak kabul edilir. Bu hakların korunması, bireyin ekonomik bağımsızlığını kazanmasını, topluma katkıda bulunmasını ve sosyal adaletin sağlanmasını amaçlar.

2.9.1 Otizimli Bireyin Temlik ve Temellük Hakkı

İslâm hukuku, otizimli birey için mülkiyet hakkını sabit kılmış, ancak mülk tasarrufu hakkını, bireyin akıl ve rüşt bakımından tam ehliyetli olması şartına bağlamıştır. Aksi hâlde, onun yerine mali tasarruflarda bulunacak bir vasi veya veli tayin edilmiştir ki bu kişi otizimli bireyin yararını gözeterek onun adına işlem yapar.

Bu nedenle önce mülkiyet (milk), mülk edinme (temellük) ve mülk temliki (temlik) kavramları açıklanacaktır. Daha sonra otizimli bireyin mülk edinme hakkı ile

²⁰⁸ *Himâyetü Atfâli't-Tevehhüd vâcibun insânîyyun ve mes'ûliyyetun ahlâkiyyetun*, (Merkezü'l-İttihâd li'l-Ahbâr, 27/04/2013).

birlikte velâyet, vesayet, hacir (kısıtlama), hacrin meşruiyeti, hikmeti ve otizimli bireyin malî işlemlerinin hükmü izah edilecektir.

Milk (mülkiyet): Sözlük anlamı “bir şeye sahip olma ve o şey üzerinde tasarruf hakkı elde etme” anlamına gelir.²⁰⁹ Fıkıhta ise: “Bir insanla bir mal arasında şer’î olarak kurulan ilişki olup, kişinin o malda başkasının müdahalesi olmaksızın serbestçe tasarrufta bulunmasını ve başkasının tasarrufunu engellemesini sağlayan haktır.”²¹⁰

İbn Âbidîn *Haşiye* adlı eserinde mülkiyeti şöyle tanımlar: “Vasfî itibarıyla tasarrufa konu olabilecek şeylerde kişiye özel tahsis hakkı.”²¹¹

Temellük (mülk edinme): Meşru bir yolla kişinin bir mala sahip olması ve üzerinde tasarruf hakkı elde etmesidir.²¹²

Temlîk (mülkiyeti devretme): Sözlük anlamı “bir kimseye bir şeyi mülk kılmak, onu onun malı hâline getirmek” anlamına gelir. “Mülk” ise bir şeye sahip olmak ve onu dilediği gibi kullanma gücüne sahip olmayı ifade eder.²¹³

Terim anlamı ise temlîk, “bir şeyi başka bir kimseye devrederek onun mülkü hâline getirmek, böylece o kişinin o şey üzerinde tek başına tasarruf hakkı elde etmesini sağlamaktır.”²¹⁴

Yukarıdaki tanımlarda dikkat çeken husus, mülkiyetin “tasarruf serbestliği” ile birlikte tanımlanmış olmasıdır. Ancak küçükler, akıl hastaları ve bunama durumundaki kimseler bu tasarruf serbestliğine sahip olmadıkları için, bu tanımlar onları kapsamaz.

Bu nedenle mülkiyetin daha kapsamlı ve doğru tanımı şu şekilde yapılabilir: “Mülkiyet, sahibinin söz konusu şey üzerinde tasarrufta bulunmasına ve başkasının tasarrufunu engellemesine imkân veren bir haktır. Ancak bu tasarruf, bir şer’î engel olmadıkça geçerlidir.”²¹⁵

Bu tanıma göre kişi, malı üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilir; ancak küçüklük, akıl hastalığı, israf (sefihlik) gibi şer’î engeller varsa, tasarruf hakkı sınırlanır.

²⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/492.

²¹⁰ el-Cürçânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn, *et-Ta’rifât*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 229.

²¹¹ İbn Âbidîn, *Haşiye, Reddû’l-Muhtâr*, 4/502.

²¹² Kal’acî, *Mu’cemu Lügati’l-Fukahâ*, 146.

²¹³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10/493.

²¹⁴ Kal’acî, *Mu’cemu Lügati’l-Fukahâ*, 147.

²¹⁵ ez-Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletüh*, 4. bs. (Şam: Dâru’l-Fikr), 6/4545.

Yani otizmli birey, akıl yönünden ya da davranış yönünden sınırlıysa, malına doğrudan tasarruf edemez; ancak mülkiyet hakkı geçerlidir. Onun malı üzerinde tasarruf yetkisi ise veli veya vasiye aittir. Bu tasarruf da başlangıçta değil, vekâleten yapılır.

Sonuç olarak: İslâm, doğum anından itibaren her çocuğa -ister sağlıklı ister otizmli olsun- mülkiyet hakkı tanımıştır. Zira doğumla birlikte “ehliyyetü'l-vücûb” (hak ve borçlara ehil olma durumu) sabit olur. Bu da nafaka, vasiyet, miras gibi malî hakların kazanılmasını sağlar.²¹⁶

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *إذا استهل المولود يرث "Doğar doğmaz ağlayan (hayat belirtisi gösteren) çocuk mirasçı olur."*²¹⁷ Bu hadis, çocuğun hayatta olduğunu gösterir göstermez mülkiyet hakkına sahip olduğunu ve bu konuda sağlık durumu fark etmeksizin herkesin eşit olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Otizmli bireyin mülkiyet hakkının sınırlarını açıklığa kavuşturmak için, öncelikle velayet ve vesayet kavramları ile birlikte “hacr (kısıtlama)” kavramının tanımı, meşruiyetine dair deliller, meşruiyet gerekçesi ve otizmli bireylerin bu kapsama girip girmedikleri ele alınmalı, ardından mali tasarruflarının hükmü açıklanmalıdır.

Velâyet: Lügatte bir işi üstlenmek ve onunla ilgilenmek anlamına gelir. Yetimin velisi ise onun işlerini gözeten ve ihtiyaçlarını karşılayandır.²¹⁸

Kivâme: “Kayyim” kelimesinden türemiştir ve bir işi yürütmek, yönetmek anlamına gelir. “Kavvam” ise bir topluluğu yöneten kimsedir.²¹⁹

Terim anlamda, velayet ve kivâm kavramları birbirine yakındır. Her ikisi de kısıtlı bireyin işlerini yürütmek, malını korumak ve onun menfaatini gözetmek anlamına gelir. Bu yetkiler ikiye ayrılır: bireyin bedeniyle ilgili olan ve mal varlığıyla ilgili olan. Burada ele alınan ise ikinci türdür.²²⁰

²¹⁶ Teftâzânî, *et-Telvîh 'alâ't-Tavzîh*, 2/323-324.

²¹⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Kitâbü'l-Ferâiz”, 2920, Lafız ona aittir. en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, “Kitâbü'l-Ferâiz” 6324; İbn Mâce, *Sünen*, “Kitâbü'l-Ferâiz”, 2749.

²¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/407.

²¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/502.

²²⁰ Kal'acî, *Mu'cem Luga'ti'l-Fukahâ*, 372-510.

Hacr: “Menetmek” anlamına gelir. Birine “hacr uyguladım” denildiğinde, onun malı üzerindeki tasarrufunu engelledim demektir.²²¹

Terim anlamı, bir kişinin kendi malı üzerinde tasarrufta bulunmasının, onun ya da başkasının menfaati için engellenmesidir.²²² Başka bir tanımda ise “mali işlemler üzerindeki kısıtlama” şeklinde ifade edilmektedir.²²³

İkinci tanım, sadece malın sahibi olma hâlini değil, genel olarak tüm mali tasarrufları kapsadığı için daha kapsamlı ve yerindedir.

İslam hukukunda hacrin nedenleri ve meşruiyet dayanakları vardır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür:

Kur’ân-ı Kerîm’de: *فإن كان الذي عليه الحق سفيهاً أو ضعيفاً أو لا يستطيع أن يمل هو فليمل وليه* : *“Eğer borçlu olan kişi akılsız, zayıf veya kendisi anlatamıyorsa, onun velisi adaletle yazdırsın.”*²²⁴ Allah Teâlâ, küçük yaştaki çocukları, aciz olanları ve ahmak kimseleri borçlanma ve ticaret gibi işlemlerde yazma ve dikte etme yeterliliğinden menetmiştir. Bu niteliklere sahip kişilerin, mutlak surette onlar adına hareket eden bir veli, vasî veya kadı tarafından hacr altına alınmış olması gerekir.²²⁵ İmam Şâfiî, bu âyette geçen "sefih" kelimesini malını israf eden (mübeddir) kimse olarak; "zayıf"ı, çocuk ve zihinsel yetileri bozulmuş yaşlı kişi olarak; "dikte edemeyen kişi"yi ise, akli başında olmayan ve düşüncelerini ifade edemeyen kimse olarak açıklamıştır. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bu özelliklere sahip kimselerin yerine velilerinin işlem yapmasını emretmiştir. Bu da onların hacr altına alınmasının meşru ve gerekli olduğunu açıkça göstermektedir.²²⁶

Bir diğer âyet ise şudur: *ولا توتوا السفهاء أموالكم التي جعل الله لكم قياماً* “*Mallarınızı sefihlere vermeyin; çünkü Allah onları sizin için geçim kaynağı kılmıştır.*”²²⁷ Burada sefihlere -

²²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/167.

²²² Hattâb, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân, *Mevâhibü'l-Celîl Şerhu Muhtasari Halîl*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 3. bs, 1992), 5/57.

²²³ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/130.

²²⁴ Bakara, 2/282

²²⁵ Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, (Suudi Arabistan, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 3. bs., 1419/1998), 2/559; İbn 'Arefe, Muhammed b. Muhammed b. 'Arefe el-Vergamî, *Tefsîru İbn 'Arefe*, thk. Hasan el-Menâ'î, (Tunus, Zeytûne Üniversitesi Araştırma Merkezi, 1986), 2/781

²²⁶ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/130.

²²⁷ Nisâ, 4/5

yani mallarını doğru kullanamayanlara- mal teslim edilmemesi emredilmiştir. Bu da kısıtlama (hacr) uygulamasının geçerliliğini teyit eder.²²⁸

İbn Kesîr âyeti şöyle yorumlar: “Hacr, çocuğa, akıl hastasına ve mala zarar verecek derecede yanlış tasarruflarda bulunanlara uygulanır.”²²⁹

Otizmli Bireyin Mali Tasarruflarının Hükümü

Fıkıh bilginleri, henüz temyiz çağına gelmemiş çocuğun ve akıl hastasının sözleşmelerini geçersiz saymışlardır. Bu kişilerin alışveriş gibi mali işlemleri şer'an bâtıldır. Akıllı, ergenlik çağına erişmiş bireylerin ise tasarrufları geçerli sayılır.

Otizmli bireyin mali işlemlerinin hükümü, işlemi yaptığı zamandaki durumuna göre değerlendirilir:

- Eğer erginlikten önce ise, mali tasarrufları bâtıldır.
- Eğer erginlikten sonra ise ama hâlâ akli yetersizlik varsa, yine geçerli değildir ve hacr uygulanır

Eğer birey erginlik çağına ulaşmamışsa, şu durumlar söz konusudur:

Birinci Durum: Çocuk henüz ayırt etme yaşına (yani 7 yaş) ulaşmamışsa, bu durumda yaptığı mali işlemler, basit, orta veya ağır düzeyde otizmli olup olmadığına bakılmaksızın, mutlak olarak geçersizdir.

İkinci Durum: Çocuk ayırt edici (temyiz gücüne sahip) bir yaştaysa, üç durum göz önüne alınır:

1. Otizm hafif düzeydeyse, çocuk ayırt edici çocuk hükmünde sayılır. Bu durumda mali işlemleri hakkında fakihler arasında ihtilaf vardır:

- Hibe, sadaka, borç verme gibi tamamen zararlı işlemler: Bu tür işlemler, veli izin verse bile fakihlerin ittifakıyla geçersizdir.²³⁰

²²⁸ Tabarî, *Câmi 'u'l-Beyân*, 6/395.

²²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, Hz. Ve tah. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998), 2/187.

²³⁰ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, 6/118; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 4/374; el-'Adavî, 'Alî b. Ahmed b. Mekrem es-Sa'îdî, *Hâşiyetü'l-'Adavî 'alâ Şerhi Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bika'î, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994), 2/256; ed-Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. 'Arefe, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-Kebîr*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts), 4/98; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 3/560; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/255; Behûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ' 'an Metni'l-İknâ'*, 4/303.

- Kâr veya zarar getirebilecek işlemler (alışveriş, kira vb.):

Hanefîler, Mâlikîler ve Hanbelîlerin bir görüşüne göre: Bu tür işlemler velinin izniyle geçerlidir; aksi takdirde işlem askıda kalır, veli uygun görürse onaylar.²³¹

Şâfiîler ve Hanbelîlerin bir görüşüne göre, çocuğun yaptığı tüm mali işlemler geçersizdir; bu konuda ayırt edici (temyiz sahibi) olup olmaması, işlemin yarar sağlayıcı, zarar getirici ya da kâr-zarar ihtimali olması fark etmez. Ancak, bu görüşte olanlar bazı basit işlemleri istisna etmişlerdir; örneğin hediye ulaştırmak veya genellikle çocuklara verilen yiyecekleri almak gibi. Bu görüşlerini destekleyen delil, Ebû Hüreyre (r.a.)'nin şu rivayetidir:

“İnsanlar meyvelerin ilk mahsulünü gördüklerinde onu Peygamber Efendimize (s.a.v.) getirirlerdi. Nebî (s.a.v.) onu alır, şöyle dua ederdi: اللهم بارك لنا في ثمرنا، وبارك لنا في مدينتنا وبارك لنا في صاعنا وبارك لنا في مدنا، اللهم إن إبراهيم عبدك وخليتك ونبيك وإنه دعاك لمكة وإني أدعوك للمدينة بمثل ما دعاك لمكة، ومثله معه، قال: ثم يدعو أصغر وليد له فيعطيه ذلك الثمر *ölçeğimize ve ölçü kabımıza bereket ver. Allah'ım! İbrahim, senin kulun, dostun ve peygamberindi. O, senin için Mekke'ye dua etti. Ben de senin için Medine'ye aynı şekilde dua ediyorum, hatta daha fazlasıyla!* Sonra en küçük çocuğu çağırır, bu meyveyi ona verir.”²³²

Tamamen faydalı işlemler (hediye kabulü gibi) işlerde Hanefîler ve Hanbelîlerin bir görüşüne göre bu tür işlemler velinin iznine gerek olmaksızın geçerlidir.²³³ Şâfiîler ve Hanbelîlerin diğer bir görüşüne göre: Bu işlemler geçersizdir, işlemi veli yerine yapar.²³⁴

2. Eğer otizm orta düzeydeyse ve çocuk bazı mali işlemleri kavrayabiliyorsa, "ma'tûh" (aklî gelişimi zayıf) statüsünde değerlendirilir. Bu konuda fukaha arasında görüş ayrılığı vardır:

²³¹ Teftâzânî, *et-Telvîh 'alâ 't-Tavzîh*, 2/329; Hattâb, *Mavâhibü'l-Celîl*, 5/60-61; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/252.

²³² Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hac, Bâb: Fazlu'l-Medîne ve Du'â'u'n-Nebiyi sallâ Allâhu 'aleyhi ve sellem fihâ bi'l-bereke, no. 1373; et-Tirmizî, *es-Sünen*, Ebvâbü'd-Da'avât, Bâb: Mâ yekûlû 'izâ ra'â'l-bâkûrate mine's-samera, no. 3435; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Kitâbü 'Ameli'l-Yevmi ve'l-Leyle, Mâ yekûlû 'izâ du'îye bi-evveli's-samer fe-'ahazehu, no. 10061; İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbü'l-At'ime, Bâb: 'izâ 'utiya bi-evveli's-samer, no. 3329.

²³³ Teftâzânî, *et-Telvîh 'alâ 't-Tavzîh*, 2/328; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/252.

²³⁴ Şîrbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 3/560; Behûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ' 'an Metni'l-İknâ'*, 4/301-302.

Cumhur (çoğunluk), ma'tûh ile mecnûn (aklını tamamen yitirmiş kimse) arasında bir fark gözetmemiştir. Her ikisinin de tüm mali işlemleri geçersiz sayılır ve genel vesayet (hacr) altındadırlar.²³⁵

Hanefiler ise ma'tûhu ayırt edici (temyiz sahibi) çocukla aynı hükme tâbi tutmuşlardır. Bu bağlamda, zararlı işlemleri geçersiz sayılır, faydalı işlemleri geçerlidir, kâr-zarar ihtimali işlemleri ise veli izni ile geçerli olur.²³⁶

İbn Nüceym şöyle demiştir: “Ma'tûhun hükümleri, akıllı çocuğun hükümleri gibidir.”²³⁷

3. Eğer otizm şiddetli düzeydeyse, bu durumda kişi ister çocuk ister ergen ister ayırt edici olsun ya da olmasın, mecnûn veya temyiz gücü olmayan çocuk hükmündedir. Buna göre, mali işlemleri fukaha ittifakıyla geçersizdir. Sözleri ve eylemleri hukuken dikkate alınmaz. Ancak, avlanma ya da sahipsiz eşya toplama (lukata) gibi bazı fiiller geçerli sayılır ve bunlar mülkiyet kazanımına sebep olabilir.²³⁸

Ergenlik sonrası durumlara gelince onlarda da iki hâl vardır:

Birinci hâl: Otizm hafif düzeydeyse ve birey olayları kavrama yetisine sahipse, bu kişi ergin, akıllı ve reşit sayılır. Bu durumda mali işlemleri geçerlidir ve şer'î sınırlar çerçevesinde malı üzerinde tasarruf hakkına sahiptir; yeter ki kendisinde galat (aldanma) ya da sefihlik bulunmasın.

İkinci hâl: Otizm orta ya da şiddetli düzeydeyse, her iki durumda da kişi hacr altına alınır.

Şiddetli otizmde, bireyin kavrayışı oldukça sınırlı olup mecnûn hükmündedir; dolayısıyla mali işlemleri geçersizdir. Orta düzeyde otizmde ise, birey satış ve alış işlemlerinin anlamını kavrayabiliyorsa, Hanefilere göre ma'tûh sayılır ve ayırt edici çocuk hükmü uygulanır. Bu bağlamda, veli izniyle bazı işlemler geçerli olabilir. Ancak cumhura göre bu tür bireyler mecnûn gibi değerlendirilir ve bu yüzden işlemleri geçersizdir.

²³⁵ Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 3/560; Behûtî, *Keşşâfû'l-Kinâ' 'an Metni'l-İknâ'*, 4/301-302

²³⁶ Teftâzânî, *et-Telvîh*, 2/334.

²³⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, 277.

²³⁸ Teftâzânî, 6/54; Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 3/131; Süleymân b. 'Umer b. Mansûr el-ma'rûf bi'l-Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel ev Fethu'l-Vehhâb bi-Tevzîhi Minhâci't-Tullâb*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts). 335.

Tercih edilen görüş kanaatimizce şudur: Otizmli birey çocuk yaşta olup ayırt edici değilse veya erişkin olsa bile satış, alış ve bedel karşılığı işlemlerin mahiyetini kavrayamıyorsa, mali işlemleri geçersizdir. Ancak, hibe veya sadaka gibi salt faydalı işlemler, otizmli kişi için zararsız olduğu ve onun menfaatine olduğu için geçerli sayılır. Eğer birey ayırt edici veya erişkin olup orta düzey zihinsel geriliğe sahipse ve alışveriş gibi kavramları anlayabiliyorsa, Hanefî görüşü esas alınarak veli izniyle işlem yapmasına izin verilebilir.

2.9.2. Otizmli Bireyin Malını Koruma ve Geliştirme Hakkı

Her bireyin yasal yollarla elde ettiği mal varlığını edinme, kullanma, yönetme ve geliştirme özgürlüğünü ifade eder. Bu hak, ekonomik özgürlüğün ve kişisel girişimin temelidir. Devletin ve diğer bireylerin, kişinin bu hakkına keyfî olarak müdahale etmemesi esastır. Aynı zamanda, bireyin de malını sorumlu bir şekilde kullanması, topluma zarar vermemesi ve yasal düzenlemelere uyması beklenir. Otizmli bireyler de diğer tüm bireyler gibi bu hakka sahiptir. Ancak, otizmlerinden kaynaklanan bazı özellikler nedeniyle bu hakkın kullanımında özel desteklere ihtiyaç duyabilirler. Bu nedenle de hukukta onlara ait özel hükümler bulunur.

2.9.2.1. Vasinin, Hükümü Altındaki Malında Tasarruf Sınırları

Yüce Allah, vasiye hüküm altındaki kimsenin malında sadece onun yararına olacak şekilde tasarrufta bulunmasını emretmiştir.²³⁹ Şöyle buyurmuştur: *ولا تقربوا مال اليتيم* "Yetim malına ancak en güzel şekilde yaklaşın."²⁴⁰ Allah Teâlâ burada, malın yenmesini yasaklamakla kalmamış, ona yaklaşmayı bile yasaklayarak bu yasağı pekiştirmiştir. Ancak bu yaklaşma yasağının istisnası, malı korumak ve değerlendirmek gibi faydalı tasarruflardır.²⁴¹

Bu ayete dayanarak fıkıh âlimleri, vasiye —baba bile olsa— hüküm altındaki kişinin malından bağış, sadaka, hediye gibi her türlü hibede bulunmasını yasaklamışlardır. Çünkü vasi, ayetin zahiriyle sadece en iyi olanı yapmakla görevlendirilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu hadisleri de bu duruma delildir:

²³⁹ el-Hattab, *Mevâhibü'l-Celîl*, 5/60. el-Cemel, *Hâşiyetü'l-Cemel*, 3/347.

²⁴⁰ En'âm, 6/152.

²⁴¹ Ebû's-Suûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3/199.

: ليس منا من لم يرحم ²⁴² ve “Zarar vermek ve zararlar karşılık vermek yoktur.” ²⁴² لا ضرر ولا ضرار

صغيرنا ويعرف شرف كبيرنا “Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüzün hakkını tanımayan bizden değildir.” ²⁴³ Zira bağışta bulunmak, çocuğun dünyasına faydası olmayan mutlak bir zarar olup ona merhamet etmemenin bir göstergesidir. Bu nedenle vasi, böyle bir tasarrufta bulunma hakkına sahip değildir. ²⁴⁴

Vasi, hüküm altındaki kimsenin malını korumak, geliştirmek ve değerlendirmek zorundadır. Böylece mal, geçim masrafları sebebiyle tükenmemiş olur. Bu yükümlülüğün delili yukarıdaki ayettir. Aynı şekilde, Allah Teâlâ şöyle buyurur: ولا توتوا السفهاء أموالكم التي جعل الله لكم قياما وارزقوهم فيها واكسوهم و قولوا لهم قولا معروفا “Akli ermeyenlere mallarınızı vermeyin ki Allah onları sizin geçiminiz için ayakta tutacak bir araç yapmıştır. Onları o mallarla geçindirir, giydirir ve onlara güzel sözler söyleyin.” ²⁴⁵ Buradaki “onları o mallarla geçindirir” ifadesinde “içinden” değil, “içinde” denilmiştir. Bu da onların nafakasının, malın ana kaynağından değil, ticaret yoluyla elde edilen kârla karşılanması gerektiğini gösterir. ²⁴⁶

Hiz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: ابتغوا بأموال اليتامى لا تأكلها الصدقة “Yetimlerin mallarıyla kazanç sağlayın, yoksa sadaka onları tüketir.” ²⁴⁷

Vasi ayrıca, hüküm altındaki kişiye israf etmeden ve cimrilik yapmadan geçimlik harcamalarda bulunmakla da yükümlüdür. Aynı şekilde, bu kişinin malından insanlar için gerekli olan haklar (örneğin başkalarına verilen zararların tazmini gibi) ve Allah için gerekli olan haklar (örneğin fıtır sadakası ve zekât gibi) da ödenmelidir. Bu konuda çoğunluk görüşüne göre zekât gerekirken, Hanefiler aksi kanaattedir. ²⁴⁸

²⁴² İbn Mâce, *es-Sünen*, Kitâbü'l-Ahkâm, 2341; İmam Ahmed, *el-Müsned*, 2865, 5/55.

²⁴³ et-Tirmizî, *es-Sünen*, “Ebvâbü'l-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb, 1920 (lafız ona aittir); İmam Ahmed, *el-Müsned*, 6733, 11/345.

²⁴⁴ el-Kasânî, *Bedâ'î'u's-Sanâ'i*, 6/118; eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/563.

²⁴⁵ Nisâ, 4/5.

²⁴⁶ Ebû's-Suûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*, 2/145.

²⁴⁷ el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7340, 4/179 (isnâdı sahihtir ve 'Umar'dan rivâyet edilen şahitleri vardır); ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şu'eyb el-Ernaût ve dğr., (Beyrut: Müessesetü'r-Resâle, 2004), “Kitâbü'z-Zekât” 1973, 3/6.

²⁴⁸ et-Teftâzânî, *et-Telvîh 'ala't-Tavzîh*, 2/334; eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/152.

Ayrıca vasiye, çocuk ya da akıl hastası olan kişi adına taşınmaz mal (arsa, ev vb.) satın alması tavsiye edilir. Hatta bu taşınmaz malın geliri geçimini sağlıyorsa bu, ticaretten daha faziletli sayılır. Ancak çabuk bozulan veya çürüyen şeyleri, kazançlı bile olsa satın almamalıdır. Vasi, taşınmaz malı yalnızca ciddi bir ihtiyaç (örneğin nafaka ve giyim gibi) hâlinde ya da açık bir fayda veya taşınmazın fazla masraflı ya da yıkılmaya yüz tutmuş olması gibi sebeplerle satabilir. Taşınır mallar ise fayda varsa satılabilir, ticaret malları da yine aynı şekilde satılabilir. Vasi ayrıca hüküm altındaki kişiye, gerekli gördüğünde ticaret yapma izni de verebilir.²⁴⁹

2.9.3 Bağış ve Vakıf Hakkında Ayrım ve Tahsis Hakkı

Normal şartlarda bireyler, sahip oldukları mal varlıklarını veya gelirlerini bağış veya vakıf yoluyla başkalarına tahsis ederken belirli tercihlerde bulunma ve ayırım yapma hakkına sahiptir. Bu hak, bağış ve vakfın amacına, hedef kitlesine ve koşullarına yönelik belirlemeler yapma özgürlüğünü içerir.

2.9.3.1 Bağışta Ayrım ve Tahsis

Anne ya da babanın çocuklarından birine herhangi bir gerekçe olmadan mal bağışlaması, diğer kardeşlerini bundan mahrum bırakması dinen mekruh veya haram olarak değerlendirilmiştir. Ancak bağış ve mal tahsisi, bir engel durumu, fakirlik, çocuğun çokluğu, ilimle meşguliyet ya da üstün bir meziyet gibi haklı ve geçerli bir sebebe dayanıyorsa, bu konuda fıkıh âlimleri iki görüşe ayrılmıştır:

Birinci Görüş: Malikîler, Şafîîler, Hanbelî mezhebinde tercih edilen görüş ve Hanefî mezhebinde Ebu Hanife'den gelen bir rivayete göre – ki bu görüş son dönem Hanefî âlimleri tarafından da tercih edilmiştir – eğer haklı bir gerekçe varsa, çocuklardan birine bağışta bulunmak veya onu mal vermede ayırmak caizdir.²⁵⁰

Delil olarak ise şunu göstermişlerdir: Bazı sahâbîlerin bu şekilde hareket etmiş olmalarıdır. Başta Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Abdullah b. Ömer gibi birçok

²⁴⁹ İbn 'Âbidîn, *el-Hâşiye, Reddu'l-Muhtâr*, 6/174; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 6/144; eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/153-155.

²⁵⁰ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, 6/127; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 4/391; el-'Adevî, *Hâşiyetü'l-'Adevî*, 2/261; eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/566| İbn Muflih, *el-Mübdî Şerhu'l-Mukni'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 5/200-201; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/258.

sahâbî çocuklarından bazılarını bazılarına tercih etmiştir. Bu zatların böyle bir fiili işlemesi, bunun ne mekruh ne de haram olmadığını gösterir.²⁵¹

Hiz. Aîşe (r.a.) anlatıyor: "Babam Ebû Bekir (r.a.) bana, el-Ğâbe'deki malından yirmi vesak hurma bahşetmişti. Ölüm döşegine geldiğinde bana şöyle dedi: 'Kızım! İnsanlar arasında senden daha çok zengin olmanı isteyeceğim kimse yoktur ve senden daha çok fakir olmandan üzüleceğim biri de yoktur. Sana o hurmalığı bağışlamıştım ama onu teslim almadın ve muhafaza etmedin, dolayısıyla o artık miras malıdır. Sadece senin değildir, onu kardeşlerinle Allah'ın kitabına göre paylaş.'" Bu olayda Hiz. Ebû Bekir'in Hiz.²⁵² Aîşe'ye olan tahsisi, onun ihtiyaç sahibi oluşu, kazanç sağlayamaması ve Hiz. Peygamber'in eşi olması gibi üstünlüklerine dayanmaktadır.²⁵³ Hiz. Ömer, oğlu Asım'ı diğer çocuklarına tercih etmiştir. Abdullah b. Ömer de bazı çocuklarını diğerlerine tercih etmiştir.²⁵⁴

İkinci Görüş: Hanefî mezhebinin önceki âlimleri ve Hanbelîlerden bir rivayete göre hiçbir gerekçeyle çocuklar arasında bağışta ayırım yapılamaz. Ebeveyn, tüm çocuklarına eşit davranmalı ve mal tahsisinde adil olmalıdır.²⁵⁵

Delil olarak ise şunu göstermişlerdir: Numan b. Beşîr'in şu hadisi: "Babam bana bir bağışta bulundu. Annem Amra bint Revâha, 'Rasûlullah'ı buna şahit yapmadıkça razı olmam,' dedi. Babam da Rasûlullah'a gidip bunu anlatınca, Efendimiz şöyle buyurdu: *تقوا الله واعدلوا في أولادكم*. 'Tüm çocuklarına bu şekilde davrandın mı?'²⁵⁶ O da 'hayır' cevabını verdi. Bunun üzerine Efendimiz şöyle buyurdu: 'Allah'tan korkun ve çocuklarınız arasında adaletli olun.' Sonrasında babam o bağışı geri aldı." Bu görüşte olanlar, Hiz. Ebû Bekir'in Hiz. Aîşe'ye yaptığı bağışın, diğer çocuklara da benzeri şekilde yapılmış olabileceğini ya da bu bağışı diğer çocuklara fırsat bulamadan vefat ettiğini ileri sürmüştür.²⁵⁷ Cumhur âlimleri bu hadisin sadece belirli bir duruma (kıssaya) ait olduğunu, genellemeye elverişli olmadığını belirtmiş ve çocuklar arasında mal bağışında ayırımın

²⁵¹ el-'Adevî, *Hâşiyetü'l-'Adevî*, 2/261.

²⁵² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk.: Muhammed Fu'âd 'Abdûlbâkî, (Beyrut: Dâr İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1985), Kitâbü'l-Kadâ', 40, 2/752; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, "Kitâbü'l-Hibât", 6/170-171.

²⁵³ İbn Muflih, *el-Mübdi' Şerhu'l-Mukni'*, 5/201; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/257.

²⁵⁴ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 3/258.

²⁵⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 6/127; Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 4/311.

²⁵⁶ Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Kitâbü'l-Hibât, "Bâbu kerâheti tatlîli ba'di'l-evlâdi fi'l-hibe", no. 1623.

²⁵⁷ Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 4/311.

yalnızca ihtiyaçlar, engel durumu ya da ilmi meziyetler gibi haklı sebeplere dayalı olması hâlinde caiz olduğunu ifade etmişlerdir. Sebep olmaksızın yapılan ayırım ise mekruh hatta haramdır.²⁵⁸

2.9.3.2. Vakıfta Ayrıcalık Tanıma ve Tahsis Hakkı

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi âlimlerinin çoğunluğuna göre vakıfta bazı çocuklara ayrıcalık tanımak ve tahsis yapmak câizdir. Çünkü vakfın amacı menfaatlerin tahsisidir ve bunların bir kısmının bazı evlatlara tahsis edilmesinde bir beis yoktur.²⁵⁹ el-Muğnî adlı eserde şu ifadeler yer alır: “Eğer bazılarına ayrıcalık tanınır ya da özel bir tahsis yapılırsa... Ahmed b. Hanbel’in Muhammed b. el-Hakem’den gelen rivayetinde şöyle demiştir: Eğer bu ayırım kayırma (aşabiyyet) yoluyla bu mekruh görürüm, ama bir kısmı kalabalık aileye sahipse ya da ihtiyacı varsa bunda beis yoktur. Ahmed’in sözünün kıyasına göre; eğer ilimle meşgul olanlar, dindarlar, hastalar ya da faziletli olanlar faziletlerinden dolayı tercih edilirse bunda sakınca yoktur.”²⁶⁰

Delillerleri ise şunlardır:

1. Hişâm b. ‘Urve’den rivayet edildiğine göre Zübeyr evlerini vakfetti ve “Boşanmış kızlarım zarar vermemek ve zarar görmemek şartıyla bu evlerde kalabilirler. Ancak evlenirlerse hakları kalmaz.” dedi.²⁶¹
2. Ömer b. el-Hattâb’ın vakfı: “Bismillâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm. Bu, Emîru’l-Mü’minîn Abdullah Ömer’in vasiyetidir: Eğer başına bir şey gelirse, Semğa ve Şırme b. el-Ekva‘, içindeki kölesi, Hayber’deki yüz hissesinin yanı sıra, içindeki köleler ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) bana vadide verdiği yüz hisse... Bunlar Hafsa’ya ait olacak, yaşadığı sürece. Sonrasında ise onun ailesinden görüş sahibi olan kimse bu vakfı yönetecektir. Bu mallar satılamaz, satın alınamaz; fakir, yoksul ve akrabalara harcanacaktır. Yöneticinin bundan yemesinde ya da bir köle satın almasında sakınca yoktur.”²⁶²

²⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/258; Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, 3/567.

²⁵⁹ eş-Şirbînî, *Muğnî’l-Muhtâc*, 3/545; el-Hattâb, *Mevâhibü’l-Celîl*, 6/43–45.

²⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/205.

²⁶¹ *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Kitâbü’s-sadaka”, 11930, 6/275; ed-Dârimî, *Sünen*, “Kitâbü’l-vasâyâ, Bâbü fi’l-vakf”, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, (Suudi Arabistan: Dârü’l-Muğnî, 2000), 3343, 4/2079, Muhakkik, “isnâdı sahihtir.” demiştir.

²⁶² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Kitâbü’l-vasâyâ”, 2879, 3/76.

3. Ebû Bekir (r.a.)’in kızı Âişe (r.a.)’ye yaptığı bağışta ona ayrıcalık tanınması.

Dolayısıyla, Şiddîk (Ebû Bekir)’in Âişe’ye yaptığı bağış, Zübeyr’in boşanmış kızları için yaptığı vakıf ve Ömer’in Hafsa için yaptığı özel vakıf, ayrıcalık ve tahsisin câiz olduğuna delildir.

Sonuç olarak: Anne ve babanın, otizmlili çocuklarına hibede, bağışta veya vakıfta ayrıcalık tanınması ve ona özel tahsislerde bulunması câizdir. Çünkü bu tercihlerin arkasında şu gerekçeler vardır:

1. Tedavi, eğitim ve medikal cihazlar için mali ihtiyaçlarının büyüklüğü.
2. Genellikle gelir elde edememeleri, özellikle ağır otizm veya eşlik eden epilepsi gibi durumlarda.
3. Otizmlilerin, Rasûlullah’ın şu hadisine dâhil olması: ابغوني في ضعفائكم فإنما تنصرون وترزقون بضعفائكم “Zayıflarınız sayesinde rızıklandırılır ve yardım olunursunuz.”²⁶³

2.9.4. Nafaka ve Sosyal Yardım Fonlarından Yararlanma Hakkı

Otizmlili bireylerin hakları, dezavantajlı bireylerin genel haklarıyla birlikte ele alınması gereken önemli bir konudur. Bu bağlamda, otizmlili bireylerin karşılaştığı özel zorluklar ve haklarının korunması büyük önem taşımaktadır.

Otizmlili bireyler, yukarıda bahsedilen genel zorluklara ek olarak, iletişimsel ve sosyal etkileşimdeki farklılıkları nedeniyle de çeşitli engellerle karşılaşabilirler. Bu durum, onların hukuki süreçleri anlamalarını, ihtiyaçlarını ifade etmelerini ve haklarını savunmalarını zorlaştırabilir. Otizmlili bireylerin hakları söz konusu olduğunda sıklıkla sorulan temel sorulardan biri, özellikle de çoğu zaman kendi geçimlerini sağlayamayacak durumda olan bireyler için nafaka yükümlülüğünün kime ait olduğudur.

2.9.4.1. Nafaka Hakkı

Otizmlili çocuğun nafakası ilk olarak maddi imkânı yerinde olan babasına aittir. Çocuk kazanç elde edemeyecek durumda olduğu sürece onun geçimini sağlamak babaya vaciptir. Zengin olan yakın akrabaların da, fakir olan altsoy veya üstsoy yakınlarına

²⁶³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Kitâbü’l-cihâd”, 2594; et-Tirmizî, *Sünen*, “Ebvâbü’l-cihâd”, 1702; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Kitâbü’l-cihâd”, 4373; İmâm Ahmed, *el-Müsned*, 21731, 36/60.

bakmakla yükümlü oldukları hususunda fıkıh âlimleri ittifak halindedir. Hanefiler, nafakanın rahim akrabalarına da vacip olduğunu belirtmiş; Hanbelîler ise miras esasına dayanarak genişletmiştir.

Zorunlu nafaka; barınma, giyinme, yiyecek, içecek gibi temel ihtiyaçları kapsar. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre, hastalık ya da başka bir mazeret sebebiyle çalışamayan bir yakına da nafaka verilmesi gerekir.²⁶⁴ Bu durum tedavi, ilaç masrafları ve gerekirse bakıcının ücretini de kapsar. *Muğnî'l-muhtâc* adlı eserde şöyle geçmektedir: "Kendi geçimini sağlayamayan yoksula -eğer kötürümse- nafaka vaciptir. Bağavî, hastalık ya da körlük sebebiyle aciz olanı da buna dâhil etmiş, er-Râfi'î ise *eş-Şerhu's-şagîr* adlı eserinde bu görüşü kesin olarak benimsemiştir. Küçük çocuklar veya deliler için de geçimini sağlayamadıkları için nafaka vaciptir." Ardından şöyle denilir: "Nasıl ki yiyecek nafakaya dâhilse, yemeklik yağ da öyledir. Ayrıca, ihtiyaç duyulursa hizmetçi ücreti, uygun bir giyim ve barınma masrafı ile doktor ücreti ve ilaç bedeli de nafakaya dâhildir."²⁶⁵

2.9.4.2. Sosyal Dayanışma Fonlarından Yararlanma Hakkı

İslam'a göre malın gerçek sahibi Allah Teâlâ'dır. İnsan ise bu mal üzerinde tasarruf yetkisine sahip bir halef ve emanetçidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: وَأَنْفَقُوا مَا *"Sizi kendisinde halef kıldığı şeylerden infak edin."*²⁶⁶ Buna göre Müslümanın mala bakışı, yalnızca Allah'ın rızasına uygun olarak tasarrufta bulunma çerçevesiyle sınırlıdır. Mal, bizzat bir amaç değil; insanın temel ihtiyaçlarını karşılamak, maslahatını temin etmek ve muhtaçlara yardım etmek için bir vasıtaadır.

Bu muhtaç kesimlerin başında, geçim temininde güçlük çeken ve çalışma imkânı olmayan otizmli bireyler gelir. Çünkü bu bireylerin tedavi, rehabilitasyon, eğitim ve sağlık ihtiyaçları büyük maddi külfetler gerektirir. Aynı zamanda temel beslenme, barınma ve giyim gibi zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Bu nedenle İslam toplumu ve İslam devleti, bu bireylerin maddi ihtiyaçlarını karşılama ve onlara insanca

²⁶⁴ Bedreddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Behâdir ez-Zerkeşî, *Hebâyâ ez-Zevâyâ*, thk. 'Abdulkadir 'Abdullah el-Ânî, (Kuveyt: Evkaf ve İslâmî İşler Bakanlığı, 1402/1982), 395; İbn Muflih, *el-Furû'-Tashîhu'l-Furû'*, 9/324.

²⁶⁵ eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc*, 5/186.

²⁶⁶ el-Hadîd, 57/7.

bir hayat sağlama sorumluluğundadır. Bu da, Peygamber Efendimiz'in şu hadisinde ifade edilen iman kardeşliğinin bir gereğidir:

المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا, وشبك بين أصابعه

“Mümin, mümine karşı bir bina gibidir; parçaları birbirini tutar.”²⁶⁷

Müslümanın bireysel ve toplumsal sorumluluk bilinci, kardeşinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılama şuuruyla şekillenir. İslam'ın bu konudaki yaklaşımı yalnızca bir bağış ya da lütufla sınırlı değildir; aksine, muhtaç Müslümanın geçimini sağlayacak yardım, onun hakkı sayılmış ve gerektiğinde bu hak için mahkemeye başvurma imkânı bile tanınmıştır.²⁶⁸

Ebû Hureyre'den (ra) rivayet edilen bir hadiste Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur:

ما من مؤمن إلا وأنا أولى به في الدنيا والآخرة, اقرؤوا إن شئتم: (النبي أولى بالمؤمنين من أنفسهم) فأما مؤمن مات

وترك مالا فليرثه عصبته من كانوا, ومن ترك ديناً أو ضياعاً فليأني فأنا مولاه

“Her mümine, dünya ve âhirette ben herkesten daha yakınım. Dilerseniz şu âyeti okuyun: ‘Peygamber, müminlere kendi nefislerinden daha yakındır.’²⁶⁹ Şu hâlde, her kim mal bırakırsa o mirası akrabalarına kalır. Fakat borç veya bakıma muhtaç kimse bırakırsa, onunla ben ilgilenirim. Onun velisi benim.” Bu hadis, İslam toplumunda devlet başkanının, yetimlerin, düşkünlerin ve engellilerin bakımını üstlenme sorumluluğunu gösterir.

Müslümanların maddi ihtiyacını karşılamak için zekât ve sadakalar ilk kaynaktır. Fakat bunlar yeterli olmazsa, devlet başkanının zenginlerden vergi alma yetkisi vardır. Bu konuda İbn Hazm şöyle der: “Her bölgedeki zenginlere, kendi bölgelerindeki fakirlere bakmaları farzdır. Eğer zekât yeterli gelmiyorsa, sultan onları bu göreve zorlar. Onların

²⁶⁷ el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “el-Mezâlim ve’l-ğadab”, 2459; Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “Kitâbu’l-Birri ve’s-Sileti ve’l-Âdâb”, 2585.

²⁶⁸ ez-Zuhaylî, *el-Fikhu’l-İslâmî ve Edilletuh*, 7/5009.

²⁶⁹ el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, “Bâb fi’l-istikrâzi ve’d-duyûn ve’l-hacer ve’t-teflîs”, 2411.

zaruri ihtiyaclarını karşılamak için yeterli yiyecek, giyecek, yaz-kış koruyacak mesken temin edilir."²⁷⁰

Bu sosyal dayanışma ilkesi, Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren uygulanmıştır. Örneğin Hz. Ömer (ra), yaşlı bir gayrimüslime devlet hazinesinden maaş bağlamış ve benzer durumda olanların araştırılarak ihtiyaclarının karşılanmasını emretmiştir. Aynı uygulama Emevîler döneminde de görülmüştür. Velîd b. Abdülmelik, engelliler için maaş tahsis etmiş ve onların dilenmesini yasaklamıştır.²⁷¹ Hz. Ömer b. Abdülaziz döneminde de her engelli için ihtiyaclarını karşılayacak destekler, hatta camiye gitmeleri için yardımcılar görevlendirilmiştir. O, Şam valiliklerine şöyle yazmıştır: "Divanda kayıtlı olan kör, felçli ve sakat kimseleri bana bildiriniz." Bunun üzerine her âmâ için bir rehber, her iki engelli için bir yardımcı tayin edilmiştir.²⁷²

Abbâsî halifelerinden Hârûn Reşîd ve Mehdî gibi yöneticiler de bu ilkeleri uygulamışlardır. Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde ise Mısır'da hastalar, engelliler ve diğer muhtaçlar için özel vakıflar tesis edilmiş; bu vakıflar onların gıda, giyim, eğitim, barınma ve tedavi gibi ihtiyaclarını karşılamıştır. Hatta hastaneden taburcu olanlar için elbise alınmasına yönelik vakıf gelirleri bile ayrılmıştır.²⁷³

Bu sosyal dayanışma sisteminin, her zaman ve her yerde uygulanması gerekir. Özellikle otizmlili bireyler gibi özel ihtiyacı olan kişilere maaş ve yardım programlarının oluşturulması zorunludur. Bu yardımlar, zorluk çıkarılmadan ve aşağılayıcı şartlara bağlanmadan doğrudan ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmalıdır. Devlet, bu bireylerin ihtiyaclarını doğru şekilde tespit etmeli; günümüzde örnekleri yaşandığı gibi ailelerin maddi sebeplerle çocuklarını tedavi ettirememesi gibi durumların önüne geçmelidir.

2.9.5. Vergi ve Harçlardan Muafiyet Hakkı

Otizmlili bireyin vergi ve bazı harçlardan muafiyet hakkını açıklayabilmek için, bu konunun İslam fıkıhındaki temeline değinmek gerekir. Bu kapsamda öncelikle vergi, cizye, haraç ve öşür gibi İslam toplumlarında uygulanan mali yükümlülüklerin tanımı

²⁷⁰ Ali b. Ahmed b. Sa'îd İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. 'Abdü'l-Ğaffâr Süleymân el-Bendârî, (Beyrut: Dârü'l-Fikr / Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1988), 4/281.

²⁷¹ et-Taberî, *Târîhu'r-Rusuli ve'l-Mülûk*, 6/496.

²⁷² İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 45/218.

²⁷³ Emîn, *el-Evkaf ve'l-Hayâtü'l-İctimâ'îyye fî Misr*, 134, 156–164, 171.

yapılacak, ardından özür sahipleri için bu yükümlülüklerin ne zaman düşeceği belirtilerek, vergi muafiyetinin otizmli birey ve ailesi üzerindeki önemi vurgulanacaktır.

2.9.5.1. Vergi, Cizye, Haraç ve Öşürün Tanımı

Vergi (darîbe): Sözlük anlamı "darabe" kökünden gelir; anlamları arasında gitmek, yolculuk yapmak, rızık aramak, engellemek, alışveriş yapmak, hızlanmak, karıştırmak gibi anlamlar bulunur. Mecaz olarak ise "vergi", "resim" ve "cizye" gibi düzenli ödemeleri ifade eder.²⁷⁴

Terim anlamı vergi, devletin kamu harcamalarını karşılamak amacıyla kişilerin gelir veya servetlerinden karşılıksız ve zorunlu olarak nakit şeklinde tahsil ettiği meblağdır.²⁷⁵ Bu, bireyin kamu hizmetlerinden yararlanmasına karşılık kamusal yükümlülüğe katılımını ifade eder.²⁷⁶

Cizye: Gayrimüslim zimmîlerden, onların öldürülmemeleri ve İslam diyarında yaşamalarına izin verilmesi karşılığında her yıl alınan baş vergisidir. Bu, "baş haraç" olarak da bilinir.²⁷⁷

Haraç: Müslümanların fethettikleri ve vakıf haline getirdikleri, ziraate elverişli topraklardan alınan arazi kirasıdır.

Öşür: İslam ülkelerine giren veya çıkan mallardan, tüccarlardan alınan vergi türüdür. Darülharp'ten gelen eman sahibi gayrimüslim tüccarlardan ticaretlerinin onda biri (‘uşr), zimmîlerden ise yirmide biri (nisf ‘uşr) alınır.²⁷⁸

2.9.5.2. İslam Hukukunda Cizyenin Düşmesi Durumları

Her ne kadar yukarıda bahsi geçen vergiler gayrimüslimlere uygulanmış olsa da, fakihler, cizyenin ve benzeri mali yükümlülüklerin düşmesini gerektiren pek çok durum ve gerekçe zikretmişlerdir:

²⁷⁴ Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcû'l-‘arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (Kuveyt: İrşad ve Enbâ' Bakanlığı, Kuveyt Milli Kültür, Sanat ve Edebiyat Konseyi, 1965–2001; Dârü'l-Hidâye ve Dâru İhyâ'î't-Türâs tarafından basılmıştır, 3/239–249.

²⁷⁵ Ahmed Ömer Muhtâr ‘Abdü'l-Mecîd, *Mu‘cemu'l-luğa el-‘Arabîyye el-mu‘âsıra*, (Suudi Arabistan, Dâr ‘Âlemü'l-Kütüb, 2008), 2/1355.

²⁷⁶ Accâm, Meysem Sâhib ve dğr., *el-Mâlîyye el-‘âmme*, (Tâcûrâ', Dârü'n-Nahle li'n-Neşr, 2002), 127.

²⁷⁷ Ahmed b. Nasır el-Ku‘aymî, *Faydu'l-Celîl ‘alâ Metni'd-Delîl (Şerh Delîlü't-tâlib li-neyli'l-metâlib)*, 2. bs., (Suudi Arabistan: Medâru'l-Kabes, 2023), 2/25.

²⁷⁸ el-Ku‘aymî, *Faydu'l-Celîl ‘alâ Metni'd-Delîl (Şerh Delîlü't-tâlib li-neyli'l-metâlib)*, (Suudi Arabistan: Medâru'l-Kabes, 2. bs, 2023), 2/21.

1. **Çocuk ve akıl hastalarından cizyenin düşmesi:** Dört mezhep bu konuda ittifak halindedir. Çünkü bu kimselerden dinen sorumluluk kalkmıştır.²⁷⁹ Buna delil olarak şu hadis gösterilir: *"Ûç عن النائم حتى يستيقظ, وعن الصبي حتى يحتلم, وعن المجنون حتى يعقل"* kişiden kalem kaldırılmıştır: *uyanana kadar uyuyandan, ergenliğe ulaşana kadar çocuktan ve akli yerine gelene kadar deliden.*"²⁸⁰ Ayrıca Muaz b. Cebel'in (r.a.) Yemen'e gönderilirken kendisine şu şekilde emir verildiği rivayet edilmiştir: *"Otuz sığırdan bir tek dişi, kırk sığırdan bir yaşını doldurmuş bir inek al, her ergenlik çağına ulaşandan bir dinar ya da ona denk bir şey al."*²⁸¹ Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) valilere yazdığı bir mektupta da şöyle geçer: *"Kadınlardan ve çocuklardan cizye alınmasın."*²⁸²
2. **Mazeret sahiplerinden cizyenin düşmesi:** Kör, felçli, yaşlı ve hasta kimselerden cizyenin düşeceğini fakihlerin çoğunluğu kabul etmiştir.²⁸³ Hatta Hanefî mezhebinde bu hüküm, kişinin zengin olması durumunda da geçerlidir. *es-Siyerü's-sağîr* adlı eserde şöyle geçer: *"Kör, felçli, zayıf ve akıl hastası kimseler zengin olsalar dahi cizye yükümlülüğü taşımayabilirler."*²⁸⁴ Ancak Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre bu tür mazeret sahiplerinden de cizye alınır. Onlara göre bu, kiraya verilen evden alınan ücret gibidir; bu konuda mazeretlilerle diğerleri arasında fark yoktur. Ancak bazı Şâfiî fakihler, çoğunluğun görüşüne yakın görüşler de beyan etmişlerdir.²⁸⁵
3. **Fakir ve muhtaç kimselerden cizyenin düşmesi:**²⁸⁶ Hz. Ömer (r.a.), bir Yahudi'nin kapı önünde dilendiğini görmüş ve onu evine götürüp ona yardım etmiş, ardından beytül-mâl görevlisine şöyle demiştir: *"Onu ve onun gibileri gözet. Vallahi biz onun gençliğinde çalıştırılmasına müsaade edip ihtiyarladığında onu"*

²⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/196; es-Sâvî, *Bulğatu's-sâlik*, 2/308; eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/64; el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 3/120.

²⁸⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Hudûd", (4403); el-Hâkim, *el-Müstedrek*, thk. Âdil Mürşid ve dğr., Dârü'r-Risâle el-Âlemiyye, 2018, 8/866, ve Zehebî sahih olduğunu belirtmiştir.

²⁸¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Zekât", (1576); et-Tirmizî, *Sünen*, "Zekât", (623); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Zekât", (2244); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Kitâbü'l-Cizye", (18665), 9/324.

²⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Kitâbü'l-Cizye", (18682), 9/328.

²⁸³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/196; es-Sâvî, *Bulğatu's-sâlik*, 2/308; eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/64; el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 3/120.

²⁸⁴ eş-Şeybânî, *es-Siyerü's-sağîr*, thk. Mecîd Hudûrî, (Beyrut: ed-Dâru'l-Müttehîde li'n-Neşr, ts), 264.

²⁸⁵ eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 6/65.

²⁸⁶ eş-Şeybânî, *es-Siyerü's-sağîr*, 263; es-Sâvî, *Bulğatu's-sâlik*, 2/309; el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, 3/120.

terk ediyorsak bu adalet değildir." Bunun üzerine onun gibi yaşlı, düşkün gayrimüslimlerin beytül mâlden geçimi sağlanmaya başlanmıştır.²⁸⁷

Bu örnekler İslam'ın vergi affına dayalı bir sistem öngördüğünü göstermektedir. Ayrıca vergilerin düşmesinin şer'î temelini destekleyen diğer örnekler şunlardır:

1. **Şahsi kullanım için edinilmiş mallardan zekât alınmaz:** Ev, araba ve benzeri kişisel eşyalar ticaret için değil, kişisel kullanım için alındıklarında zekâta tabi değildir. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ليس على المسلم في عبده ولا فرسه صدقة *"Kişinin atında ve kölesinde zekât yoktur."*²⁸⁸

2. **Hanefilere göre çocuk ve akıl hastalarının mallarından zekât gerekmez:** Çünkü zekât bir ibadettir ve bu kimseler mükellef değildir.²⁸⁹ Dolayısıyla irade olmadan bir ibadetin tahakkuku düşünülemez.²⁹⁰ Ancak cumhur (çoğunluk fakihler), çocuk ve akıl hastalarının mallarından zekât verilmesi gerektiğini söylemiş ve bu hükümde velinin vekâletini esas almıştır.²⁹¹ Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Yetimin malını من ولي يتيم له مال فليتجر له ولا يتركه حتى تأكله الصدقة"* *"Yetimin malını yöneten kişi, o malı ticarete değerlendirsin. Onu zekât yiyip tüketmesin."*²⁹² Ayrıca Hz. Ömer (r.a.) şöyle buyurmuştur: *ابتغوا في أموال اليتامى لا تأكلها الصدقة* : *"Yetimlerin mallarını değerlendirin ki zekât onu yemesin."*²⁹³

Verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere İslam, zaruret sahibi bireyleri birçok mali yükümlülükten muaf tutmuştur. Bu uygulama sadece Müslümanlar için değil, gayrimüslimlere de teşmil edilmiştir. Dolayısıyla otizmli bireylerin de vergi ve resimlerden muaf tutulması, fikhî olarak meşru ve insani olarak gereklidir. Modern

²⁸⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 139.

²⁸⁸ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, "Zekât", "Bâbu vücûbi'z-zekât", (1474); Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Zekât", (982).

²⁸⁹ el-Bâbertî, *el-Înâye Şerhu'l-Hidâye* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970), 2/156-157; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 2/258.

²⁹⁰ el-'Umrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'*, 3/136; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/69-70.

²⁹¹ et-Tirmizî, *Sünen*, "Zekât", (641), Senesinde zayıflık vardır; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Zekât", 7339, 4/179; Dârekutnî, *es-Sünen*, "Zekât", 1970, 3/5.

²⁹² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Zekât", 7340, 4/179; Dârakutnî, *es-Sünen*, "Zekât", (1973), 3/6.

²⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/71.

devletler bu yükümlülükleri hafifletmeli, bu bireylerin ve ailelerinin yaşamını kolaylaştırmak için sosyal politikalar üretmelidir.

2.9.5.3. Otizmlı Birey ve Ailesi İçin Vergi Muafiyetinin Önemi

Otizmlı bireyler ve aileleri için vergi muafiyeti büyük önem taşımaktadır. Bu önemin temel nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Devlet tarafından uygulanan vergilerden muaf tutulmak, otizmlı bireyler ve aileleri üzerindeki mali yükü hafifletir.
2. Vergi muafiyeti, küçük de olsa, otizmlı bireyin yaşadığı yetersizlik ve çaresizlik duygusunun telafisine katkıda bulunur.
3. Bu uygulama, insan onurunun korunmasına ve otizmlı bireyin dilenme veya başkasına muhtaç olma durumuna düşmesinin önlenmesine hizmet eder.
4. Otizmlı birey ve ailesinin yaşam kalitesinin iyileştirilmesini sağlar; zira otizmlı bir çocuğun varlığı, çoğu zaman ailenin iş ve gelir durumunu etkiler, ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin çalışmayı bırakıp çocuğa bakım vermeye yönelmesine neden olabilir.

2.10. Manevi Haklar

Her bireyin manevi hakları bulunmaktadır. Bunlar arasında öncelikle saygınlık, şeref ve haysiyet ile kişiliğine ve kararlarına saygı gibi temel unsurlar yer alır. Otizmlı bireyler de tüm insanlar gibi bu manevi haklara eksiksiz bir şekilde sahiptir ve bu haklara saygı gösterilmesi büyük önem taşımaktadır."

2.10.1. Saygı ve İtibar Hakkı

İslam dininin en önemli özelliklerinden biri, engelli bireylerin onurunun korunması, saygı gösterilmesi ve ehliyetleri doğrultusunda önemli görevlere getirilmesidir. Onların iradelerine saygı duyulmuş, talepleri dikkate alınmış ve ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz ve uygulamalarıyla sabit olmuş, sonraki İslam toplumlarında da bu sünnet izlenmiştir. Bu konuda birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Sahih kaynaklarda geçen rivayete göre, Bedir savaşına katılmış olan sahabîlerden Atbân b. Mâlik, görme duyusunda zayıflık yaşadığı için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek

şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Rasûlü! Gözlerim zayıfladı. Kavmime imamlık yapıyorum. Yağmur yağdığında vadi taşar ve ben onların mescidine ulaşamam. Keşke gelip evimde iki rekât namaz kılsanız da orayı mescit edinebilsem.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) “İnşallah yaparım” buyurdu. Sonra sabahleyin Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile birlikte Aţbân’ın evine gitti, içeri girdi, Aţbân’ın gösterdiği yerde iki rekât namaz kıldı. Ardından da orada hazırlanan yemeği kabul etti. Bu hadiste, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir sahabînin talebine ne denli hızlı ve içtenlikle cevap verdiği, onun özel durumunu dikkate alarak gönlünü hoş ettiği ve ihtiyacına değer verdiği açıkça görülmektedir.²⁹⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.), Abdullah b. Ümmü Mektûm’u da taltif eder ve ona büyük değer verirdi. “Abese” suresinin nüzulünden sonra ona ikramda bulunur, gelişinde ona özel ilgi gösterir ve onu misafir ederdi. Ayrıca onu Medine’ye vekil tayin etmiş, müezzinlik ve imamlik görevlerine getirmiştir. Bu durum onun güvenilirliğine ve toplumsal görevlerde yer alma ehliyetine işaret eder.

Aynı şekilde, Hz. Peygamber (s.a.v.), topallayan sahâbi Amr b. el-Cemûh’a övgüyle hitap ederek: “Ben seni bu ayağınla cennette düzgün yürürken görür gibiyim” buyurmuştur. Kendisine evinde misafirlik verilmiş, İslam’dan önce putlara tapan biri olmasına rağmen İslam’a girişinden sonra büyük itibara ulaşmıştır.²⁹⁵ Hz. Peygamber’in bu yaklaşımı, engellilere yönelik olumlu yönlerini öne çıkarma ve onları toplumsal katkıya teşvik etme metodu olarak değerlendirilir. Aynı zamanda sabırla karşılanan engelin büyük ecir ve sevaba vesile olacağına dair müjdeler de bu tür sözlerle pekiştirilmiştir. Dolayısıyla İslam toplumu, otizmlili bireylere saygı göstermeli ve bu hakkı onlara teslim etmelidir. Otizmlili bireyin algı eksikliği veya düşük zekâ seviyesi, onun değerini azaltmaz. Zira bu durum Allah’ın takdiridir ve kişinin saygınlığına bir eksiklik getirmez.

Hz. Peygamber (s.a.v.), akli melekelerinde sorun olan bir kadının talebine kulak vererek ona hizmet etmek için istediği yere kadar eşlik etmiştir. Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivayet edildiğine göre, bir kadın gelerek Hz. Peygamber’e (s.a.v.) şöyle dedi: “Ey

²⁹⁴ el-Buhârî, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbü’s-Salât”, 429; Müslim, *es-Sahîh*, “Kitâbü’l-Îmân”, 33; en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, “Kitâbü’l-Mesâcid”, 920; İbn Mâce, *es-Sünen*, “Kitâbü’l-Mesâcid ve’l-Cemâât”, 754.

²⁹⁵ İmâm Ahmed, *el-Müsned*, 22553 (37/247); el-İsbehânî, Ebû Nu’aym Ahmed b. Abdullah, *Ma’rifetü’s-Sahâbe*, thk. ‘âdil b. Yûsuf el-‘Azâzî, (Riyâd: Dârü’l-Vatan, 1998, 4/1984), es-Suyûtî, Celâlüddîn, *Cem’u’l-Cevâmi’* (el-Câmi’u’l-Kebîr), 2. bs., thk. Muhtâr İbrâhîm el-Hâic ve dğr., (Kahire: Dârü’l-Ezher eş-Şerîf, 2005), 6/300.

Allah’ın Rasûlü, sizinle konuşmam gereken bir ihtiyacım var.” Peygamber (s.a.v.) ona “Ey falan kadının annesi, istediğin sokağı seç, seninle orada konuşayım”²⁹⁶ buyurmuş ve onunla yalnız kalarak ihtiyacını dinlemiştir.²⁹⁷

İmam Nevevî, Sahîh-i Müslim şerhinde bu olay hakkında şöyle der: “Bu olay, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) halka açık olması, halkla yakın ilişki kurması ve ihtiyaç sahiplerinin ona ulaşabilmesini sağlaması açısından önemlidir. Bu davranış, yöneticilerin de aynı şekilde halka yakın olması gerektiğini gösterir. Aynı zamanda bu olay, Peygamber’in Müslümanların maslahatına yönelik olarak kendi nefesine yük getirmeyi göze aldığını ve zayıf bir kadına tevazu gösterdiğini ortaya koyar.”²⁹⁸

2.10.2. İyi Muamele ve Şefkat

Rıfk (şefkat): Nezaket ve yumuşaklıktır; zıddı ise şiddet ve sertliktir. Rıfk, yumuşak davranmak ve işleri kolay ve güzel bir şekilde yürütmektir. Sahibi "refîk" (yumuşak huylu) olarak adlandırılır. Rıfk, işlerin en güzel yollarla, en kolay yöntemlerle yapılmasıdır.²⁹⁹

İslam, rıfk (yumuşaklık) dinidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in ahlâkı da rıfk idi. Nitekim sahih bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *إن الله رفيق يحب الرفق في الأمر كله*. “Şüphesiz Allah, yumuşaktır; her işte yumuşaklığı sever.” Yine şöyle buyurmuştur: *عليك بالرفق, إن الرفق لا يكون في شيء إلا زانه, ولا ينزع من شيء إلا شانه* “Yumuşak davran; çünkü rıfk bir şeyde bulunduğu zaman onu güzelleştirir, ondan çıkarıldığı zaman ise çirkinleştirir.”³⁰⁰

Peygamber Efendimiz (s.a.v), sözleri ve davranışlarıyla rıfkı hem öğütlemiş hem de fiilen uygulamıştır. Bu durum, özür sahipleri ve engellilerle olan muamelesinde açıkça görülmektedir. Bu anlamda, akıl sağlığında eksiklik bulunan bir kadının kendisinden

²⁹⁶ Kadınla تنها yerde değil, insanların geçtiği bir yolda durmuş, fetva verirken veya ihtiyacını karşılarken yanında bulunmuştur. Bu durum câizdir; çünkü bu hal halvet sayılmaz. Zira insanlar onları görüyordu, ancak konuşuklarını duymuyorlardı. Bu açıklama, İmam Nevevî’nin Müslim şerhinde yer almaktadır: Nevevî, el-Minhâc, 15/83.

²⁹⁷ Müslim, es-Sahîh, Kitâbü’l-Fezâil, “bâbı, no. 2326; Ebû Dâvûd, es-Sünen, Kitâbü’l-Edeb, no. 4818.

²⁹⁸ Nevevî, el-Minhâc Şerhu el-Câmi’u’s-Sahîh, 15/82.

²⁹⁹ ez-Zebîdî, Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs, 25/346.

³⁰⁰ el-Buhârî, Muhammed b. İsmâ’îl, el-Edebü’l-müfred, thk. Muhammed Fu’âd ‘Abdü’l-Bâki, 2. bs., (Kahire: Matba’atü’s-Selîfiyye, 1379/1959), “Bâbü’l-hırk” 475, 167; Müslim, Sahîh, “Kitâbü’l-Birr ve’s-sıla ve’l-âdâb”, 2594; Ebû Dâvûd, Sünen, “Kitâbü’l-Cihâd”, 2478.

yardım istemesi üzerine, Peygamber Efendimiz bizzat onunla ilgilenmiş, ihtiyaçlarını karşılamak için kendi elleriyle uğraşmıştır. Kendisiyle bir sahâbeyi değil, bizzat kendisi ilgilenmiştir. Hadiste şöyle geçmektedir:

“*Enes (r.a.)’ten rivayet edildiğine göre: Aklında bir sıkıntı bulunan bir kadın, Peygamber (s.a.v)’e gelerek, ‘Ey Allah’ın Resûlü, senden bir ricam var’ dedi. Resûlullah (s.a.v) de, يا أم فلان انظري أي السكك شئت حتى أقضي لك حاجتك, فخلا معها في بعض الطرق, حتى فرغت (s.a.v) de, من حاجتها ‘Ey falanca kadının annesi, istediğin yolu seç, seninle orada görüşeyim’ buyurdu. Ardından onunla yollardan birinde yalnız başına ilgilendi ve ihtiyacını yerine getirdi.*”³⁰¹

Ayrıca, Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in engellilere verdiği değer, onların isteklerini dikkate alması ve dua taleplerine verdiği önem, pek çok hadiste geçmektedir. Bunlardan bazıları:

- Gözleri görmeyen bir adam Resûlullah’a gelerek şifa duası istemişti. Peygamberimiz şöyle buyurdu: *إن شئت دعوت, وإن شئت صبرت فهو خير لك, قال: فادعه, فأمره أن يتوضأ فيحسن وضوءه ويدعو بهذا الدعاء: اللهم إني أسألك وأتوجه إليك بنبيك محمد نبي الرحمة, إني* *‘İstersen dua ederim, istersen sabredersin; bu senin için daha hayırlıdır.’* Adam: “Dua et” dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz abdest alıp şu duayı etmesini emretti: *“Allah’ım! Sana Peygamberin Muhammed (s.a.v) vasıtasıyla yöneliyor, bu ihtiyacımın giderilmesini diliyorum. Onunla sana yöneliyorum, ey Rabbim, bu ihtiyacımı benim için yerine getir. Allah’ım, onu benim adıma şefaatçi kıl.”*³⁰²
- Atâ b. Ebî Rebâh şöyle dedi: “İbn Abbâs (r.a.) bana dedi ki: ‘Cennetlik bir kadın görmek ister misin?’ Ben: ‘Evet’ dedim. Dedi ki: ‘Şu siyah kadın, Resûlullah’a gelerek şöyle demişti: “Ben sara hastasıyım ve nöbet esnasında açılıyorum. Benim için Allah’a dua et.” Resûlullah: “İstersen sabret, cennet senindir. İstersen dua

³⁰¹ Müslim, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-Fezâ’il”, 2326; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Kitâbü’l-Edeb”, 4818.

³⁰² et-Tirmizî, *Sünen*, “Ebvâbü’d-da’avât”, 3578; “Bu hadis hasen, sahih garibtir. Ebu Ca’fer el-Hatmî’den başka bir isnadla bilinmemektedir” en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, “Kitâbü ‘Ameli’l-yevmi ve’l-leyle”, 10420; İbn Mâce, *Sünen*, “Kitâbü ‘İkamati’s-salât ve’s-sünneti fihâ”, 1385.

ederim, şifa bulursun.” Kadın: “Sabrederim” dedi. Ama sonra, “Ben açılıyorum, Allah’a dua et de açılmayayım” deyince, Peygamberimiz onun için dua etti.”³⁰³

Bu hadislerden elde edilen bazı hükümleri şöyle ifade edebiliriz:

- Peygamber (s.a.v)’in engellilere karşı ne derece yumuşak ve güzel davrandığı, onların istek ve ihtiyaçlarını özenle dinlediği ve karşılamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.
- Otizimli bireylere de aynı şekilde nazik, sabırlı ve anlayışlı muamele edilmesi gerekir. Bu, hem bireyin hakkıdır hem de sünnettir.
- Toplumda otizimli bireylerin ihtiyaçlarına öncelik verilmesi, onların yardım taleplerinin karşılanması vaciptir.
- Peygamberimiz (s.a.v)’in hastalığın veya engelin türüne dair sorulara verdiği tepkiler, bu sıkıntıların anlatılmasının kadere isyan anlamına gelmediğini, aksine dua istemenin meşru olduğunu göstermektedir.
- Otizimli bireyler için hem iyileşmeleri hem de sabırla ödüllendirilmeleri için dua etmek teşvik edilmiştir. Aynı şekilde, onlara bakan ebeveynler ve yakınları da sürekli manevi desteğe muhtaçtır.

2.10.3. Alay Edilmeme ve Dışlanmama Hakkı

Yüce Allah, her türlü istihza ve alayı kesin bir şekilde yasaklamıştır. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur: *يا أيها الذين آمنوا لا يسخر قوم من قوم عسى أن يكونوا خيرا منهم ولا نساء من نساء*

عسى أن يكن خيرا منهن “Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın.

Belki de onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesin; belki de onlar kendilerinden daha hayırlıdır.”³⁰⁴

Yüce Allah, her ne sebep olursa olsun başkalarıyla alay etmeyi yasaklamıştır. Çünkü alay ve küçümseme, toplumda kin ve düşmanlık tohumları eker; Müslümanlar arasında nefreti yayar ve birlik duygusunu zayıflatır. Özellikle kadınlara yönelik ayrı bir

³⁰³ el-Buhârî, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbü’t-Tıbb”, 5651; Müslim, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-Birr ve’s-sıla ve’l-âdâb”, 2576; en-Nesâî, *Sünen*, Kitâbü’t-Tıbb, 7448.

³⁰⁴ Hucurât, 49/11.

uyarının yapılması, bu yasağın önemini ve cinsiyet fark etmeksizin herkesi kapsadığını göstermektedir.

İmam Kurtubî bu ayeti tefsir ederken şöyle der: “Bir kimse, dış görünüşü, fakirliği, bedensel bir engeli veya konuşmasındaki eksiklik sebebiyle başka birini küçümsememelidir. Çünkü bu kişi, Allah katında daha samimi bir kalbe ve temiz bir niyete sahip olabilir. Dolayısıyla, Allah’ın değer verdiği birini küçük gören kişi, kendisine zulmetmiş olur.” Selef alimleri, bu konuda büyük bir hassasiyet göstermiştir. Amr b. Şurahbîl şöyle der: “Bir adamı keçi sağarken görüp gülersem, aynı şeyi yapacağım diye korkarım.” Abdullah b. Mes’ud ise şöyle demiştir: “Musibet, ağızdan çıkan söze bağlıdır. Bir köpek alay edersem, köpek haline dönüşmekten korkarım.”³⁰⁵

Sünnet-i Nebeviyye de bu anlamı pekiştirmektedir. Ebu Hureyre’den (r.a.) rivayetle, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: لا تحاسدوا ولا تناجشوا ولا تباغضوا ولا تذاكروا ولا يبيع بعضكم على بيع بعض وكونوا عباد الله إخوانا، المسلم أخو المسلم، لا يظلمه ولا يخذله ولا يحقره، التقوى ها هنا *Birbirinize haset etmeyin, fiyat yükseltmek için hile yapmayın, birbirinizi küçümsemeyin, arkanızı dönmeyin, birbirinizin ticaretine müdahale etmeyin. Allah’ın kulları olarak kardeş olun. Müslüman, Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu yalnız bırakmaz ve onu küçük görmez. Takva buradadır (göğsünü işaret ederek üç defa tekrar etti). Kişinin kötülüğü için, Müslüman kardeşini küçük görmesi yeterlidir. Müslümanın kanı, malı ve onuru diğer Müslümâna haramdır.*³⁰⁶

Bu uyarı, özellikle otizmli bireyler ve diğer engellilere yönelen alay ve küçümseme davranışlarında daha büyük bir önem taşır. Zira bu tür davranışlar, Allah’ın yaratışına karşı bir itiraz anlamına gelir. Otizmli bireyler ve aileleri, duygusal olarak daha hassas oldukları için böyle tutumlar onları derinden etkiler ve toplumdan uzaklaşmalarına neden olabilir. İslam, bireyin duygularını incitecek her türlü söz ve davranışı yasaklamış; aksine güzel sözü, selamı ve kırmamayı teşvik etmiştir. Ebu Musa el-Eş’arî’den rivayetle Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: على كل مسلم صدقة، قيل: أرأيت إن لم يستطع؟

³⁰⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm İtfîş, (Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 2. bs., 1964), 16/325.

³⁰⁶ Müslim, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbu’l-Birr ve’s-Sıla ve’l-Âdâb”, (2564); et-Tirmizî, *Sünen*, “Ebvâbu’l-Birr ve’s-Sıla”, (1927); İbn Mâce, *Sünen*, Kitâbu’l-Fiten, (3933).

قال: يعتمل بيديه فينفع نفسه ويتصدق, قيل: أرايت إن لم يستطع؟ قال: يعين ذا الحاجة الملهوف, قيل: أرايت إن لم يستطع؟ قال: يأمر بالمعروف أو الخير, قيل: أرايت إن لم يفعل؟ قال: يمسك عن الشر فإنها صدقة *Her Müslümanın sadaka vermesi gerekir.*” Ashab sordular: “Gücü yetmezse ne yapsın?” Buyurdu: “Eliyle çalışıp hem kendine hem de başkasına faydalı olur.” “Buna da gücü yetmezse?” “Zorda olana yardım eder.” “Yine yapamazsa?” “İyiliği emreder.” “Onu da yapamazsa?” “Zarar vermekten uzak durur. Bu da onun için sadakadır.”³⁰⁷

2.10.4. Küçümseyici Sıfatlarla Hitap Edilmeme ve Nitelenmeme Hakkı

Kur’ân, alay etmeyi, küçümsemeyi ve hakir görmeyi yasakladıktan sonra, ardından insanlara kötü lakaplarla hitap etmeyi de kesin bir şekilde yasaklamıştır. Allah Teâlâ Hucurât Sûresi’nde şöyle buyurur: ولا تنازروا بالألقاب بئس الاسم الفسوق بعد الإيمان “Birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü isimdir.”³⁰⁸

Rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’ye geldiğinde her kişinin iki ya da üç ismi vardı; bu isimlerden biriyle çağrıldığında kişi rahatsız olurdu. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Allah Teâlâ, kişinin hoşlanmadığı herhangi bir lakapla çağrılmasını yasaklamış, bunu fık ve günah olarak nitelendirmiştir. Çünkü kötü lakaplarla hitap etmek Müslüman’ı incitir; Müslüman’ı incitmek ise açık bir günahdır.³⁰⁹

Psikologlar, bir kişiye hoşlanmadığı bir sıfatla sürekli hitap edilmesinin, o kişide umutsuzluk, karamsarlık ve aşağılık duyguları oluşturduğunu belirtmektedir. Özellikle bu lakap, kişideki bir eksiklik veya yetersizlikten kaynaklanıyorsa, bu durum bireyin toplumdan uzaklaşmasına ve çevresine karşı kin ve nefret beslemesine yol açar. Bu nedenle İslam dini bu davranışı haram kılmış ve bu tür davranışları günah saymıştır. Hatta kişiye en çok sevdiği isimle hitap edilmesini teşvik etmiştir.

Otizmli birey, kendisine yöneltilen kötü lakapları ve nitelemeleri algılayamayabilir; ancak bu, anne-baba ve kardeşleri için büyük bir psikolojik yüküdür. Ayrıca otizmli bireyin, kötü lakabın çirkinliğini anlamıyor olması, bu davranışın günah

³⁰⁷ Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, “Kitâbu’z-Zekât”, (1456); Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, “Kitâbu’z-Zekât”, 1008; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, “Kitâbu’z-Zekât”, 2330.

³⁰⁸ el-Hucurât, 49/11

³⁰⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah İbnü’l-‘Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 3. bs., nşr. Muhammed ‘Abdulkadir ‘Atâ, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003), 4/155.

olmaktan çıkmasına neden olmaz; aksine, bu durum yapan kişi için daha da büyük bir vebaldir. Otizimli bireyi “geri zekâlı”, “deli” gibi küçültücü ve aşağılayıcı ifadelerle niteleyen kimse, cahiliye toplumlarının ve peygamberlerine “mecnun” (deli) diyen eski ümmetlerin yolunu takip etmektedir. Kur’an’da “mecnun” kelimesi yalnızca peygamberlere iftira atan bu inatçı, kibirli ve inkârcı toplulukların sözlerinde geçmiştir. Kur’an ise bu iftiralara her defasında reddetmiş ve peygamberlerini savunmuştur.³¹⁰

2.10.5. Kolaylık Sağlama ve Güçlüğün Kaldırılması Hakkı

İslam şeriatının hükümleri kolaylık ve güçlüğün kaldırılması esasına dayanır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ* “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.”³¹¹, ve yine şöyle buyurur: *وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ*. “O (Allah), din konusunda üzerinize bir zorluk yükledi.”³¹². Kur’an ve sünnette kolaylıkla ilgili örnekler sayılamayacak kadar çoktur. Fıkıh âlimleri bu hükümleri büyük bir fıkıh kaidesi altında toplamaya çalışmışlar ve “zorluk kolaylık getirir” prensibiyle ifade etmişlerdir. Şeriat, engelli bireyler için özel olarak kolaylık ve ruhsat tanımış, onların durumunu göz önünde bulundurarak kendilerine yönelik zorlukları hafifletmiştir. İbn Nüceym “el-Eşbâh ve’n-Nezâir” adlı eserinde şöyle demiştir: “İbadetlerde ve diğer alanlarda ruhsatların yedi sebebi vardır... Yedinci sebep eksikliklerdir; bu da bir tür zorluktur ve dolayısıyla ruhsat gerektirir. Bu bağlamda çocuk ve akıl hastası bireylerden sorumluluğun kaldırılması buna örnektir. Malî tasarrufları veliye devredilmiş, bakımı ve terbiyesi ise kadınlara verilmiştir.”³¹³

Hanefî fakihleri bu tür ruhsat sebeplerini “ehliyet engelleri” başlığı altında ele almış ve bunlar arasında delilik ve bunaklık gibi zihinsel yetersizlikleri de saymışlardır.

³¹⁰ Ahmed Nufel, "Mecnun" kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de dokuz sûrede toplam 11 defa geçtiğini ve bunların tamamında kavimlerin peygamberlerine yönelik ithamlarında kullanıldığını, Kur'an'ın ise her seferinde bu ithamlara karşı peygamberleri savunduğunu belirtmiştir. Bu kelimenin Kur'an'daki ilk geçtiği yer Hicr Sûresi, son geçtiği yer ise Tekvîr Sûresi'dir. Bkz. İslamiyyat, “Tedebbürî Tefekkürler: Kur'an-ı Kerim'de “Mecnun” Kelimesi”, islamiyyat.com

³¹¹ Bakara 2/185.

³¹² Hac 22/78.

³¹³ Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir alâ Mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 70.

Bu tür engeller, kişide ibadetleri şer'i şekilde eda etme gücünün yokluğunu ifade eder ve bu yeti yoksa yükümlülük de ortadan kalkar.³¹⁴

İslam'ın engellilere yönelik kolaylık ve merhametinden biri de orta veya ağır düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip otizmlili bireylerin, delilik veya bunaklık kapsamında değerlendirilerek yükümlülükten muaf tutulmalarıdır. Eğer otizm ağır düzeydeyse kişinin eda ehliyeti yok sayılır ve kendisine hiçbir ibadet farz olmaz. Orta düzeyde ise Hanefi mezhebine göre “temyiz çağına erişmiş çocuk” hükmüne tabi olur ve sınırlı ehliyete sahip sayılır.

Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

رفع القلم عن ثلاثة: عن النائم حتى يستيقظ، وعن الصبي حتى يحتلم، وعن المجنون حتى يعقل *“Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanana kadar uyuyandan, ergenlik çağına ulaşana kadar çocuktan ve aklını başına alana kadar deliden.”*³¹⁵ Diğer bir rivayette: “bunak kişiden” ifadesi de geçmektedir.³¹⁶

İslam, kolaylık ilkesini kişideki engelin boyutuna göre derecelendirmiştir. Zorluk ne kadar büyükse, ruhsat da o derece büyük olur; hatta bazen yükümlülük tamamen düşer. Zorluk hafifse ruhsat da o oranda hafifletilir. Kolaylık sadece, kişinin sıkıntıya düşeceği alanlarda uygulanır. Nitekim şu ayette bu anlam açıkça ifade edilir: ليس على الأعمى حرج ولا على المريض حرج *“Kör olan için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için bir sakınca yoktur.”*³¹⁷ Bu ayetin anlamına göre, görme yetisini gerektiren yükümlülükler âmâyâ farz olmaz; yürüme gerektiren yükümlülükler topala, bedensel meşakkat doğuracak yükümlülükler ise hastaya uygulanmaz.³¹⁸

Bu nedenle İslam, cihada katılma yükümlülüğünü mazereti olan ve engelli bireylerden kaldırmıştır. Abdullah b. Ümmü Mektûm hakkında nazil olan ayetler bu konuyu açıklar. Vahiy katibi Zeyd b. Sâbit'in rivayetine göre، لا يستوي القاعدون من المؤمنين

³¹⁴ Teftâzânî, *et-Telvîh alâ 't-Tavzîh*, 2/331.

³¹⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Kitâbü'l-Hudûd, 4403; Hâkim, *el-Müstedrek alâ 's-Sahîhayn*, 8/866; hadisin sahih olduğunu Zehebî de tasdik etmiştir.

³¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, no. 24704, 41/232.

³¹⁷ Fetih 48/17

³¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi ' li-Ahkâmi 'l-Kur'ân*, 12/313.

والمجاهدون في سبيل الله “Mü’minlerden özürsüz olarak oturanlar ile Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenler bir olamaz.”³¹⁹ ayeti nazil olduğunda, âmâ olan Abdullah b. Ümmü Mektûm Hz. Peygamber’e gelerek şöyle demiştir: “Eğer gücüm yetseydi, Allah yolunda cihad ederdim.” Bunun üzerine ayetin devamı olan غير أولى الضرر “özür sahipleri hariç” ifadesi indirildi.³²⁰

Yüce Allah, sadece bu yükümlülüğü kaldırmakla kalmamış, onların sevaplarını da eksiltmemiştir. İbn Cüreyc şöyle der: “Bu ayetteki özür sahipleri, eğer niyetlerinde samimiyseler, sevap bakımından cihada katılanlarla eşit tutulmuştur.” Nitekim Enes b. Mâlik’ten gelen rivayette, Hz. Peygamber (s.a.v) Tebük seferinden dönerken şöyle buyurmuştur:

إن بالمدينة لقوما ما سرتهم من مسير ولا قطعتم واديا إلا وكانوا معكم فيه، قالوا يا رسول الله: وهم بالمدينة؟ قال: وهم بالمدينة حبسهم العذر

“Medine’de öyle kimseler var ki siz yürüdüğünüz her yol ve geçtiğiniz her vadide sizinle ecirde ortaktırlar. Dediler ki onlar Medine’deyken bile ya resulellah. Evet onlar medine’deyken dahi. Zira onları mazeretleri alıkoymuştur.”³²¹

İbn Hacer bu hadis hakkında şunu demiştir: “Bu hüküm sadece cihadla sınırlı olmayıp tüm salih amellere teşmil edilebilir.”³²²

Sonuç olarak, İslam, engellilere ve mazeret sahiplerine -bu gruba otizmli bireyler de dâhildir- pek çok dinî yükümlülüğü kaldırmış, bununla birlikte onlara bu ibadetleri yerine getirenlerin sevabını vaat etmiştir. Çünkü bu mahrumiyet, kişinin kendi tercihiyle değil, Allah’ın takdiriyle gerçekleşmiştir.

³¹⁹ Nisâ, 4/95.

³²⁰ Buhârî, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-Cihâd ve’s-Siyer”, 2849; Müslim, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-İmâre”, 1898; et-Tirmizî, *Sünen*, “Ebvâbu Tefsîri’l-Kur’ân”, 3033; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, “Kitâbü’l-Cihâd”, 4292.

³²¹ Buhârî, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-Megâzî”, 4405; Müslim, *Câmiu’s-Sahîh*, “Kitâbü’l-İmâre”, 1911; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Kitâbü’l-Cihâd”, 2508; İbn Mâce, *Sünen*, “Kitâbü’l-Cihâd”, 2764; Lafız İbn Mâce’ye aittir.

³²² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 8/262.

SONUÇ

Bu tez çalışması, modern dünyada giderek artan sayıda karşılaşılan ve kendine özgü ihtiyaçları bulunan otizmlili bireylerin haklarını İslam hukuku perspektifinden kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma boyunca, İslam dininin temel prensipleri olan adalet ve merhamet anlayışının dezavantajlı gruplara yönelik hassasiyeti vurgulanmış ve bu anlayışın otizmlili bireylerin haklarının korunması ve gözetilmesindeki önemi ortaya konulmuştur. İslam fıkıhındaki dağınık bilgilerin sistematik bir bütünlük içinde ele alınmasıyla, bu alandaki mevcut bilgi boşluğu doldurulmaya çalışılmış ve modern hukuk sistemlerindeki benzer düzenlemelerin İslam hukukundaki kökleri bilimsel bir metotla incelenmiştir.

Araştırmanın temel bulguları, İslam hukukunun otizmlili bireylerin haklarını genel olarak dezavantajlı bireylerin hakları çerçevesinde ele aldığı ve onlara yönelik özel bir şefkat ve merhamet anlayışını benimsediği yönündedir. Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye'de yer alan genel ilkeler ve düzenlemeler, dezavantajlı grupların korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması yönünde açık bir irade ortaya koymaktadır. Fıkıh literatüründe farklı başlıklar altında ele alınan hükümler, otizmlili bireylerin yaşam hakkı, onurlu yaşam hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, adalete erişim hakkı gibi temel haklarının İslam hukuku tarafından güvence altına alındığını göstermektedir. Özellikle, kendi geçimlerini sağlayamayan otizmlili bireylerin nafaka hakkı ve bu nafakanın tedavi, rehabilitasyon ve ilaç masraflarını da kapsamı, İslam hukukunun bu bireylerin özel ihtiyaçlarına yönelik duyarlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

Tez çalışması, otizmlili bireylerin haklarının sadece teorik bir düzlemde kalmaması, aynı zamanda pratik uygulamalara da yansması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda, ailelere, topluma ve devlete önemli sorumluluklar düşmektedir. Ailelerin otizmlili çocuklarının eğitimi ve bakımı konusunda bilinçli ve destekleyici olmaları, toplumun otizmlili bireylere yönelik önyargılardan arınarak kapsayıcı bir yaklaşım sergilemesi ve devletin de otizmlili bireylerin ihtiyaçlarına uygun yasal düzenlemeler yapması ve gerekli destek mekanizmalarını oluşturması gerekmektedir. İslam hukukunun bu konudaki temel prensipleri, modern toplumların da benimsemesi gereken evrensel değerler sunmaktadır.

Bu çalışma, İslam hukukunun otizmli bireylerin hakları konusundaki zengin birikimini gün yüzüne çıkararak hem İslami ilimler alanına hem de sosyal politika ve hukuk alanına önemli katkılar sunmayı amaçlamaktadır. İslam'ın dezavantajlı bireylere yönelik merhametli ve kapsayıcı yaklaşımının bilimsel bir zeminde yeniden değerlendirilmesi, günümüz dünyasındaki benzer sorunlara İslami perspektiften çözüm önerileri sunma potansiyeli taşımaktadır. Özellikle, modern hukuk sistemlerinde engelli hakları konusunda geliştirilen yeni yaklaşımların İslam hukukundaki köklerinin ortaya konulması, farklı hukuk sistemleri arasında bir diyalog ve anlayış köprüsü kurulmasına yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, bu tez çalışması, otizmli bireylerin haklarının İslam hukukundaki yerini detaylı bir şekilde inceleyerek, bu alandaki bilgi boşluğunu doldurmuş ve farkındalık oluşturulmasına katkı sağlamıştır. İslam'ın adalet ve merhamet ilkelerinin rehberliğinde, otizmli bireylerin toplumsal hayata tam ve etkin katılımının sağlanması hem İslami öğretilerin bir gereği hem de adil ve kapsayıcı bir toplumun inşası için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu çalışmanın, ilgili tüm kesimlerin bu konudaki sorumluluklarını yeniden düşünmelerine ve otizmli bireylerin haklarının korunması yönünde daha bilinçli ve etkin adımlar atmalarına vesile olması umulmaktadır.

Tezin ulaştığı sonuçlar ışığında, gelecekteki araştırmalar ve uygulamalar için bir dizi öneri sunmak yerinde olacaktır:

Akademik Alanda Yapılabilecek Çalışmalar:

Karşılaştırmalı Hukuk Çalışmaları: İslam hukukundaki otizmli bireylerin haklarına dair hükümlerin, farklı modern hukuk sistemlerindeki engelli hakları düzenlemeleriyle karşılaştırıldığı detaylı çalışmalar yapılabilir. Bu karşılaştırmalar, farklı hukuki yaklaşımların güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyarak, daha kapsamlı ve adil düzenlemelerin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Fıkıh Mezhepleri Arası İhtilafların İncelenmesi: Tezde genel bir çerçeve sunulmuş olmakla birlikte, farklı fıkıh mezheplerinin otizmli bireylerin haklarına dair farklı yorum ve yaklaşımları daha derinlemesine incelenebilir. Bu incelemeler, farklı hukuki çözümlerin dayanaklarını ve potansiyel uygulamalarını anlamamıza yardımcı olabilir.

Güncel Tıbbi ve Sosyal Bilimsel Gelişmelerin Fıkhi Değerlendirmesi: Otizm alanındaki yeni tıbbi ve sosyal bilimsel bulgular ışığında, İslam hukukunun bu konuya yönelik yorumlarının ve hükümlerinin güncellenmesi ve yeniden değerlendirilmesi üzerine çalışmalar yapılabilir. Bu, İslam hukukunun çağın ihtiyaçlarına cevap verebilme kapasitesini artıracaktır.

Uygulamaya Yönelik Fıkhi Çözüm Önerileri: Otizmlili bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları özel sorunlara yönelik pratik fıkhi çözüm önerileri geliştiren çalışmalar yapılabilir. Örneğin, ibadetlerde kolaylık sağlanması, hukuki ehliyetin sınırlarının belirlenmesi, vasi tayini gibi konularda detaylı fıkhi analizler ve öneriler sunulabilir.

Uygulama Alanında Yapılabilecekler ise şunlardır:

Farkındalık ve Eğitim Çalışmaları: Aileler, eğitimciler, sağlık personeli ve hukuk uygulayıcıları başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerine yönelik otizm konusunda kapsamlı farkındalık ve eğitim çalışmaları düzenlenmelidir. Bu çalışmalar, otizmlili bireylerin ihtiyaçlarının ve haklarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Erişilebilir Hizmetlerin Yaygınlaştırılması: Otizmlili bireylerin eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve adalet sistemine erişimlerini kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmalı ve erişilebilir hizmetler yaygınlaştırılmalıdır. Bu, onların toplumsal hayata tam katılımlarını destekleyecektir.

Destek Mekanizmalarının Güçlendirilmesi: Otizmlili bireyler ve aileleri için sosyal ve ekonomik destek mekanizmaları güçlendirilmeli, rehabilitasyon ve terapi hizmetlerine erişim kolaylaştırılmalıdır. Devletin bu konudaki rolü aktif ve koordineli olmalıdır.

Hukuki Destek ve Danışmanlık Hizmetleri: Otizmlili bireylerin ve ailelerinin hukuki haklarını anlamalarına ve kullanmalarına yardımcı olacak özel hukuki destek ve danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır. Bu, onların adalete erişimlerini kolaylaştıracaktır.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolünün Artırılması: Otizmlili bireylerin haklarının savunulması ve ihtiyaçlarının karşılanması konusunda sivil toplum kuruluşlarının rolü desteklenmeli ve güçlendirilmelidir. Bu kuruluşlar, farkındalık yaratma, savunuculuk yapma ve hizmet sunma konularında önemli bir işlev görmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdülhalim, Nura. *Hel Yecuzu Şer'an Zevac el-Müteahhirin Zehnen*. Mecellet el-Ahram, Salı, 27 Rabiülevvel 1435/2014, Yıl 138, Sayı 46439.
- Accam, Meysam Sahib ve diğerleri. *el-Maliyyet el-Amme*. Dar en-Nahla li'n-Neşr, Tacura, Libya, 1. Baskı, 2002.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbu's-Sina'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, (Beyrut: el-Mektebetü'l'Asriyye, ts.) 1/190.
- D. Acil en-Neşmi ve diğerleri. *Ulema eş-Şer': Zevac el-Muak Zehnen... Davabit ve Şurut*. Ceridet el-Enba el-Kuveytiyye, Cuma, 10/12/2021m.
- D. el-Karadavi, Yusuf. *el-Karadavi Yüeyyid Zevac el-Mecnun ve Raf' Sin Zevac el-Feteyat*. Sahifet el-Vesat el-Bahreyniyye, Sayı 553, Perşembe, 1/3/2004m, s. 3, com.alwasatnews.
- Ebi es-Suud, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmadi. *İrşad el-Akl es-Selim ila Mezaya el-Kitab el-Kerim*. Dar İhya et-Türas el-Arabi, Beyrut.
- Ebu Yusuf, Ya'kub b. İbrahim b. Habib b. Sa'd. *Kitab el-Haraç*. Thk: Taha Abdurrauf Sa'd ve diğerleri, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Kahire.
- Ebu'n-Nasr, Midhat Muhammed. *Te'hil ve Riaye Mütehaddi el-İhtiyacat el-Hassa*. İtrak li'n-Neşr ve't-Tevzi', Kahire, 2004.
- ed-Darekutnîrf, Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünen ed-Darakutni*. Thk: Şuayb el-Arnayut ve diğerleri, Müesseset er-Risale, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 2004.
- ed-Darimi, Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl. *Müsne'd ev Sünen ed-Darimi*. Thk: Hüseyin Selim Esed ed-Darani, Dar el-Muğni li'n-Neşr, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 2000.
- ed-Desuki, Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Haşiyet ed-Desuki ala eş-Şerh el-Kebir*. Dar el-Fikr, Beyrut, Lübnan, Baskı ve Tarih Yok.
- el-Adevi, Ali b. Ahmed b. Mekrem es-Saidi. *Haşiyet el-Adevi ala Şerh Kifayet et-Talib er-Rabbani*. Muhakkik: Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikaî, Dar el-Fikr, Beyrut, 1994.
- el-Adevi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Mekrem. *Haşiyet el-Adevi ala Kifayet et-Talib er-Rabbani*. Thk: Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikaî, Dar el-Fikr, Beyrut, 1994.
- el-Asbahani, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak. *Fadail el-Hulefa er-Raşidin*. Thk: Salih Muhammed el-Akil, Dar el-Buhari li'n-Neşr, el-Medinetü'l-Münevver, 1. Baskı, 1997.
- el-Asbahani, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed. *Ma'rifet es-Sahabe*. Thk: Adil b. Yusuf el-Azazi, Dar el-Vatan, Riyad, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 1998.
- el-Baberti, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud. *el-İnaye Şerh el-Hidaye bi Hamiş Feth el-Kadir*. Mektebet Mustafa el-Babi el-Halebi ve Evladuhu bi Mısır, 1. Baskı, 1970.
- el-Bağavi, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Bağavi. *Me'alim et-Tenzil fi Tefsir el-Kur'an*. Thk: Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğerleri, Dar Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 4. Baskı, 1997.
- el-Bağavi, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Bağavi. *Me'alim et-Tenzil fi Tefsir el-Kur'an*. Thk: Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğerleri, Dar Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 4. Baskı, 1997.

- el-Bernehaburi, Nizamüddin el-Belhi ve diğerleri. *el-Fetava el-Alemgiriyye ev el-Fetava el-Hindiyye*. el-Matbaat el-Kübra el-Emiriyye bi Bulak, Mısır, 1310h.
- el-Bernehaburi, Nizamüddin el-Belhi ve diğerleri. *el-Fetava el-Alemgiriyye ev el-Fetava el-Hindiyye*. el-Matbaat el-Kübra el-Emiriyye bi Bulak, Mısır, 1310h.
- el-Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünen el-Kübra*. Thk: Muhammed Abdülkadir Ata, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan.
- el-Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünen el-Kübra*. Thk: Muhammed Abdülkadir Ata, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan.
- el-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahih el-Buhari*. Dar et-Te'sil, Kahire, Mısır, 1. Baskı, 2012.
- el-Buhari, Muhammed b. İsmail. *el-Edeb el-Müfred*. Muhakkik: Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire, 2. Baskı, 1379h.
- el-Buhuti, Mansur b. Yunus. *Keşşaf el-Kına' an Metn el-İkna'*. Mektebet Nasr el-Hadise bi'r-Riyad, Suudi Arabistan, thk: Hilal Musaylihi Mustafa, Baskı ve Tarih Yok.
- el-Büceyrimi, Süleyman b. Muhammed b. Ömer. *Tuhfet el-Habib ala Şerh el-Hatib*. Dar el-Fikr, Beyrut, 1995.
- el-Cassas, Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razi. *Ahkam el-Kur'an*. Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1994.
- el-Cemel, Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Ma'ruf bi'l-Cemel. *Haşiyet el-Cemel ev Futuhat el-Vehhab bi Tavdih Menhec et-Tüllab*. Dar el-Fikr, Beyrut, Lübnan, Baskı ve Tarih Yok.
- el-Cem'iyyetü'l-Vataniyyetü li Hukuk el-İnsan. *Hukuk el-Tıfl fi'l-İslam*. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suudiyye, 2011.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn. *et-Ta'rifat*. Thk: Cemaatün min el-Ulema, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1983.
- el-Cüveyni, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. *Nihayet el-Matlab fi Dirayet el-Mezheb*. Thk: A.D. Abdülazim Dib, Dar el-Minhac, 1. Baskı, 2007.
- el-Ferahati, Mahmud es-Seyyid ve diğerleri. *İdtırab el-Tevahhud: Delil el-Muallim ve'l-Usre fi't-Teşhis ve't-Tedahhül*. Vahdet el-İhtibarat el-Nefsiyye ve't-Terbeviyye bi Kısmi'l-Buhus el-Merkez el-Kavmi li'l-İmtihanat, Mısır, 2015.
- el-Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub. *el-Kamus el-Muhit*. Thk: Mektebet et-Türas, Müesseset er-Risale, Beyrut, Lübnan, 8. Baskı, 2005.
- el-Gamidi, Abdüllatif b. Said. *Hukuk el-İnsan fi'l-İslam*. Akademi Nayef el-Arabiyye li'l-Ulum el-Emniyye, Riyad, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 2000.
- el-Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tusi. *İhya Ulum ed-Din*. Dar el-Ma'rife, Beyrut.
- el-Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed et-Tusi. *İhya Ulum ed-Din*. Dar el-Ma'rife, Beyrut.
- el-Hakim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ala es-Sahihayn*. Thk: Adil Mürşid ve diğerleri, Dar er-Risaletü'l-Alemiyye, 1. Baskı, 2018.
- el-Halveti, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Buhuti. *Haşiyet el-Halveti ala Münteha el-İradat*. Dar en-Nevadir, Suriye, 1. Baskı, 2011.
- el-Halveti, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Buhuti. *Haşiyet el-Halveti ala Münteha el-İradat*. Dar en-Nevadir, Suriye, 1. Baskı, 2011.

- el-Hatib el-Bağdadi, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit. *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*. Thk: Adil b. Yusuf el-Ğarazi, Dar İbn el-Cevzi, Suudi Arabistan, 2. Baskı, 1421h.
- el-Hattab, Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman. *Mevahib el-Celil Şerh Muhtasar Halil*. Dar el-Fikr, Beyrut, Lübnan, 3. Baskı, 1992.
- el-Heysemi, Nureddin Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman. *Mecma' ez-Zevaid ve Menba' el-Fevaid*. Thk: Hüsamettin el-Kudsi, Mektebet el-Kudsi, Kahire, Mısır, 1994.
- el-İmrani, Ebu'l-Hüseyin Yahya b. Ebi'l-Hayr. *el-Beyan fi Mezheb el-İmam eş-Şafii*. Dar el-Minhac, Cidde, 1. Baskı, 2000.
- el-Kuaymi, Ahmed b. Nasır. *Fayd el-Celil ala Metn ed-Delil (Şerh Delil et-Talib li Neyl el-Metalib)*. مدار القبس, Suudi Arabistan, 2. Baskı, 2023.
- el-Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari. *el-Cami' li Ahkam el-Kur'an*. Dar el-Kütüb el-Mısriyye, Kahire, Thk: Ahmed el-Berduni ve diğerleri, 2. Baskı, 1964.
- el-Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari. *el-Cami' li Ahkam el-Kur'an*. Thk: Ahmed el-Berduni ve İbrahim Itfiş, Dar el-Kütüb el-Mısriyye, Kahire, 2. Baskı, 1964.
- el-Kurtubi, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim. *el-Müfhim lima Eşkele min Telhis Kitab Müslim*. Thk: Muhyiddin Dîb ve diğerleri, Dar İbn Kesir, Dar el-Kelim et-Tayyib, Dimaşk, Beyrut, 1. Baskı, 1996.
- el-Makhavi, Nesayim. *et-Te'hil el-Mihni li Zevi İdtırab Tayf el-Tevahhud*. Sahifet el-Vatan, 30/03/2021.
- el-Merdaâvi, Alaeddin Ali b. Süleyman. *el-İnsaf fi Ma'rifet er-Racih min el-Hilaf*. Cilt 6, Sayfa 10, Dar Hacer li't-Tıbaa, Kahire, Mısır, 1. Baskı, 1995.
- el-Merdâvi, Alaeddin Ali b. Süleyman. *el-İnsaf fi Ma'rifet er-Racih min el-Hilaf*. Cilt 6, Sayfa 10, Dar Hacer li't-Tıbaa, Kahire, Mısır, 1. Baskı, 1995.
- el-Mevsili, Ebu Ya'la Ahmed b. Ali b. el-Müsenna. *Müsned Ebi Ya'la*. Thk: Hüseyin Selim Esed, Dar el-Me'mun li't-Türaş, Dimaşk, 1. Baskı, 1984.
- el-Mevsili, İbn Mevdud Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyar li Ta'lil el-Muhtar*. Matbaat el-Halebi, Kahire, 1937.
- el-Mevsili, İbn Mevdud Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyar li Ta'lil el-Muhtar*. Matbaat el-Halebi, Kahire, 1937.
- el-Müttaki el-Hindi, Alaeddin Ali el-Müttaki b. Hüsamettin. *Kenz el-Ummal fi Sünen el-Akval ve'l-Efal*. Zabt: eş-Şeyh Bekri Hayyani, Müesseset er-Risale, Beyrut, 5. Baskı, 1985.
- el-Müttaki el-Hindi, Alaeddin Ali el-Müttaki b. Hüsamettin. *Kenz el-Ummal fi Sünen el-Akval ve'l-Efal*. Zabt: eş-Şeyh Bekri Hayyani, Müesseset er-Risale, Beyrut, 5. Baskı, 1985.
- el-Yusuf, Abdurrahman Abdülhalik. *el-Meşevvik fi Ahkam el-Mu'avak*. Merkez el-Bahs el-Ameli, Cem'iyet İhya et-Türaş el-İslami, 1415h.
- Emin, Muhammed Muhammed. *el-Evkaf ve'l-Hayat el-İctimaiyye fi Mısır*. Dar el-Kütüb ve'l-Vesaik el-Kavmiyye, Mısır, 2014.
- Emin, Muhammed Muhammed. *el-Evkaf ve'l-Hayat el-İctimaiyye fi Mısır*. Dar el-Kütüb ve'l-Vesaik el-Kavmiyye, Mısır, 2014.

- en-Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen el-Kübra*. Thk: Hasan Abdülmünim Şelebi, Müesseset er-Risale, Beyrut, 1. Baskı, 2001.
- en-Nesefi, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medarik et-Tenzil ve Hakaik et-Te'vil*. Thk: Yusuf Ali Bedevi, Dar el-Kelim et-Tayyib, Beyrut, 1. Baskı, 1998.
- en-Nevevi, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevi. *el-Minhac Şerh Sahih Müslim b. el-Haccac*. Dar İhya et-Tülas el-Arabi, Beyrut, 2. Baskı, 1392h.
- es-Savi, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Halveti. *Bülğat es-Salik li Akrab el-Mesalik el-Ma'ruf bi Haşiyet es-Savi ala eş-Şerh es-Sağir*. Yayıncı: Dar el-Maarif, Tarih Yok.
- es-Savi, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Halveti. *Bülğat es-Salik li Akrab el-Mesalik el-Ma'ruf bi Haşiyet es-Savi ala eş-Şerh es-Sağir*. Yayıncı: Dar el-Maârif, Tarih Yok.
- es-Semhudi, Ali b. Abdullah b. Ahmed. *Hulasat el-Vefa bi Ahbar Dar el-Mustafa*. Thk: Muhammed el-Emin el-Cekeni, Tab' ala Nefakat Habib Mahmud Ahmed ve Cealehu Vakfen li'l-Lahi Teala.
- es-Seyyid, Abdülaziz ve diğerleri. *Mu'cem el-Kabas el-Hasubi*. Camiat Birzeit, Filistin.
- es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr. *Hüsn el-Muhadara fi Tarih Mısır ve'l-Kahire*. Muhakkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dar İhya el-Kütüb el-Arabiyye, İsa el-Babi el-Halebi ve Şürekah, Mısır, 1. Baskı, 1967.
- es-Suyuti, Celaleddin. *Cem' el-Cevami' el-Ma'ruf bi'l-Cami' el-Kebir*. Muhakkik: Muhtar İbrahim el-Hayic ve diğerleri, Dar el-Ezher eş-Şerif, Kahire, 2. Baskı, 2005.
- es-Sülemi, A.D., İyad b. Nami. *Usul el-Fıkh ellezi la Yesa' el-Fakih Cehluhu*. Dar İbn el-Cevzi, 2. Baskı, 1439h.
- eş-Şahisi ve diğerleri, Abdülaziz es-Seyyid. *Mu'cem el-Terbiye el-Hassa*. Camiat Birzeit, 2022.
- eş-Şenkiti, Muhammed b. Muhammed b. Salim el-Meclisi. *Levami' ed-Durer fi Setr Estar el-Muhtasar*. Dar er-Rıdvān, Nuakşot, Moritanya, 1. Baskı, 2015.
- eş-Şeybani, Muhammed b. el-Hasan b. Ferkad. *es-Siyer es-Sağir*. Muhakkik: Macid Hadduri, ed-Dar el-Müttehida li'n-Neşr, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1975.
- eş-Şirbini, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *Muğni el-Muhtac ila Ma'rifet Elfaz el-Minhac*. Thk: Ali Muhammed Muavvad ve diğerleri, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1994.
- eş-Şirbini, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. *Muğni el-Muhtac ila Ma'rifet Elfaz el-Minhac*. Thk: Ali Muhammed Muavvad ve diğerleri, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1994.
- et-Sa'lebi, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsir el-Kur'an*. Thk: Ebi Muhammed b. Aşur, Dar İhya et-Tülas el-Arabi, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 2002.
- et-Sa'lebi, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *el-Keşf ve'l-Beyan an Tefsir el-Kur'an*. Thk: Ebi Muhammed b. Aşur, Dar İhya et-Tülas el-Arabi, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 2002.
- et-Taberani, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub. *el-Mu'cem el-Kebir*. Thk: Hamid b. Abdülmecid es-Selefî, Dar İbn Teymiyye, Kahire, 2. Baskı, Hadis No: (2661).

- et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi. *Cami' el-Beyan an Te'vil Ay el-Kur'an*. Thk: Abdullah b. Abdülmühsin et-Türki, Dar Hacer li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Kahire, Mısır, 1. Baskı, 2001.
- et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Tarih er-Rusul ve'l-Müluk*. Muhakkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dar el-Maarif bi Mısır, 2. Baskı, 1967.
- et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Tarih er-Rusul ve'l-Müluk*. Muhakkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dar el-Maârif bi Mısır, 2. Baskı, 1967.
- et-Teftazani, Sa'deddin Mes'ud b. Ömer. *et-Telviḥ ala't-Tavdiḥ li Metn et-Tenkīḥ fī Usul el-Fıkh*. Yayınlayan: Mektebet Matbaat Muhammed Ali Sabih ve Evladuhu bi'l-Ezher, Mısır, 1957.
- et-Tenuhi, el-Muhsin b. Ali b. Muhammed. *el-Ferec Ba'd eş-Şidde*. Dar Sadır, Beyrut, 1987, Baskı Yok.
- et-Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen et-Tirmizi*. Thk: Ahmed Muhammed Şakir ve diğerleri, Mektebet Matbaat Mustafa el-Babi el-Halebi, Mısır, 2. Baskı, 1975.
- ez-Zebidi, Muhammed Murtaza el-Hüseyni. *Tac el-Arus min Cevahir el-Kamus*. Neşr: Vizaret el-İrşad ve'l-Enba fi'l-Kuveyt, el-Meclis el-Vatani li's-Sekafa ve'l-Fünun ve'l-Adab bi Devlet el-Kuveyt, Yayın Yılları (1965-2001), Bazı Cüzleri Dar el-Hidaye ve Dar İhya et-Türas tarafından Fotoğraflandı.
- ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Behadır. *Habaya ez-Zevaya*. Thk: Abdülkadir Abdullah el-Ani, Yayıncı: Vizaret el-Evkaf ve's-Şuun el-İslamiyye, Kuveyt, 1. Baskı, 1402h.
- ez-Zeylai, Osman b. Ali. *Tebyin el-Hakaik Şerh Kenz ed-Dekaik ma'a Haşiyet eş-Şelebi*. el-Matbaat el-Kübra el-Emiriyye bi Bulak, Kahire, 1. Baskı, 1314h.
- ez-Zeylai, Osman b. Ali. *Tebyin el-Hakaik Şerh Kenz ed-Dekaik ma'a Haşiyet eş-Şelebi*. el-Matbaatü'l-Kübra el-Emiriyye bi Bulak, Kahire, 1. Baskı, 1314h.
- ez-Zühayli, Muhammed. *Hukuk el-İnsan fi'l-İslam: Dirase Mukarene ma'a el-İ'lan el-Alemi ve'l-İ'lan el-İslami li Hukuk el-İnsan*. Dar el-Kelim et-Tayyib ve Dar İbn Kesir, Beyrut - Şam, 2. Baskı, 1997.
- ez-Zühayli, Vehbe Mustafa. *el-Fıkh el-İslami ve Edilletuhu*. Dar el-Fikr, Dımaşk, Suriye, 4. Baskı (Düzeltilmiş ve Gözden Geçirilmiş 12. Baskı).
- Fehmi, Muhammed Seyyid. *el-Süluk el-İctimai li'l-Mu'avvakın: Dirase fi'l-Hidme el-İctimaiyye*. Dar el-Ma'rife el-Camiyye, 1. Baskı, İskenderiye, 1995.
- Himayet Etfal el-Tevahhud Vacib İnsani ve Mes'uliyet Ahlakiyye*. Merkez el-İttihad li'l-Ahbar, 27/04/2013.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Haşiyet Redd el-Muhtar ala'd-Dürr el-Muhtar Şerh Tenvir el-Ebsar*. Mektebet Matbaat Mustafa el-Babi el-Halebi bi Mısır, 2. Baskı, 1966.
- İbn Arafe, Muhammed b. Muhammed İbn Arafe el-Verğami. *Tefsir İbn Arafe*. Muhakkik: D. Hasan el-Mannaî, Merkez el-Buhus bi Camiat ez-Zeytune, Tunus, 1. Baskı, 1986.
- İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah. *Tarih Medinet Dımaşk*. Thk: Hayyi ed-Din Ömer b. Ğarame el-Amravi, Dar el-Fikr, Dımaşk, 1995.
- İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah. *Tarih Medinet Dımaşk*. Thk: Hayyi ed-Din Ömer b. Ğarame el-Amravi, Dar el-Fikr, Dımaşk, 1995.

- İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah. *Tarih Medinet Dımaşk ve Zikr Fadliha ve Tesmiyet Men Halleha min el-Emasil ev İctaze bi Nevahiha min Varidiha ve Ehliha*. Dar el-Fikr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Dımaşk, 1995.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Ğalib b. Abdurrahman. *el-Muharrer el-Veciz fi Tefsir el-Kitab el-Aziz*. Muhakkik: Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1422h.
- İbn Ebi Hatim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Razi. *Tefsir el-Kur'an el-Azim*. Muhakkik: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebet Nizar Mustafa el-Baz, Suudi Arabistan, 3. Baskı, 1419h.
- İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. Thk: Nasır b. Abdülaziz eş-Şesri, Dar Künuz İşbiliya, Riyad, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 2015.
- İbn el-Cellab, Ubeydullah b. el-Hüseyn b. el-Hasan. *et-Tefri' fi Fıkh el-İmam Malik b. Enes*. Muhakkik: Seyyid Kisrevi Hasan, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2007.
- İbn el-Cellab, Ubeydullah b. el-Hüseyn b. el-Hasan. *et-Tefri' fi Fıkh el-İmam Malik b. Enes*. Muhakkik: Seyyid Kisrevi Hasan, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 2007.
- İbn el-Hacib, Osman b. Ömer b. Ebi Bekr el-Kürdi. *Cami' el-Ümmehat*. Thk: Ebu Abdurrahman el-Ahdar, Dar el-Yemame, 2. Baskı, 2000.
- İbn el-Hacib, Osman b. Ömer b. Ebi Bekr el-Kürdi. *Cami' el-Ümmehat*. Thk: Ebu Abdurrahman el-Ahdar, Dar el-Yemame, 2. Baskı, 2000.
- İbn el-Mülakkın, Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed. *Ucalet el-Muhtac ila Tevcih el-Minhac*. Zabt ve Tahriç el-Ehadis: İzzettin Hişam b. Abdülkerim el-Bedrani, Dar el-Kitab, İrbid, Ürdün, 2001.
- İbn el-Mülakkın, Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed. *Ucalet el-Muhtac ila Tevcih el-Minhac*. Zabt ve Tahriç el-Ehadis: İzzettin Hişam b. Abdülkerim el-Bedrani, Dar el-Kitab, İrbid, Ürdün, 2001.
- İbn Hacer el-Askalani, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Feth el-Bari Şerh Sahih el-Buhari*. el-Mektebetü's-Selefiyye, Mısır, 1. Baskı, 1390h.
- İbn Hacer el-Askalani, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *el-Metalib el-Aliye bi Zevaid el-Mesanid es-Semaniye*. Dar el-Asıme, Dar el-Ğays, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 1419h.
- İbn Hacer el-Heytemi, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *Tuhfet el-Muhtac fi Şerh el-Minhac*. el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra bi Mısır, 1983.
- İbn Hanbel, el-İmam Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Dar el-Hadis, Kahire, Mısır, 1. Baskı, 1995.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said. *el-Muhalla bi'l-Asar*. Muhakkik: Abdülgaffar Süleyman el-Bendari, Dar el-Fikr, Beyrut, Lübnan; Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Baskı Yok, 1988.
- İbn Hudume, Yusuf ve diğerleri. *et-Teşhis el-Mübkir ve'l-İn'ikasat el-İctimaiyye li Etfal el-Tevahhud ala el-Alakat el-Üseriyye*. Tahir: D. Yusuf Zağvani Ömer, el-Merkez ed-Dimokrati el-Arabi li'd-Dirasat, Berlin, Almanya bi't-Teavün ma'a Camiat Bingazi, Libya, 1. Baskı, 2023, s.

- İbn Kadı Şühbe, Bedreddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi Bekr el-Esedî. *Bidayet el-Muhtac Şerh el-Minhac*. Cilt 1, Sayfa 465, Dar el-Minhac li'n-Neşr, Cidde, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 2011.
- İbn Kadı Şühbe, Bedreddin Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ebi Bekr el-Esedî. *Bidayet el-Muhtac Şerh el-Minhac*. Cilt 1, Sayfa 465, Dar el-Minhac li'n-Neşr, Cidde, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 2011.
- İbn Kasım, Abdurrahman b. Muhammed el-Asîmî. *er-Ravd el-Murabbi' Şerh Zad el-Müstakni'*. 1. Baskı, 1379, Yayıncı Yok.
- İbn Kasım, Abdurrahman b. Muhammed el-Asîmî. *er-Ravd el-Murabbi' Şerh Zad el-Müstakni'*. 1. Baskı, 1379, Yayıncı Yok.
- İbn Kasım, Abdurrahman b. Muhammed el-Asîmî. *Haşiyet er-Ravd el-Murabbi' Şerh Zad el-Müstakni'*. 1. Baskı, 1397h.
- İbn Kasım, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecmu' Fetava Şeyh el-İslam İbn Teymiyye*. Mecma' el-Melik Fehd li't-Tıbaa, Medine-i Nebeviyye, Suudi Arabistan, 1995, Cilt 18, Sayfa 12.
- İbn Kasım, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecmu' Fetava Şeyh el-İslam İbn Teymiyye*. Mecma' el-Melik Fehd li't-Tıbaa, Medine-i Nebeviyye, Suudi Arabistan, 1995, Cilt 18, Sayfa 12.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr. *Şifa el-Alil fî Mesail el-Kaza ve'l-Kader ve'l-Hikme ve't-Ta'lîl*. Daru Atâtü'l-İlm, Riyad, 2. Baskı, 2019.
- İbn Kemal Paşa, Şemseddin Ahmed b. Süleyman. *Tefsir el-Kur'an el-Kerim*. Thk: Mahir Edib Habuş, Mektebet el-İrşad, İstanbul, 1. Baskı, 2018.
- İbn Kesir, İmadeddin İsmail b. Ömer. *Tefsir el-Kur'an el-Azim*. Ta'lik ve Tahriç el-Ehadis: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1998.
- İbn Kudame, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Muğni*. Thk: D. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki ve diğerleri, Dar Alem el-Kütüb, Riyad, 3. Baskı, 1997.
- İbn Kudame, Şemseddin Abdurrahman b. Muhammed. *eş-Şerh el-Kebir ma'a el-Mukni' ve'l-İnsaf*. Hacer li't-Tıbaa, Kahire, Mısır, 1. Baskı, 1995.
- İbn Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünen İbn Mace*. Thk: Muhammed Fuad Abdülbaki, Dar İhya el-Kütüb el-Arabiyye, Mısır.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fadl. *Lisanü'l-Arab*. Daru Sadır, Beyrut, 3. Baskı, 1414h.
- İbn Müflih, İbrahim b. Muhammed b. Abdullah. *el-Mübdî' Şerh el-Mukni'*. Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1997.
- İbn Nuceym, Zeyneddin b. İbrahim b. Muhammed. *el-Eşbah ve'n-Nezair ala Mezheb Ebi Hanife en-Nu'man*. Tahriç el-Ehadis: eş-Şeyh Zekerîyya Umeyrat, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1999.
- İbn Raşid, Ma'mer b. Raşid el-Ezdi. *Kitab el-Cami'*. Yayıncı: el-Meclis el-İlmi, Hindistan, Dağıtım: el-Mekteb el-İslamî, Beyrut, 2. Baskı, 1983. Diğer Baskı: Musannef Abdürrezzak.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zühri. *et-Tabakat el-Kübra*. Takdim: İhsan Abbas, Dar Sadır, Beyrut, 1. Baskı, 1968.

- İbnü'l-Arabi, Muhammed b. Abdullah Ebu Bekr. *Ahkam el-Kur'an*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 3. Baskı, 2003.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezeri. *Üsd el-Ğabe fi Ma'rifet es-Sahabe*. Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1995.
- İdris, Belalit Muhammed. *el-Tevahhud ve'l-Tevasul*. Manshurat Vahdet Bahs Tenmiyet el-Mevârid el-Beşeriyye li Camiat Muhammed Lemîn Debbagin, Setif, 2024.
- Kasım, Hamza Muhammed. *Menar el-Kari Şerh Muhtasar Sahih el-Buhari*. Mektebet Dar el-Beyan, Dimaşk; Mektebet el-Müeyyed, Taif, Suudi Arabistan, Yayın Yılı 1990.
- Majid, Sawsan Shaker. *el-Tevahhud: Esbabuhu, Hasaisuhu, Teşhisuhu, İlacuhu*. Dar Debono, Amman, Ürdün, 2. Baskı, 2010.
- Malik, Malik b. Enes. *el-Muvatta*. Tashih ve Terkim: Muhammed Fuad Abdülbaki, Dar İhya et-Türa el-Arabi, Beyrut, Lübnan, Baskı Yok, 1985.
- Mecellet Mecma' el-Fıkh el-İslami, el-Karar Rakım 67 (5/7), Karar bi Şe'n el-İlac et-Tıbbi, Ahkam el-Müsteddat et-Tıbbiye.
- Mecellet Mecma' el-Fıkh el-İslami, el-Karar Rakım 67 (5/7), Karar bi Şe'n el-İlac et-Tıbbi, Ahkam el-Müsteddat et-Tıbbiye.
- Mecma' el-Fıkh el-İslami ed-Devli. Karar No: 213 (9/22), Zevi el-İhtiyacat el-Hassa: Hukuk el-Muakin fi'l-Fıkh el-İslami.
- Muhammed, Raid. *Riaye el-Mu'akin fi'l-Fıkh el-Terbevi el-İslami*, 2008.
- Mustafa, Cihan Ahmed. *el-Tevahhud (el-Silsile el-Tıbbiyye)*. Hasriyyat Mecellet el-İbtisame, Sayı 280, 2008, Kahire, Mısır.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac b. Müslim. *Sahih Müslim*. Dar et-Tıbaat el-Amire, Türkiye, 1334h.
- Ömer, Ahmed Muhtar Abdülmecid. *Mu'cem el-Lügat el-Arabiyyet el-Muasıra*. Dar Alem el-Kütüb, Suudi Arabistan, 1. Baskı, 2008.
- Revvas Kal'aci, Muhammed ve diğerleri. *Mu'cem Lügat el-Fukaha*. Dar en-Nefais li't-Tıbaa, 2. Baskı, 1988.
- Revvas Kal'aci, Muhammed ve diğerleri. *Mu'cem Lügat el-Fukaha*. Dar en-Nefais li't-Tıbaa, 2. Baskı, 1988.
- Sahnun, Abdüsselam b. Said et-Tenuki. *el-Müdevvenetü'l-Kübra an el-İmam Malik b. Enes*. Dar el-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, 1994.
- Tirel, Colin ve Basinger, Terry. *el-Tevahhud - Fert el-Hareke - Halel el-Kıraa ve'l-Eda'*. Tercüme: Mark Abboud, Medinet el-Melik Abdülaziz li'l-Ulum ve't-Tekniye, Dar el-Müellif, Riyad, 1. Baskı, 2013.
- Vafi, Doktor Ali Abdülvahid. *Hukuk el-İnsan fi'l-İslam*. Matbaat Nahdat Mısır, Kahire, Mısır, Baskı ve Tarih Yok.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Eric İNAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Damascus University (Şam Üniversitesi)
Fakülte	Şeriat Fakültesi
Bölümü	
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	